

T.C.
İSTANBUL MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

147292

147292

BURJUVA KAMUSAL ALANINDAN PROLETER KAMUSAL ALANA:
KAMUSALLIK ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20016034 Bahadır Vural

Danışman:
Doç. Dr. Meral Özbek

İSTANBUL-2004

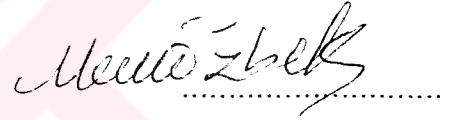
Bahadır VURAL tarafından hazırlanan Burjuva Kamusal Alanından Proleter Kamusal Alana : Kamusalılık Üzerine Düşünmek adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 19 / 07 / 2004

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

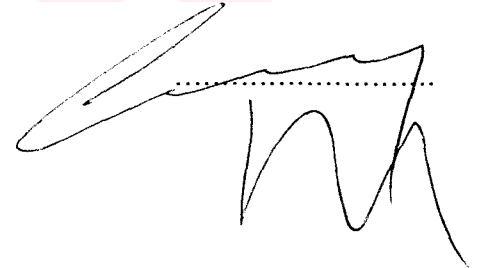
Jüri Üyesi : Doç.Dr.Meral ÖZBEK (Danışman)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Besim DELLALOĞLU

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Cengiz ÇAĞLA (YTÜ.Öğr.Üy.)

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	V
1.GİRİŞ.....	1
2. ERKEN BURJUVA KAMUSALLIĞININ TARİHİ.....	11
2.1.Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Döneminde Kamusalılık.....	11
2.2 Reform, Erken Burjuva Devrimleri ve Kamusalılık.....	16
2.3. Burjuva Kamusalılığının Kurumları.....	23
2.3.1. Merkantilizm ve Devlet-Sivil Toplum Kutuplaşması.....	23
2.3.2. Erken Burjuva Toplum Kuramlarında Kamusalılığın Yeri	25
2.3.3. Burjuva Kamusalılığının Kurumlaşma Süreci.....	28
2.3.4. Burjuva Kamularında Kamusal Tartışmanın Ölçütleri.....	32
2.4. Burjuva Hukuk Devletinin Kurumlaşması.....	33
3. 19.YÜZYIL VE SONRASINDA KAMUSALLIK VE PROLETER KAMUSAL ALAN..	38
3.1. 19. Yüzyıl Kamusalılığını Hazırlayan Etkenler.....	39
3.1.1. Eşitsiz Gelişme	39
3.1.2. Sanayi Devrimi.....	40
3.1.3. Fransız Devrimi	42
3.2.Devrim Çağında Burjuva Kamusalılığı.....	44
3.2.1. İngiltere ve Fransa'da Burjuva Kamusalılıkları.....	44
3.2.2. Edebi Kamusalılığın İdealleri ve Burjuva Kamusalılığının Gerçekleri.....	47
3.3. Plebyen Kamusalılığın Gelişimi.....	55

3.3.1. Burjuva Kamusalılığı ve Plebyen Kamusal Alan.....	55
3.3.2.İngiliz İşçi Sınıfı Hareketleri Örneğinde Plebyen Kamusalılığın Gelişimi.....	58
3.3.2.1. Plebyen Kamuların Doğuşu.....	58
3.3.2.2. Plebyen Kamusalılığın Doruğu: Çartizm.....	65
3.3.2.3. İngiliz Plebyen Kamusalılığın Bastırılışı	69
3.3.3. Fransa'da Plebyen Kamusalılık.....	73
3.4. 20. Yüzyılda Kamusalılık	79
3.4.1. Geç Kapitalizm.....	79
3.4.2. Tarihsel Dönüşümün Üç Yüzü.....	82
3.4.2.1. Dünya Politik Sisteminin Oluşumu.....	82
3.4.2.2. Refah Devleti ve İşçi Sınıfı.....	86
3.4.2.3. Biyo-politika.....	89
3.4.3. Negt ve Kluge'nin Kamusal Alan Kavramı.....	93
3.4.3.1. Negt ve Kluge'de Kamusal Alan Kategorileri	97
3.4.3.1.1. Tarihsel Dizilişlerine Göre Kamusal Alanlar	97
3.4.3.1.2. Özgül İşlevleri Açısından Kamusal Alanlar.....	101
4. SONUÇ. GEÇ KAPİTALİZM VE NEO-LİBERAL KÜRESELLEŞME KOŞULLARINDA KAMUSALLIK OLANAKLARI	106
5. KAYNAKÇA	120
6. ÖZGEÇMİŞ.....	124

ÖNSÖZ

Günümüzde sürmekte olan neo-liberal küreselleşme ve onun karşısındaki karşı-küreselleşmeci ve alternatif küreselleşmeci hareketler arasındaki mücadeleler kamusal alan tartışmalarına yeni boyutlar eklemektedir. Günümüze dek "toplumun ve toplumsal tecrübenin düşünömselleştirildiği ve anlamlandırıldığı bir söylem alanı" olarak ele alınan kamusal alanın bu yeni gelişmeleri de içerecek yeni bir kavramsallaştırmasına varmak üzere tarihsel bir çözümlemesini yapmak gerekli görünüyor. Bu çalışmada Habermas, Negt -Kluge ve Hardt-Negri gibi yazarların eserlerine başvurularak böyle uzun vadeli bir çalışmanın ilk adımları atılmak isteniyor.

Çalışmanın ilk bölümü 13. yüzyıldan 18. yüzyıla dek ilk kamusallık belirtilerinin ve burjuva kamusal alanının oluşumunun betimlenmesine ayrılmıştır. İkinci bölüm burjuva kamusal alanının egemen kamusalılık haline gelişini ve 19. yüzyılda ortaya çıkan plebyen kamusal alanların içlerinde taşıdıkları alternatif ve karşıt kamusalılık nüvelerini serimlemeyi amaçlıyor. Sonuç bölümünde ise günümüzde küresel bir kamusal alanın olanakları tartışılıyor.

Burada çalışmanın dizgisini üstlenen ve yazma sürecinde zorlayıcı bir motivasyon sağlayan eşim Narin Bağdatlı'ya, kendisine ihtiyacımız olduğunda yardımını hiç esirgememiş olan Yasemin Bilsel'e, kamusal alan hakkında bildiğim her şeyin çekirdeğini kesinlikle kendisinden öğrenmiş olduğum tez danışmanım Doç. Dr. Meral Özbek'e ve Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji bölümündeki tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

(BURJUVA KAMUSAL ALANINDAN PROLETER KAMUSAL ALANA: KAMUSALLIK ÜZERİNE DÜŞÜNMEK)

Sosyal bilimler literatüründe kamusal alanın ilk yeterli kavramsallaştırılması Jurgen Habermas tarafından yapılmıştır. Kamusal alan 18. yüzyılda burjuvazinin monarşi ve aristokrasinin gizlilik siyasalarına karşı sürdürdüğü mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal yararın akılcı tartışmalar çerçevesinde belirlenmesi ilkesi, bu tartışmaların gerçekleştirileceği devlet otoritesi ve ekonomik çıkarlardan bağımsız bir kamusal alanın ortaya çıkmasını koşullamıştır. Süreç içinde kamusal alan burjuva hukuk devletinin yapılanma ilkesi haline gelmiştir. Ancak burjuvazinin toplumsal iktidarı ele geçirmesiyle birlikte kamusal alanın özel çıkarlardan ve devlet iktidarından bağımsızlığının giderek kaybolması onun ortak yararı belirleme işlevinin önemini yitirmesine neden olmuştur.

Oscar Negt ve Alexander Kluge kamusal alanların toplumsal tecrübenin işlendiği ve sınırlarının çizildiği toplumsal yapılanmalar olarak ele alırlar. Egemen kamusal alanlar insanlığın kolektif yaşam bağamlarını ve bu bağamlardan kaynaklanan tecrübeleri kapitalist meta üretimi ve dolaşımını sürdürmek ve meşruiyet kazanmak için kullanırlar. Bunun karşısında aynı yaşam bağamları ve tecrübeleri ilişkilendirerek, bunlar üzerine kurularak eşitlik taleplerini dile getiren (proleter) karşıt kamusal alanlar bulunur. Bu genel çerçeveye 19. yüzyıl plebyen kamuları için olduğu kadar günümüzün küresel karşıt kamuları için de geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Habermas, Negt, Kluge, burjuva kamusal alanı, proleter kamusal alan, toplumsal tecrübe, yaşam bağlamı, toplumsal üretim

SUMMARY

(FROM BOURGEOIS PUBLIC SPHERE TO PROLETERIAN PUBLIC SPHERE: THINKING OVER PUBLICITY)

In the literature of social sciences the first adequate conceptualization of public sphere is produced by Jürgen Habermas. Publicity is a product of a struggle which was sustained by bourgeoisie against secrecy policies of aristocracies and monarchies in the 18th century. The principle of determining public good through rational discussions conditioned the emergence of a public sphere in which these discussions could be conducted autonomously and independent from state authority. In the following process publicity became the organization principle of bourgeois law state. However after obtainment of social power by bourgeoisie public sphere lost its independence from state authority and private interests.

Oscar Negt and Alexander Kluge define the public sphere as the general horizon of social experience and intermediary sphere structured by social production in which everything relevant for all members of society is integrated. Dominant public spheres process human beings' collective life contexts and their social experiences based on those life contexts. In order to maintain commodity production and commodity circulation and gain legitimation. (Proletarian) counter-public spheres which are based on proletarian life contexts, proletarian experiences and their relationalities are positioned against dominant public spheres. This general framework is as valid for the contemporary global public spheres as it was for bygone ones.

Keywords: Habermas, Negt, Kluge, bourgeois public sphere, proletarian public sphere, social experience, life context, social production,

1.GİRİŞ

"Burjuva Kamusal Alanından Proleter Kamusal Alana: Kamusallık Üzerine Düşünmek" başlıklı bu çalışmanın konusu kamusal alan kavramının ve bu kavramın işaret ettiği olgusallığın tarihidir. Çalışmanın amacı ise, sınıf mücadelelerinde meydana gelen dönüşümlerle kamusal alanların ve kamusallık tarzlarının dönüşümlerinin ilişkilerini incelemektir. Bu amacın doğru anlaşılması açısından iki noktanın altının çizilmesi uygun olur. İlkin, çalışmada, sınıf mücadeleleriyle kamusal alanlar arasındaki ilişkilerin tek yönlü belirlenim ilişkileri olarak ele alınmadığını belirtmek gerekir (İki sınıf arasındaki bir mücadele ya da ittifak belli bir kamusallık tarzı biçimlendirebileceği gibi bir kamusallık tarzı da bir sınıf mücadelesinin koşullarını, dönüşümünü, şiddetini vb. etkileyebilir.) İkinci olarak, sözü edilen iki değişkenin dönüşümlerinin yalnızca bunların birbirleriyle ilişkilerine bakılarak açıklanamayacağı söylenmelidir.

Aralarındaki ilişkiyi ortaya koymadan önce, sınıf mücadelesi ve kamusal alan kavramlarının bu çalışmada kullanıldıkları bağlamların belirginleştirilmesi gerekir. Sınıf, üretim sürecine olan katkıları, üretimden aldıkları pay ve üretim ilişkileri ve/ya da üretim araçlarına sahiplik bakımından konumları birbirine benzeyen insanların oluşturdukları toplumsal grup olarak tanımlanır. Kendi yapıtının herhangi bir yerinde tam olarak bu şekilde ifade etmemiş olsa da bu tanımın Marx'ın siyasal iktisat eleştirisinden kaynaklandığı açıktır. Buna ek olarak Marx, 19. yüzyıl Fransız köylülüğünden söz ettiği bir paragrafta bu tanıma negatif bir biçimde ilerletir. Burada "ekonomik koşullar" ibaresi yukarıdaki ilk tanıma yeterli bir referans sağlar ve sınıfı tanımlayan öğeler arasına yaşayış tarzı, çıkarlar, kültür ve siyasal örgütlenme de eklenir:

"Milyonlarca köylü ailesi onları birbirinden ayıran ve onların yaşayış tarzlarını, onların çıkarlarını ve onların kültürlerini toplumun öteki sınıflarıninkilerle karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde bir sınıf meydana getirirler. Ama küçük köylüler arasında ancak yerel, yani yaşadıkları yerden ileri gelen bir bağ olduğu ve onların çıkarlarının benzeşmesi onlar arasında hiçbir ortaklık, hiçbir

ulusal bağ. hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde bir sınıf meydana getirmezler."¹

Bu kısa ama yoğun paragrafta Marksist literatürde sık sık kullanılan bir ayrımın özü bulunabilir. İlk cümlede Fransız köylülüğünün yukarıdaki ilk sınıf tanımına da uyan "kendinde sınıf" oluşuna atıf yapılmaktadır. İkinci cümle ise, sınıfın kendini ifade edecek yolları bularak çıkarlarını diğer toplumsal sınıflara karşı kollayacağı bir bilinçlilik durumuna geldiği -bu örnekte gelemediği- bir "kendi için sınıf" oluşa işaret eder. Sınıflar arası ilişki bir sömürü ilişkisi olduğu ve sömürülen sınıf bu durumun bilincine ererek çıkarları doğrultusunda eyleme geçtiği ölçüde bir sınıf mücadelesinden söz edilir.

Sınıf ve sınıfla ilişkili sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi gibi kavramlar, üzerlerinde dönen ve sürekli olarak yinelenen tartışmalara ve siyasal alandaki pratik kullanımlarına bağlı olarak netleşmiş/nesnelleşmiş anlamlara sahiptir. Kamusal alan kavramı ise John Keane'in belirttiği üzere "çağdaş medya ve siyaset çalışmaları içinde en popüler terimlerden biridir" ve "bu alanların o kadar ortak duyuşsal bir parçası haline gelmiştir ki, kavramın soyağacı normalde gözardı edilmektedir."²

Keane'in sözünü ettiği kamusal alanın soyağacını ince dallarına dek ele alan ilk kapsamlı inceleme Habermas'ın 1962'de yayınlanan *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı kitabıdır.³ Habermas'ın incelemesi, kamu ve kamusal alanın İlkçağ Yunan şehir devletindeki köklerine ve Ortaçağ Avrupası'nda ortaya çıkan temsili kamusal alan biçimine değindikten sonra, burjuva toplumunda kamunun ve kamusal alanın oluşumunun koşullarını göstermek üzere Avrupa'da sivil toplumun 13. yüzyıldan 18. yüzyıla dek uzayan gelişiminin anahatlarını ortaya koyar. Bütün bu anlatı boyunca Habermas, sözünü ettiği dönemlerde kamu ve kamusal terimlerinin kullanımlarını, bu kullanımların tekabül ettiği genel tecrübe çerçevesini ve hukuki yapıları toplumsal sınıf yapılarıyla birlikte öreerek anlatır. Ancak asıl olarak üzerinde durduğu dönem, modern burjuva kamusal alanının oluştuğu, devlet ve özel alan arasında dolayım kuran bir kamusal alanın belirmeye başladığı 18. yüzyıl ve sonrasıdır.

¹ Karl MARX. **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**, Çeviren. Sevim Belli, 138.

² John Keane, "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümleri", **Medya Kültür Siyaset**, Derleyen. Süleyman İrvan, 293

³Jürgen HABERMAS. **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, Çeviren. Tanıl Bora-Mithat Sancar

Feodalitenin ayrıcalıklı sınıfları olan aristokrasi ve ruhbanların, bir yanda kamu otoritesini tek başına üstlenmeye girişen monarşiler, diğer yanda iktisadi dinamikleri tedricen denetimine alan burjuvazi karşısında uğradıkları güç kaybı, yüzyıllarca sürdürülmüş siyasal dengeleri değiştirmişti ve bu durum 18. yüzyılda gözle görülür bir hale gelmişti. 18. yüzyıldan başlayarak dinsel reform, dini kilisenin tekelinden çıkarmış ve onu özel alana ait vicdani bir sorun haline getirerek bireysel özerkliğin ilk alanını sağlamıştı. Feodalite içindeki işlevi meşru fiziksel şiddeti örgütlemek olan aristokrasi ise monarşilerin kendilerine ait sürekli orduları ve bürokrasileri oluşturmaya başlamalarıyla birlikte giderek gereksiz hale gelmişti. Feodal yapı içindeki yerleri özel alan içinde tanımlanan burjuvalar ise merkantilist kapitalizm döneminde meta üretiminin ve sermaye birikiminin hızlanmasıyla birlikte toplumsal bir güç haline gelmeye başlamışlardı.

Özel bireyler olmak sıfatıyla siyasal iktidar üzerinde hak iddia edemeyen ve monarşi siyasalarının basit nesnelere olmaktan öteye geçmek isteyen burjuvalar, toplumsal iktidarı ele geçirmek üzere değil; ancak onu sınırlandırmak ve denetlemek üzere monarşilerin ve feodal ayrıcalık sahiplerinin gizli-saklı yönetim pratiklerine karşı aleniyet (publicity, Öffentlichkeit) ilkesini dayattılar. Buna göre siyasal otorite akılcılık temelinde örgütlenebilir ve kullanılabilir. Bu akılcılığın ölçüsü ise "serbest meta piyasasına dayanan bir toplumun öngereklerine uygun olarak bir genel yarardır."⁴

Bu genel yarar ise, her biri kendi özel alanından çıkan, kendi özel kanaatlerini akılcı bir tartışma zemininde diğer bireylerle tartışarak eleştirel bir süreçten geçiren bireylerin oluşturduğu bir kamusal alanda belirlenebilirdi. Habermas'ın deyişiyle kamusal alanda gerçekleştirilen kamusal akıl yürütme "kendine özgü, tarihsel olarak benzeri olmayan"⁵ bir siyasal mücadele aracı halini almıştı. Kolektif kamusal akıl yürütme süreci ve onun ürünü olan kamuoyunun olduğu kamusal alan, devlet organlarının icraatları için temel örgütlenme ilkesi haline geldi ve 18. yüzyıldan başlayarak temelini oluşturduğu anayasalar tarafından güvence altına alınmaya başlandı

Yukarıda anlatılan tarihsel bağlamın ürünü olan kamusal alan kavramı açık bir normatif içeriğe sahiptir: Burada kavram özellikle devletle -mahrem aile alanı ve kapitalist işletmeden oluşan- özel alan ve bu özel alandan çıkarak kamusal etkinliklere katılan özel

⁴ Jürgen HABERMAS, Kamusal Alan, Çeviren. Meral Özbek, **Kültür ve Toplum**, 2, 70

⁵Bkz. (3). HABERMAS, 93

bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine ve kamu otoritesinin etkinliklerine ve sınırlarına dair temel kuralların çerçevesini çizmekte kullanılır. Bununla birlikte kavramın yine Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* kitabında işlenen ve toplum bilimlerinde kullanılan analitik bir boyutu daha vardır. Bu konuya değinmeden önce kavramın sindirilmesinde zorluklar çıkaran ve sözü edilen iki boyutun ayırt edilmesinde önsel bir sorun yaratan bir çeviri sorununa değinmek yararlı olacaktır.

Habermas'ın çalışma dili olan Almanca'da Öffentlichkeit sözcüğü, Türkçe'de üç farklı terime karşılık gelmektedir: Aleniyet, kamusal alan ve kamu. Sözcüğün kökünün aleni ve açık anlamlarına gelen "öffentlich" olduğu düşünüldüğünde, devlet ve kamu işlerinin görülmesinde ve anlam üretiminde sürece ait bir niteliği öne çıkaran "aleniyet" karşılığı, birincil anlam olmaya daha yakındır ve bu durum Öffentlichkeit'teki normatif boyutu analitik boyuta göre biraz daha baskın kılmaktadır.⁶ İkincil bir karşılık olan "kamusal alan" -ve eğer İngilizce public sphere de aynı kaygılarla işin içine katılırsa: "kamu küre"- mekansal, topografik ve şematik bir vurguyla analitik amaçlara ya da teamüllere daha uygun bir tınıya sahiptir. Son olarak "kamu" karşılığı, toplumu ilgilendiren, ortak olanla ilgili sorunlarda kolektif bir özne konumu almaya işaret eder görünmektedir.

Habermas'ın kamusal alan kavramının analitik boyutu, öncelikle yazarın kavramı modern toplumlarda sivil toplum ya da özel alanla devlet alanı arasında yer alan sürekli bir öge olarak tanımlamasından kaynaklanır: "Kamusal alan, yani Öffentlichkeit kavramı bazı fenomenleri düzenlemek ve onları kategorik bir çerçevenin parçası olarak belirli bağlamlara yerleştirmek için kullanılan analitik bir araçtır."⁷ Habermas *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nde bir şemayla gösterdiği 18. yüzyıl kamusal alanına siyasal kamuyu, edebi kamuyu, kültürel mallar pazarını ve "şehir"i dahil eder. 18. yüzyıl toplumunu ve çağın muazzam ürünü olan aleniyetin ortaya çıkışını betimlerken bu öğeleri temsil eden mekan ve kurumların (şehir, tiyatro, kafeler, klüpler, salonlar, yayıncılık, basın ve parlamento) oynadıkları rolleri incelikli bir şekilde anlatır.

Habermas *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nde, 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. yüzyılın sonlarına dek bünyesinde çeşitli çelişkiler barındırsa da ideallerine belli bir ölçüde yaklaşabilmiş olan liberal burjuva kamusal alanın, serbest rekabetçi kapitalizm evresinden

⁶ Meral ÖZBEK, "Kamusal Alanın Sınırları", **Kültür ve Toplum**, 2, 12,

⁷ a.g.m., 12

tekelci kapitalizm evresine geçişle birlikte çökmeye başladığını anlatır. Özellikle geç kapitalizm dönemine yaklaşıldıkça kamusal alan siyasal ve ekonomik çıkar gruplarınca istila edilmiş; kültürün tamamen metalaşması, bütünlüklü bir hayat düşüncesini hem kamusal alandan hem mahrem aile alanından kazınmış; eleştirel bir sürecin ürünü olması gereken kamuoyu halkla ilişkiler ve reklamcılık sektörünün pratikleriyle bir manipülasyon nesnesine dönüşmüştür. Kamusal akıl yürütme ve kamusal müzakerenin yerini, örgütler, devlet ve sermaye arasındaki gizli kapaklı aleni olmayan görüşme ve anlaşma pratikleri almıştır. Sonuç olarak refah devletleri döneminde kamusal alan parçalanmış "yeniden feodelleşmiş" ve aleniyet ilkesi etkisizleşmiştir.

Habermas, genel olarak liberal kamusal alanın tarihini anlatırken bu kamusal tipini idealize etmekle eleştirilir. Eleştirilerin yoğunlaştığı iki nokta, bu idealizasyonun (1) liberal burjuva kamusal alanını tekil ve homojen bir yapı olarak varsaymasına ve (2) liberal kamusal alandan kitlesel kamuya geçiş sürecini keskin bir çöküş hikayesi olarak anlatmasına yol açtığıdır.⁸ Sınıf mücadelesi ve kamusal alanın bağlantılarını araştırma niyetinde olan bir çalışma açısından bu eleştiriler özellikle haklı görünür. Habermas'ın kültürel, iktisadi, siyasal nitelikli çok zengin bir fenomen yığınına olağanüstü biçimde düzenleyerek 19. yüzyıl başına kadar getirdiği tarihsel anlatı, bu noktada bir kesintiye uğramış gibi görünür. Burjuva kamusal alanının bu dönemden sonraki tarihi, ağırlıklı olarak, bu kamusal tarzının Habermas'a göre çöküşünün başladığı 19. yüzyılın son çeyreğine kadar kamusal alan nesne edinen bir düşünce tarihi olarak yansıtılır. Aynı dönemde Avrupa'nın ileri kapitalist ülkelerinde ortaya çıkan işçi sınıfına ve bu sınıfın gelişen örgütlülüğüne hemen hemen hiç değinilmez. Oysa bu çalışmanın üçüncü bölümünde de gösterilmeye çalışıldığı gibi daha 18. yüzyılın sonlarından itibaren belirmeye başlayan işçi sınıfı ve onlarla birlikte hareket eden küçük köylülük ve küçük burjuva radikalleri kendi etkili kamusal tarzlarını yaratmışlardır. Öte yandan bu kesimlerin kendini evrensel bir biçim olarak kavrayan burjuva kamusal alanından baştan beri dışlanmış olmaları, bu alanın ideolojik yapısını somut bir biçimde ortaya koymuştur. Habermas da burjuva kamusal alanının ideolojik bir kurguya dayandığını göstermiştir; ancak buradaki mesele, bu terimlerle ifade edilmese de plebyen kamuların mücadelelerinin bu gerçeği çok erken tarihlerde tecrübe düzeyinde açığa çıkarmış olmalarıdır.

⁸A.g.m., 24

Bu çalışmada kullanılan kamusal alan kavramsallaştırmalarının ikincisi Oscar Negt ve Alexander Kluge'nin 1972 tarihli *Public Sphere And Experience (Kamusal Alan ve Tecrübe)* kitaplarına dayanmaktadır.⁹ Öncelikle yazarların kitabın hiçbir yerinde tam bir kamusal alan tanımına girişmedikleri söylenmelidir. Bu sebeple ilk olarak Habermas'ın kamusal alan anlayışı ile onların kamusal alan anlayışının kısa bir karşılaştırmasını yapmak aydınlatıcı olacaktır. Yazarlar, tartıştıkları konuların anlaşılması bakımından Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* kitabının öncelikle okunması gerektiğini belirtirler. Alexander Kluge kendisiyle yapılan bir söyleşide kendi Öffentlichkeit anlayışlarının üretime, Habermas'ınkinin dağıtımına yaslandığını belirtmiştir.¹⁰ Kluge'ye göre kendilerinin çalışmalarıyla Habermas'ın çalışması arasında bir karşıtlık bulunmamaktadır. Bununla birlikte iki kitap arasındaki temel farklılık, Habermas'ın yalnızca söylemsel bir yöntemle çalışmasından, buna karşılık Negt ve Kluge'nin tecrübeyi merkeze alan bir yöntemle çalışmalarından kaynaklanır.

Negt ve Kluge'nin kamusal alanın temeli olarak ele aldıkları üretim kavramı, siyasal iktisadın nesnesi olan meta üretimi ve buna bağlı yeniden üretim bağlamının ötesine geçer. Negt ve Kluge bu kavramla kapitalizm koşullarında meta üretiminin egemenliğiyle görünmez hale gelen ve toplumsallaşmayı, dili, libidinal yapıları, itki yapısının kuruluşunu, tecrübenin üretimini, kolektif varlıkları ve kamusal alanı içine alan bir toplumsal üretim bağlamını kastetmektedirler. Yazarlar, meta üretimini dışarıda bırakan bu üretim bağlamını, yaşam bağlamı (Lebenszusammenhang) olarak adlandırır. Yaşam bağlamı toplumsal tecrübenin doğurgan kaynaklarıdır; bununla birlikte toplumsal tecrübe kamusal alanlarda işlenir ve gerçekleşir.

Kamusal Alan ve Tecrübe'nin temel sorunsalı ise karşıt kamusal alanların olanaklılığı üzerine kurulmuştur. Negt ve Kluge, bu kitapta proleter kamusal alanı, burjuva kamusal alanının karşıtı olarak ele alırlar. 1970'ler Almanya için bile anakronik bir tınıya sahip olan bu kavram, tarihte hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmemiş olan bir kamusal alanı ifade eder. Proleter kamusal alanın harekete geçirilmesinin yolu, egemen burjuva kamusal alanının tıkadığı proleter yaşam öğelerini açabilmek üzere proleter yaşam bağlamının öğeleri arasında ilişkisellikler yaratabilmektir.

⁹ Oscar NEGHT, Alexander KLUGE, **Public Sphere and Experience**, (Kamusal Alan ve Tecrübe)

¹⁰Stuart LIEBMAN, "Yeni Alman Sineması, Sanat, Aydınlanma ve Kamusal Alan Üzerine", Alexander Kluge ile Söyleşi, Çeviren. N. Dinç - M. Özbek, **Kültür ve Toplum**, 2, 174

Negt ve Kluge'nin kamusal alan kavramsallaştırmasına bir başka katkısı, "üretim yeni kamusal alanları" olarak adlandırdıkları geç kapitalizme özgü yeni bir tip kamusal alanın teşhisidir. Üretim kamusal alanları klasik burjuva kamusal alanının dışlayıcı mekanizmaları yerine, dışlama ve içermeyi stratejik biçimde kullanan bir yapıya sahiptir. Temel ilke olarak olabildiğince kapsamlı bir biçimde yaşam bağlarını içine çekmeye çalışır. Üretim kamusal alanları klasik kamusal alanı ortadan kaldırmaz; bununla birlikte onunla eklenerek egemen kamusal alanı oluşturur. Klasik kamusal alanlar daha geniş bir kapsama erişebilmek için yüksek ve yaygın teknolojiyle işleyen üretimin yeni kamusal alanlarına ihtiyaç duyarlar; buna karşılık üretimin yeni kamusal alanları da klasik kamusal alanı kültürel saygınlık ve meşruiyet elde etmek için kullanır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde klasik burjuva kamusal alanının oluşum koşulları işlenmeye çalışılıyor. Bu amaç doğrultusunda, Geç Ortaçağ döneminde genel feodal üretim tarzı kalıplarında yerel kırılmalar yaratabilmiş, üretimi ve gündelik hayatı dönemin diğer şehirlerinden farklı örgütleyebilmiş ve kendi sınırlı alanları üzerinde özyönetim tecrübelerine girişmiş şehir komünlerinin incelenmesi ilk basamağı oluşturuyor. Bu alt bölümden çıkan sonuç, komünlerin özyönetim pratiğinin şehirlerdeki kamusal yaşama dair yeni bir kültürün oluşumuna önemli bir katkıda bulunduğudır. Bunu izleyen alt bölümde, 15. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında Avrupa'da dinsel reformun ve Hollanda ve İngiltere örneklerinde reformla da bağı olan erken burjuva devrimlerinin kamusal alan açısından ne anlama geldiği sorusu yanıtlanmaya çalışılıyor. Burada feodal ruhbanların bir sınıf oluşturmaları ölçüsünde, din temelli mücadelenin de, özellikle sonuçlarının bir üretim tarzının dönüşmesinde anahtar rol oynadığı göz önünde bulundurulduğunda, bir sınıf mücadelesi olarak anlaşılabilirliği kabulünden hareket ediliyor. Dinsel reform etrafında biçimlenen mücadele, dini, bir siyasal otorite sorunu olmaktan çıkarıp onu bireyin özel alanının olumsuz bir öğesi durumuna sokarak modern burjuva kamusal alanının temel dayanağı olan özel-kamusal ayırımının belirginleşmesine yol açmıştır. Hollanda'da, ittifak halindeki kilise ve İspanya İmparatorluğu'na karşı verilen mücadele, birbirleriyle ilişkileri her şeyden çok ticari rekabete dayanmış Flandres şehirlerinin yerel çerçeveleri içinde kalan kamusal kültürlerini bir ulusal kültür boyutuna eriştirmelerini mümkün kılmıştı. İngiltere'de iç savaş sürecinde kralla ittifak halindeki küçük köylülüğün büyük köylülük, aristokrasi ve burjuvaziyle mücadelesi, taraflardan ikincisinin galip çıktığı iç savaş sonunda parlamenter rejimin tersinmez bir biçimde sağlanmasının ve ifadesini öncelikle parlamentoda bulan siyasal kamusal alanın gelişiminin koşullarını sağlamıştı. Burada sözü edilen yerel nitelikli gelişmelerin kamusal alan

bakımından taşıdığı anlamın ortaya konabilmesi amacıyla, kapitalizmin ilk doktriner biçimi sayılabilecek merkantilizm ve merkantilist süreç boyunca biçimlenen sivil toplum-devlet karşıtlığı bir sonraki alt bölümün ilk maddesi olarak ele alınıyor. Bu alt bölüm, yukarıda Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırmasında da özetlenmiş olan tarihsel süreci, yazarın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* kitabına sadık bir biçimde ayrıntılandırarak sürdürüyor. Bu sadakatten dikkate değer bir ayrılma. Alexander Kluge'nin kamusal alanın sınırını çizen bir olgu olarak işaretlediği şiddetin, Hobbes ve Locke'un siyasal kuramlarında egemenlikle nasıl ilişkilendirildiğinin ya da bağlam dışı bırakıldığının gösterilmeye çalışıldığı "Erken Burjuva Toplum Kuramlarında Kamusal Alanın Yeri" adlı başlığın altında görülebilir. Alt bölüm, burjuva kamusal alanının kurumlarının gelişimini, bu kurumların çeşitli uluslar örneğindeki biçimsel ve tecrübi farklılıklarına odaklanarak betimliyor. Daha sonra burjuva kamusal alanının evrensellik iddialarının kaynağı olarak da gösterilen burjuva kamularının kamusal tartışma ölçütleri sıralanıyor. İlk bölümün son parçası, burjuva kamusal alanını tamamen olgunlaştığı ve anayasalar yoluyla güvence altına alındığı, öte yandan iç çelişkilerinin de açık seçik belirlediği evreyi konu ediniyor.

"19 Yüzyıl ve Sonrasında Kamusal Alan ve Proleter Kamusal Alan" başlıklı ikinci bölüm, 19. yüzyılın sınıf mücadelelerini ve kamusal alan tarzlarını önceleyen, Avrupa ulusları arasındaki eşitsiz gelişme olgusuna, Sanayi Devrimi'ne ve Fransız Devrimi'ne değinerek yola çıkıyor. Bundan hemen sonra, burjuva kamusal alanının 19. yüzyıl başındaki durumu sergileniyor. Burada, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere'de ortaya çıkan ve Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından kapsamlı anlamda ilk kez yararlanan sınıai girişimci kuşağının, Habermas'ın 18. yüzyıl burjuva kamularının üstünlüğü olarak sunduğu edebi kamusal alanla dolayımlanan bir öznellik, kültüre ayrıcalıklı bir değer atfetme, eleştirel akıl yürütme yetisi gibi niteliklerden yoksun olduğu gösterilmeye çalışılarak, burjuvazinin kendi kamusal alan idealinden çok erken bir dönemde uzak düştüğünün belirtileri veriliyor. Bunu izleyen alt bölümlerde önce İngiliz işçi sınıfı hareketleri örneğinde, daha sonra da 1830 ve 1848 Devrimleri'nden 1871 Paris Komünü'ne uzayan süreçte Fransa'da, plebyen kamusal alanların ve işçi sınıfı kamularının gelişimi anlatılıyor. Negt ve Kluge, Michael Vester'in *İşçi Sınıfının Bir Öğrenme Süreci Olarak Ortaya Çıkışı* kitabına dayanarak, özellikle Çartist Hareket'in "ulusu toplumsal-devrimci terimlerle proleter bir kamusal alan olarak kurmayı hedeflediğini" belirtirler. Yazarlar, Çartist Hareket içinde yer alan sınıf ve sınıf fraksiyonlarının ortak çıkarlara ve yaşam bağlarına sahip olmamaları nedeniyle yetersiz kalan bu girişimlerinden sonra, kapitalizmin üretim örgütlenmelerinin dönüşümlerine de bağlı olarak, İngiliz işçi sınıfı

mücadelelerinin biçim değiştirdiğini iddia ederler. İngiliz işçi sınıfı, sahte kamusal alanlarda oluşturulan toplumsal bütünlük imgesinin içinde erimektense mücadelelerini kendi somut çıkarlarına, tecrübelerine ve yaşam bağlamına uygun düşen tikelci mücadele biçimleri üzerinden sürdürme eğilimine girmiştir. Fransa'da 1789 Devrimi'nden beri varolan plebyen kamusal alanlar, bu devrimle başlayan siyasal şiddet geleneğinin bir sonucu olarak bir süreklilik zaafıyla nitelenmişlerdir. Oluşum halindeki işçi sınıfı ve şehir yoksulları genel olarak bu şiddetin nesnesi konumunda olageldiklerinden plebyen kamusal alanın örgütleyicisi, Babeuf'un Eşitler Kopmlosu'ndan başlayarak bir dizi gizli dernek olmuştur. Fransız plebyen kamusal alanının işçi sınıfı açısından bir başka zaafı da, bu kamusal alanın örgütlenmesinde yaşam bağlamları işçi sınıfınınla örtüşmeyen küçük burjuva radikallerinin güçlü etkisidir. Fransız tarihinde, işçi sınıfının yaşam bağlamı üzerinde şekillenen bir kamusal alan yaratmaya en çok yaklaşmış özyönetim tecrübesi Paris Komünü olmuştur. Ancak Komün'ü bitiren katliam, aynı zamanda Fransız işçi sınıfının en etkin kesimini ortadan kaldırmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, geç kapitalizm koşulları altında kamusal alanı çevreleyen siyasal iktisat koşullarını betimlemek üzere Ernest Mandel'in geç kapitalizm kuramını kısaca ele alarak sürüyor. Geç kapitalizm dönemine rengini veren olgular olarak dünya siyasal sisteminin oluşumunun tamamlanması ve refah devletinin gelişimi, Mandel'in betimlediği tablonun tarihsel toplumsal dönüşümle bağlantısını güçlendirmek amacıyla ele alındılar. Michel Foucault'nun modern siyaset kuramlarından oldukça farklı bir bakışla ortaya koyduğu biyo-politika kavramı da iktisat, siyaset ve kültürün gittikçe daha karmaşık bir biçimde iç içe geçtiği geç kapitalizm dönemini ve bu dönemin kamusal alanların karmaşıklığını işleyebilmek amacıyla kullanıldı. Biyo-politika temelinde disiplin toplumundan kontrol toplumuna dönüşüm, klasik burjuva kamusal alanının üretimini yeni kamusal alanlarıyla eklememesine tekabül etmektedir. Yukarıda Negt ve Kluge'nin kamusal alan kavramsallaştırmaları özetlenirken ana hatları verilmiş olan üretimin yeni kamusal alanlarının günümüzün sınıf mücadeleleri açısından ne ifade edebileceği, bu yazarların geç kapitalizmin kamusal alanlarına ilişkin tipolojilerinin betimlendiği son alt bölümde yanıtlanmaya çalışılıyor.

"Geç Kapitalizm ve Neo-liberal Küreselleşme Koşullarında Kamusal Alanlar" başlıklı sonuç bölümü, 1960'ların ortalarında başlayan kamusal hareketliliğin nedenlerine değinerek 1968'de patlak veren "kamusal devrim" in dinamiklerinin ve sonuçlarının incelenmesiyle başlıyor. Özellikle öğrenci gençliğin sürüklediği söylenebilecek olan bu devrim, egemen kamusal alanlara eklenmiş ve devlet bürokrasilerini taklit eder tarzda yapılanmış, merkeziyetçi muhalefet biçimlerini eleştirerek bütüncül temsilleri terk eden,

mücadelelerin özgül bağlamlar üzerinde kurulmasını ve kamuların iç örgütlenmesinde doğrudan demokrasiyi savunan, küresel ya da yerel olmasına bakılmaksızın her türlü toplumsal mücadele arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanarak bağlantılandırılmasını talep eden bir kamusal anlayışın zeminini oluşturmuştur. Öte yandan bu merkezsiz ve özgül mücadele anlayışı, refah devleti koşullarında krize doğru sürüklenen sermaye karşısında denge oluşturan geleneksel muhalefet biçimlerinin güç kaybını birlikte getirmiştir. 1970'lerin ortasından itibaren sermayenin yeni ideolojisi olarak ortaya çıkan neo-liberalizm, elektronik-enformasyon devriminin sonuçlarını da kullanarak, meta üretiminin örgütlenme tarzının hızlı tarihsel dönüşümlerinden birinin koşullarını hazırlamıştır. İkinci Dünya devlet kapitalizmlerinin 1989-1991 arasındaki çöküşüyle birlikte neo-liberal ideoloji rakipsiz kalmış ve kapitalizmin tarihte görülmuş en hızlı küreselleşme evresi ivme kazanmıştır. Çalışmanın sonunda, dünyanın günümüzdeki siyasal durumuna dair etkili bir inceleme olduğu söylenebilecek Michael Hardt ve Antonio Negri'nin *İmparatorluk* adlı kitaplarındaki teşhisleri üzerinde duruluyor.¹¹ Bu çalışma bağlamında yazarların en önemli teşhisi, sosyalizmin siyasal mücadelelerin birincil öznesi olarak öne çıkardığı erkek kitleli fabrika işçisinin, sınıai meta üretiminin toplumsal üretim içindeki rolünün gerilemesiyle birlikte, bu özelliğini yitirmiş olmasıdır. Hardt ve Negri üretimle yeniden üretimin birbirlerinden ayrılmaz bir biçimde iç içe geçtiği biyo-politik kontrol toplumu koşullarında, 1990'lı yıllardaki toplumsal mücadelelerin analizlerine de dayanarak, mücadelelerin yeni öznesi olarak proleter çokluğu gösterirler. *İmparatorluk*, bir küresel kamusal alanın kuruluşuna çağrı olarak da okunabilecek bir talepler manzumesiyle sonuçlanır: Herkes için bir küresel yurttaşlık hakkı, herkes için bir toplumsal ücret hakkı ve üretim araçlarının yeniden sahiplenme hakkı. "Burjuva Kamusal Alanından Proleter Kamusal Alana: Kamusal Üzerine Düşünmek" adını taşıyan bu tez çalışması, Meral Özbek'in çağımızda radikal demokrasi ve sosyalist-devrimci demokrasi anlayışlarına denk düşen -sırasıyla- alternatif kamusal alanlar ve karşıt kamusal alanlar üzerine değerlendirmesini yorumlayarak son bulmaktadır.

Bu çalışmanın, yoğun ve karmaşık nesnenin tüm boyutlarını kapsadığı, ele aldığı boyutları da nesnenin tüm ilişkiselliğine tam olarak nüfuz ederek sındığı, kuşkusuz, söylenemez. Eksiklerin ve yetersizliklerin ileride sürdürülecek başka çalışmalar için bir motivasyon unsuru oluşturacağı umulmaktadır.

¹¹Michael HARDT, Antonio NEGRI, *İmparatorluk*, Çeviren, Abdullah Yılmaz

2. ERKEN BURJUVA KAMUSALLIĞININ TARİHİ

2.1. Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Döneminde Kamusalık

Avrupa'nın başka kıyılarıyla ve iç bölgeleriyle karşılaştırıldığında, Geç Ortaçağ döneminde Kuzey İtalya kıyı şehirlerinde toplumsal hayat oldukça farklı örgütleniyordu. Roma İmparatorluğu'nun doğrudan varisçisi olan bu şehirlerde feodal üretim tarzına dayalı toplumsal ilişkiler hiçbir zaman tam anlamıyla geçerli olmamıştı. Bu şehirlerde ticaret, Arapların Akdeniz'e tamamen hakim oldukları 7. ve 10. yüzyıllar arasındaki genel durgunluk dönemi dışında her zaman çok canlı olmuştur ve feodalitenin temel üretim aracı olan toprağın ve onun mülkiyetinin belirlediği ilişki tarzları da buna bağlı olarak talileşmiştir. İtalya Yarımadası'nın ortasında yer alan Roma şehrinin ve Vatikan'ın söz konusu şehirlere yakınlığı ve toprak üzerinde laik senyörlerden çok papaz senyörlerin egemenliğinin bulunması topraktan elde edilebilecek geliri önemli ölçüde sınırladığından, kıyı şehirlerinde yaşayanların ticaretle uğraşmasını zaten bir çeşit zorunluluk haline getiriyordu. Denizcilik ve zanaat olağanüstü gelişmiş durumdaydı; bu, hem Avrupa'dan hem Eski Dünya'nın daha uzak yerlerinden gelen işlenmemiş ve yarı işlenmiş malzemelerin işlenerek, yine hem Avrupa'da hem daha uzak yerlerdeki pazarlarda satılmasını mümkün kılıyordu. Denebilir ki, Cenova, Venedik, Pisa, Siena ve son ikisi aracılığıyla Floransa'da, feodalitenin bir bölgenin kendi içine kapalı hayatının ve kilise tarafından vazedilen kutsallığın yeniden üretimine yönelik sisteminin bir adım ötesine geçilmiş ve kapitalizmin kar-yatırım-kar biçiminde özetlenebilecek döngüye dayalı mantığının ilk etkili uygulamaları ortaya çıkmıştır.

Bunu söylemek, elbette bu şehirlerde kapitalizmin tüm boyutlarıyla oluştuğunu iddia etmek değildir. Her şeyden önce artı değere ya da ürüne el koymanın biçiminde köklü bir değişimden, özgürleşmiş-ücretli emek gücünün varlığından söz edilemez; pazara yönelik üretim ise teknolojisi ve örgütlenmesi bakımından önceki dönemlere oranla çok az fark göstermektedir. Ancak ticaretle uğraşan bu şehirlerin kendi içlerindeki örgütlenmelerinde, o döneme dek tarihte uzak bir benzeri yalnızca Antik Yunan şehir devletlerinde görülmüş bir farkın oluştuğundan söz edilebilir: Komünler.

“Ortaçağ komünü, adli, idari, mali ve hatta askeri belli bir özerklik ve senyörüne karşı kendine özgü bir tüzel kişilik oluşturmak başarısını gösteren kentsel bir topluluktur. 11. yüzyılın sonunda ortaya çıkan özgürleşme akımının başlangıcında komünü temellendiren ve ona özelliğini kazandıran ilk şeyi, aynı kentte yaşayan burjuvaların, kendi ortak çıkarlarının korunmasını güvence altına almak amacıyla bir *communio* biçiminde birleşmelerini sağlayan ant oluşturuyordu. Böylece karşılıklı yardımlaşma ve savunma ereği güden bir barış ortaklığı olarak kurulan *communio*, genellikle senyör üzerinde, ondan herkesin durumunu düzelter ve burjuvalar topluluğuna idari bir özerklik kazandıran bir ferman sağlamak amacını güden bir baskı aracıydı da. Bu nedenle, girişimin başarı kazandığı yerlerde ‘komün’ sözcüğünün anlamında da kayma oldu. 11. yüzyılın sonunda ve 12. yüzyılda, kurumu belirtmek bakımından andın yerini *ferman* ve bu belgenin içerdiği bireysel ve siyasal özgürlükler aldı.”¹²

Jürgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* adlı kitabının "Burjuva Toplumunda Kamunun Dönüşümü Üzerine" adlı bölümünde ulus-devlet bağlamındaki kamunun oluşumuna ağırlık vermek üzere, burjuva toplumunun oluşumunun bu çok erken aşamasını, belki de haklı olarak, hızla geçer.¹³ Bu kitabın kaynakçasından anlaşıldığı kadarıyla Habermas'ın kendisinden hiç doğrudan alıntı kullanmadığı Henri Pirenne'in *Ortaçağ Kentleri* adlı kitabında anlattıkları, yalnızca şehirlere özgü olarak özel ve kamusal ayrışmasının, komünlerin 12. yüzyılda yaygınlık kazanması ve bu örgütlenme aracılığıyla aristokrasiye ve kilise senyörlerine karşı sürdürülen mücadeleyle birlikte hızlandığını gösterir gibidir. Gelişmelerin sonucu, şehir surları içindeki hayatın hemen hemen bütününün burjuvaların yönettiği belediyeler aracılığıyla örgütlenmeye başlaması ve aristokrasi ve kilisenin, şehir hayatının özgüllüğünü ve burjuvaların özel etkinlik alanını tanıyan yeni bir hukuku ve onun uygulamalarını uygarlığın bir gereği olarak kabul etmeleridir. Pirenne'in adı geçen kitabında şehir kurumlarının oluşumunu anlattığı "Belediye Kurumları" adlı bölümde, komün oluşumlarının Kuzey İtalya'dan Fransa ve Flandr'ın şehirlerine yayılışı resmedilirken, bölümün birden çok yerinde bu hareketlerin devrimci olmadıkları, bunların "tutarlı bir bütün oluşturmaktan ve kuramsal ilkelere dayalı olmaktan çok uzak" oldukları ısrarla belirtilir. "Hiçbir şey, ilk orta sınıflarının zihnine, insan ve yurttaş hakları kavramından daha uzak

¹² Bkz. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 6919

¹³ Bkz. (3), HABERMAS, 74-79

değildi.”¹⁴ Öte yandan, yazarın sürecin aktörlerinin ‘program’ına dair söyledikleri onların genel olarak ne yaptıklarının farkında olduklarını vurgular:

“İstedikleri, her şeyden önce, tüccar ya da zanaatçıların gidip-gelme, diledikleri yerde yaşama, kendilerinin ve çocuklarının derebeylik otoritesince korunmasına olanak sağlayacak olan kişisel özgürlüktür. Bundan sonra, kentsoyluları birden çok yargılama kurulundan ve eski hukukun, onların toplumsal ve ekonomik etkinliğine uyguladığı biçimci yöntemden doğan güçlüklerden kurtaracak bir özel mahkemenin kurulması geliyordu. Daha sonra da, kentte güvenliği sağlayacak olan bir ‘barış’ın yani bir ceza yasasının oluşturulması geliyordu. En sonra da, ticaret ve sanayi, toprak mülkiyeti ve toprak edinme ile hiç bağdaşmayan yükümlerin ortadan kaldırılması geliyordu. Sonuç olarak, istedikleri, az ya da çok genişletilmiş siyasi özerklik ve yerel öz-yönetimdi.”¹⁵

12. yüzyılın sonunda gerçekleştirilmiş görünen bu taleplerle birlikte, komünlerin kendilerine ilişkin kavrayışlarına ve örgütlenme biçimlerine bakıldığında ortaya çıkan tablo, kamusal açıdan ilginçleşmeye başlar. Şehir barışının yerleşmesi ve komünün kurulması için içilen and kesin yükümlülükler içeriyordu. And, yalnızca belediye makamlarına pasif bir boyun eğme anlamı taşımıyor, barışı koruma ve ona saygı duymayı kural olarak koyuyordu. And için kim olursa olsun, kendisinden yardım isteyen kişiye yardımcı olmakla yükümlüydü.

“Daha 12. yüzyılda tüccarlar kazançlarının oldukça büyük bir bölümünü yurttaşlarının yararı için harcıyorlardı; kiliseler yaptırıyor, hastaneler kuruyor, pazar vergilerini ödüyorlardı. İçlerinde yurt sevgisi kazanç sevgisiyle birleşmişti. Herkes kentiyle övünüyor, içten gelen bir duyguyla kendisini kentin gelişmesine adıyordu. Bunun nedeni, gerçekte her bireysel yaşamın, kent toplumunun toplumsal yaşamına bağımlı oluşuydu. Ortaçağ komünü, günümüzde devletin sahip olduğu tüm temel nitelikleri taşıyordu. Tüm üyelerinin gerek kendilerinin gerekse mallarının güvenliğini güvence altına alıyordu.”¹⁶

Kuşkusuz bu son satırlarda, Pirenne’in yurttaşı olduğu Belçika’nın tarihinin temeli olarak gördüğü bir dizi kentin geçmişine yönelik bir idealizasyon bulunmaktadır; ancak ulus-

¹⁴ Henri PIRENNE, *Ortaçağ Kentleri*, Çeviren. Şadan Karadeniz, 131-161

¹⁵ a.g.e., 132-133

¹⁶ a.g.e.,160

devletlerin ve bürokrasilerinin ortaya çıkışından çok önce, egemenliğin ağırlıklı bir biçimde feodal otoritelerin elinde bulunduğu bir dönemde, cemaat mantığını aşan –ve bazı açılardan Antik Yunan kamusunu andıran- bir kolektif aidiyet ya da kimlik biçimi şekillenmeye başlamıştır. Komünlerde varolduğunu söylediği bu yurtseverliğe ek olarak Pirenne, bu şehirlerin modern kapitalist Dünya Sistemi'ndeki devletler gibi birbirlerini rakip ya da düşmanlar olarak ötekileştirdiğini belirtir. Anlaşıldığı kadarıyla Ortaçağ sonlarında Batı ve Güney Avrupa şehirlerinin birbirleriyle ilişkileri, özellikle Kuzey İtalya şehirlerinin Doğu Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki kolonileri ve bunlar üzerindeki rekabet ve iddiaları da düşünülürse, tekeli kapitalizm dönemi merkez kapitalist devletlerinin birbirleriyle ilişkilerinin küçük ve biçimsiz bir modelini andırmaktadır. Ancak komünlerin gerek kendi dönemleri gerek kendilerinden sonraki tarihin akışı için kamusal bakımından önemli olan özelliği yönetim örgütlenmelerinde yatar. Şehirler seçimle iş başına gelen kurullar tarafından yönetiliyor, bu kurullarda yer alan üyeler genellikle hem şehrin hukuki işlerini gören yargıçlar hem de yönetici olarak görev yapıyorlardı. Komün bu temsilciler yararına haklarından vazgeçmiyor, ayrıca yöneticiler oldukça kısa süreler için görev alabiliyor ve verilen yetkiyi zorla alıkoymuyorlardı. Kamu yararının sağlanması genellikle konsül adını taşıyan bu yöneticilerin temel ilkesiydi.¹⁷

Pirenne, komünlerle hareketlenen Ortaçağ şehir hayatının ve güçlenen burjuva sınıfının etkisinin uzun vadeli sonuçlarına ilişkin birçok şey söylemesine rağmen, bu örgütlenme biçiminin akıbetine pek değinmez. Anlatılan, şehir anayasaları gelişip yönetim karmaşıklaştığında, üzerinde halk etkisinin pek az duyulduğu “gerçek” meclislerin oluştuğudur. Komün andı içenlerin genellikle şehir iktidarı için mücadele eden belli bir güce sahip tüccarlar olduğu düşünülürse, şehir nüfusunun çoğunluğunu oluşturan mülksüzlerin bu belediye demokrasilerinde oynadıkları rolden ayrıca söz etmek yararlı olacaktır ki, bu Pirenne'in hiç değinmediği bir noktadır.

Ortaçağ şehirleri siyasal bir özne olarak halkın da kendisini ilk kez gösterdiği yerler olmuşlardır. Aslında komün oluşumuna ön ayak olan tecrübe, ilksel Hristiyanlığın eşitlikçi ideallerini her zaman kolektif hafızasında tutmuş olan halkın kendi özyönetim tecrübelerinden kaynaklanmıştır. 11. yüzyılda gerek yerel kilise temsilcileri ve senyörlerine, gerek laik senyörlere karşı ayaklanan ve örneğin Kuzey İtalya'nın en önemli

¹⁷ a.g.e., 157

şehri olan Milano'yu on iki yıl denetiminde tutan Pataria hareketi önce bu şehirde sonra da Avrupa'nın çok çeşitli yerlerinde komün örgütlenmelerinin esin kaynağı olmuştu. Komün oluşumları sırasında genellikle tüccarlar ve zanaatçılarla ortak hareket eden mülksüzler, 13. yüzyılın başında birçok şehrin iktidarında söz sahibi olmuşlardı. Ancak Ortaçağ'ın burjuvaların ortaya çıkışıyla birlikte iyice karmaşıklaşan sınıfsal yapısı içinde çok çeşitli ittifak terkipleri içinde yer alan ve genel çıkarlarının gerektirdiği şehirler arası bir örgütlenmenin olanaklarına en uzak konumda olan mülksüzler her tecrübenin sonunda yeniden feodal otoritelerin denetimine girmek zorunda kalmışlardır.¹⁸

Bütün bu gelişmelerin, şehirlerin feodal sistem içinde yeni beliren burjuva sınıfıyla birlikte özerklik ve kendilerine özgü bir güç kazanmalarının, kapitalist yatırım mantığının ortaya çıkışının, genel feodal tabakalaşma sistemini düzenleyen hukukta meydana gelen değişmelerin ve yeni örgütlenme tarzlarının kamusal açıdan ne anlama gelebileceği sorusu, bütün bu yeniliklerin her seferinde, giderek daha az bir biçimde dinsel ve aristokratik ve giderek artan bir biçimde monarşik iktidar yapılarıyla eklemlendiği belirtilmeksizin yanıtlanamaz. Habermas, Geç Ortaçağ'ın kamusundan söz ederken, bu kamunun toplumsal bir alan olarak ortaya konmadığını ve daha çok bir statü belirtisi olduğunu belirtir. Monarkın ve senyörün statüsü kamusal ve özel karşısında tarafsızdır; ancak sahibi, statüsünü kamusal olarak sunar: kendisini hep "daha yüksek" bir erkin cisimleşmesi olarak sergiler. Habermas'a göre, kamu burada, monarkın ve ona bağlı kırsal zümrelerin kendi egemenliklerinin halk önünde temsil edilışinden başka bir şey değildir.¹⁹ Ancak Ortaçağ kamusalığının böyle bir temsilden ibaret olduğu düşüncesi, yukarıda anlatılan tarihsel süreçle birlikte düşünüldüğünde yetersiz görünüyor. Özellikle komünlerin ve onları izleyen Reform döneminin Avrupa üzerindeki sarsıcı etkisi, karşılığı kuşkusuz modern kamusalılıkta olduğu gibi aleniyet olmayan, ancak bir şekilde etkin olan başka bir kamusallık damarının varolması gerektiği düşüncesini akla dayatıyor. Görünen odur ki, komün tecrübesi feodal hiyerarşinin statülerini ortadan kaldıramadıysa da onları şehirlerde esnetebilmiş ve modern kamusalığın öncülü olabilecek bir kamusal-özel ayrımını harekete geçirebilmiştir. Burjuva kamusal alanının oluşumu için asli olan özel alan öncelikle burjuva bireyinin çekirdek ailesi ve ona ait bir kapitalist işletmeden oluşuyorsa, bu öğelerden birinin –işletmenin- dönemde özerk bir etkinlik alanına dönüşebilmiş olduğu konusunda Pirenne'in verdiği bilgiler, savı destekler niteliktedir.

¹⁸ Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, "Rönesans: Sınıflaşma Süreçleri" ve "Politik Reform. Aristokratik Komün" 8, 2623-2624

¹⁹ Bkz (3), HABERMAS, 65

Buna sosyoloji literatüründe varolan, kapitalizm öncesinde hüküm süren aile tipinin geniş aile olduğuna dair Habermas'ın da katılır görüldüğü²⁰ iddiaların yanlışlanmış olması, başka bir deyişle çekirdek ailenin sanılandan çok daha uzun zamandır yaygın olan bir kurum olduğu da eklenmelidir.²¹ Ancak özel ve kamusal alan arasındaki ayrımın belirginleşmesi için toplumsal işbölümünün teknolojiye ve yönetim tekniklerine paralel bir biçimde karmaşıklaşması, toplumsal iktidar konusunda fazla karmaşık olan feodalitenin yerini ulus-devletin homojen yapısına ve bürokrasisine terk etmesi ve önceden yalnızca şehirlerde yaşayan tüccar ve esnaftan oluşan burjuvazinin de daha heterojen bir yapıya kavuşması gerekmiştir. Söylenilebilecek olan, şehir örgütlenmesine, şehirde yaşayanların ortak çıkarlarına ve kamusal yarara dair bir kamusal kültürün Ortaçağ sonlarında artık oluşmuş olduğudur. Burjuvazinin taşıyıcısı olduğu bu kamusal kültür, şehir yasalarına kaynaklık ettiği oranda kendini aristokrasiye kabul ettirebilmişti; ancak feodal iktidarın diğer yüzü olan kilise otoritesiyle alıp veremediği çok şey vardı. Komünler ve Ortaçağ şehir cumhuriyetleri ile başlayan bu kamusal damarı Reform ve onu izleyen çeşitli protestan hareketlerle genişleme yollarını zorlamış ve sonraki çağlara ulaştırmıştır.

2.2 Reform, Erken Burjuva Devrimleri ve Kamusalılık

31 Ekim 1517'de Martin Luther "Doksan Beş Tez"i Wittenberg Kalesi Kilisesi'nin kapısına çaktığında, amacı Vatikan'ın evrensel otoritesini sarsmak değildi. Papanın endüljans yetkisini bile sorgulamıyordu; kaygısı, söz konusu endüljansların ticaret malzemesi olması, özellikle de bunların ticaretini yapan bazı kişilerin tekel haline gelmeleriydi. Kilise bu tezlerle ilk kez eleştirilmiş olmuyordu. Haçlı seferlerine çıkan ordular ve din adamları, fethettiği Ortadoğu'dan, sık sık bu topraklarda yaygın olan çeşitli dinlerden, özellikle de gnostik öğretilerden etkilenmiş olarak dönüyorlardı. 11. yüzyıldan beri kilise bu din ve öğretilerin temellik ettiği mistisizmlerin toplumsal etkileriyle boğuşmak zorunda kalmıştı. Genel olarak kilisenin tavrı, bu akımların ucu otorite kaybına yol açacak mezhep oluşumlarına varmadıkça çok sert olmuyordu. Dinsel reform bu akımların çoğunlukla talep ettiği bir şey olsa ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde kiliseden bağımsız birçok cemaat ortaya çıksa da kilise otoritesi genel olarak gücünü sürdürdüğünden, bağlı aristokratlar aracılığıyla müdahale ender görülen

²⁰ a.g.e., 118

²¹ Anthony GIDDENS. *Sosyoloji*, Çeviren. M. Ruhi Esengün- İsmail Öğretir. 118

bir durumdu. Bütün bunlarla karşılaştırıldığında başlangıçta oldukça masum görünen Luther'in eleştirileri birden kilisenin otoritesini tehdit eder hale geldi. Bunun nedeni Doksan Beş Tez'in o zamanlar yaklaşık yetmiş yıllık bir geçmişi olan matbaa tekniğiyle çoğaltılıp çok kısa bir sürede Avrupa'nın hemen her yerine, ancak özellikle Almanya'ya yayılmış olmasıydı. Luther, önce bu yeni teknoloji aracılığıyla, sonra resmi toplantılarda kilise temsilcileriyle yüzyüze tezlerini mantıksal sonuçlarına ulaştırarak savunmak zorunda bırakıldı. 1520 yılında yazdığı "Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına" adlı risale büyük bir olasılıkla tarihte ulusal bir kamuoyu varsayılarak yazılmış ilk manifestodur. Luther'in inancın eksenini kilise kurumundan bireye kaydırmış olması ve fakat oluşturulmasını zorunlu gördüğü kilise kurumu için ulusun temsilcisi olarak kabul ettiği, zamanın siyasal otoritesi olan yerel aristokrasilere sesleniyor olması, onun, düşüncelerini yaymak için kullandığı teknolojinin dünyayı ne yöne doğru dönüştürdüğü konusunda bilinçli olduğunu gösteriyor. Luther, çalışma arkadaşları ve onları izleyenler aracılığıyla din ve dinsel örgütlenme, ilk kez Vatikan'ın aşkın iktidar alanından indirilip, ona tabi olanların katılımları aracılığıyla düzenlenen ve işletilen bir alan, bireylerin kendi donanımları ölçüsünde tartışabildikleri kamusal bir sorun haline gelmiştir. Burada varsayılan kamu her ne kadar ulusal –ve hatta bunu aşan- boyutlarda olursa olsun, tartışmaların pratik sonucu olarak düşünülebilecek uygulamaların alanının cemaat çerçevesini aşmamış olduğu ve modern kamusalığın aşkın ilkesi olarak konulan dünyevi bir akılcılığın yerine dinsel söylemin tartışmanın sınırlarını belirlediği göz önünde bulundurulmalıdır. Reform taleplerinin gerek kilise içinde gerek kilise dışında yüzyıllardır ifade edilmiş, ancak Luther'in girişiminden sonra gerçekleşebilmiş olması ve ardından reform hareketinin dinin kişisel-vicdani bir unsur olarak kabullenilmesiyle sonuçlanacak bir siyasal süreci hızla harekete geçirmesi, bütün bunların olup bitişinde etkili olan teknolojiyle birlikte değerlendirildiğinde hareketin kamusal niteliğini açıkça ortaya koyar.

Reform sürecinin başında sorunun sınıfsal yönlerinin ortaya konması, feodalitenin çöküş sürecinin yarattığı karmaşa nedeniyle oldukça zordur.

"Reformun yerinden oynattığı Almanya'da eski durumlarına kavuşmak isteyen ya da o andaki konumundan memnun olmayan birçok sınıf, yeni fikirlerin yarattığı özgürlük ortamında harekete geçtiler. Bunların başında köylüler ve toplumsal konumu yükselmekte olan şehirli burjuvazinin, kilisenin, ve soylu toprak sahibi sınıfın

karşısında gittikçe gereksizleşmelerinden ötürü imparatorluk şövalyeleri gelmekteydi.”²²

Şövalyeler Luther’in yeni oluşan kamuda yarattığı etkiyi kullanarak “Alman ulusal bilincine dayalı yeni bir ulus devletin kurulması doğrultusunda mücadele veren”²³ Ulrich von Hütten adlı hümanist bir yazarın fikirlerine dayanarak kilise temsilciliklerine saldırdılar. Ancak dönemin gelişen tek teknolojisi matbaa değildi. Top. şövalye sınıfına karşı etkili bir silah haline gelmişti ve bu silah sayesinde hareketin öncüleri sığındıkları bir şatoda imha edildiler.

Yeni silah teknolojilerinin gelişimi hızlandıkça. Ortaçağ şehirlerini bir hale gibi sararak doğadan ayıran, yabancı güçlerin saldırılarına karşı şehir iktidarlarına oldukça sağlam bir korunak sağlayan şehir surlarının işlevi de ortadan kalkmaya başladı. Bu gelişme yerel aristokrasilerin merkezi güçler karşısında güç kaybetmesinin nedenlerinden de biriydi. Merkezi iktidarın fiziki biçime dönüşebilen siyasal gücüne karşı koymak, artık, surlarda ifadesini bulan fiziksel savunma yöntemleri yerine, çok eskiden beri surların içinde yaşayagelmiş sıradan şehirlilerle toplumsal-siyasal bir dayanışmayı gerektiriyordu. Aristokrasi siyasal gücünü giderek yitirirken İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde çıkarları gittikçe daha fazla burjuvazininkilerle birleşti ve bu ülkelerdeki burjuva devrimlerinin etkin parçası olarak burjuvalaştı. Fransa ve İspanya gibi örneklerde ise aristokratik statüler önemli bir itibar öğesi olarak kalsalar da, zaman içinde devletlerin içine düştükleri mali sıkıntılar arttıkça yeni yükselen sınıf tarafından satın alınabilir hale geldiler, bir başka deyişle sık sık burjuvaların aristokratlaşması söz konusu oldu. Aristokrasi açısından yaşanan bu durum, burjuvazinin durumuna lineer olarak aktarılabilir değildir; yani burjuvazi ikinci tipten ülkelerde yalnızca aristokratlaştı denemez. Siyasal egemenliği değil, ama toplumsal gelişmenin dinamiğini ele geçiren burjuvazi, çıkarları bunu gerektirdiğinde merkezi iktidarla iş birliği yapabilmiştir. Bu iki ayrı siyasal modernleşme damarına aşağıda burjuva devrimlerinin kamusal alanı açısından önemi anlatılırken yeniden değinilecektir.

“...feodal dönem boyunca soyluların iktidarının son kertede... fiziki şiddeti örgütlenme yeteneğine dayandığı hiçbir zaman sorgulanmadı.”²⁴ Kamusal alanın sınırı her şeyden çok

²² Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 8, 2651

²³ a.g.e., 2651

²⁴ a.g.e., 2654

şiddetle çiziliyorsa eğer.²⁵ Ortaçağ'da ve kapitalizmin ilk evrelerinde şehirlerde yaşayan burjuvazinin özel alan oluşturabilmiş olmasına karşın, komünün ve diğer özörgütlenme biçimlerinin bir kamusal alan oluşturabilecek şekilde dönüşmemiş olmalarının temel nedenlerinden biri, savaşın ve şiddetin bu çağ için oldukça doğal siyasal yöntemler olarak kabul edilmeleridir. Sık sık modern toplumsal teorinin ilk sözcüsü olarak değerlendirilen Thomas Hobbes'un şiddetin toplumsal hayattan geri çekilmesi için siyasal iktidarın tek bir mercie teslim edilmesini göze alması rastlantı değildir. Nitekim siyasal yöntem olarak şiddetin görece gerilemesi, bu şiddeti kullanan unsurların Ortaçağ'daki çoğulluğunun ortadan kalkması, başka bir deyişle modern devletin Weberci tanımında da kullanıldığı gibi, şiddeti kullanma tekelinin tek bir meşru unsurun eline geçmesidir. Monarşilerin önceleri yerel-kırsal aristokrasilere dayanan askeri güçlerinin yerini, ücretleri giderek artan bir biçimde devletin koyduğu vergilerden sağlanan, doğrudan monarka bağlı ordulardan oluşmaya başlaması modern merkezi devletin oluşumunda karakteristik bir aşamayı temsil eder. Devlet bütçesinin monarkın 'özel' bütçesinden ayrılması ve liyakate dayalı bir bürokratik mekanizmanın oluşumu bu gelişmeyi takip eden olgulardır. Fransa'da doğrudan krala bağlı ordu 15. yüzyılda oluşmuştu. İngiltere'de parlamento merkezi orduyu 16. yüzyıl ortasında, ancak krala karşı oluşturmuştu. Dikkati çeken başka bir olgu, iki ülkenin egemenlik alanını oluşturan sınırların, günümüzdeki sınırlarıyla hemen hemen örtüşmeye bu dönemlerde başlamasıdır.

15. yüzyılda ekonomi ve toplumsal tabakalar arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceğine ilişkin iki model oluşmuştu. İspanya, Fransa ve Almanya aristokrasinin geleneklerine daha bağlı olduğu ülkeler olarak öne çıkıyorlardı. Buralarda gelir getiren herhangi bir işle uğraşmak kişinin asalet ünvanının elinden alınması için yeterli oluyordu. Bu ülkelerde aristokrasi ile orta sınıf arasındaki çıkar çelişkileri ancak monarkla aristokrasi arasındaki mücadelelerde ifade bulabiliyordu. Monarkla burjuvazi arasındaki ilişki her zaman zayıf tarafın rızasıyla kurulup sürdürülmesine de siyasal hayatı derinden etkiliyordu. Bunlara dayanarak, kamusallığın temsili biçiminin aristokrasinin gösterebileceği dirence bağlı olarak sürmüş olduğu düşünülebilir.

Kuzey İtalya, Flandres ve ilk iki örnekten daha farklı bir gelişim çizgisi izlese de İngiltere'de aristokrasi, ticaretin sağlayabileceği üstünlüklerden sonuna kadar yararlanma yoluna gitmişti. Kuzey İtalya ve Flandres'da rekabet tüccarlar ve soyluları iki ayrı sınıf

²⁵ Meral ÖZBEK. "Kamusal Alan, Politika ve Kolektif Yaratıcılık" Kamusal Alan Özel Sayısı, **Kültür ve Toplum**, 2,1

halinde bölmüyordu; çok sayıda çatışma çıkmış olsa da bu iki grup genel çıkarlarda olduğu gibi yatırımlarda da sık sık ortaklaşıyorlardı. İtalya'da şehirler ve geniş ardyörelere, bu iki sınıfın ittifakıyla kurulan oligarşik cumhuriyet rejimleriyle yönetiliyorlardı. Ticari kapitalizmin mantığı iki sınıfı eşitlediği ölçüde buralarda halen homojen olduğu söylenebilecek burjuva sınıfının –tüccar ve zanaatçılar- ortak çıkarı sorgulama hakkı bulunduğundan söz edilebilir. Ancak İtalya 15. yüzyıl sonunda kıtanın büyük devletleri tarafından (sırasıyla Fransa, İspanya ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu -Almanya-) işgal edildi. İstila, bölgedeki endüstri ve ticaretin yanı sıra cumhuriyet tecrübesinin kazanımlarını da olağanüstü gerilettiler. Evlilik yoluyla İspanya İmparatorluğu'na geçen Flandres bölgesi de işin içine katılırsa ilk modelin uygulandığı ülkelerin ikinci modelin uygulandığı ülkeleri işgal ettiği söylenebilir. İngiltere, aynı tipteki bir işgalden tarihçileri hala şaşkırtan bir deniz zaferi yoluyla kurtulabilmiştir.

İtalya'da burjuvazi işgale karşı etkin bir direniş ortaya koyamadı. Birleşik Eyaletler'de (Flandres ve Hollanda) ise ülkenin İspanya'ya bağlanmasına karşı çıkan burjuvazinin direniş her şeyden çok reform ve protestanlığın sürüklediği kamusal bir mücadele çevresinde örgütlendi; zira İspanya'ya bağlanmak, Vatikan'ın günlük hayattaki etkisinin artması anlamına da geliyordu (14 yeni psikoposluk ve 2 yepyeni engizisyon merkezi.) Max Weber, ünlü kitabında protestan ahlakının kapitalizmin ruhunu öncelediğini söylese de, bu topraklardaki kapitalist ruhun protestanlık daha oraya varmadan şehirleri ele geçirmiş olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu gerekli, çünkü aynı kitapta Weber, ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde reformcuların kilise ve din otoritesinin yaşam üzerindeki etkisinin çok olmasından değil, tersine az olmasından yakındıklarını da söylemektedir.²⁶ Oysa Calvinizm Birleşik Eyaletler'de yükselmeye başlamadan çok önce bu topraklarda yükselmiş olan burjuvazinin en azından Katolik Kilisesi'nin dayattığı din anlayışı ve ona bağlı yaşam tarzıyla alıp veremediği çok şey vardı. Öncelikle ticari kapitalizmin gelişme döneminde şirket adlarında dahi yer alan "maceracılık" ruhu ve yeniliklere açık olmayı gerektiren bir dünya görüşüyle, feodalitenin tam anlamıyla ruhu ve pekiştiricisi olan kilisenin klasik öğretileri arasında açık bir karşıtlık vardı. Kredi ve borsa sistemleri için vazgeçilmez olan faiz kilise tarafından yasaklananlar arasındaydı (Bu uçan kuşa borcu olan İspanya tahtının çıkarlarına uygun bir yasaklamaydı.) Kilise feodal toprak rejiminin sürdürüldüğü ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu pazara yönelik üretime açık olmayan çok geniş topraklara sahipti ve yeniden

²⁶ Max WEBER, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren. Zeynep Aruoba, 32

üretimin gerektirdiğinden fazla olan kazancını dolaşıma sokmak yerine, eline geçen altın ve değerli madenleri gerektiğinde eritip kullanmak üzere kullanım değeri olan eşyalara ve süslemeye ayırıyordu. Monarklar kilisenin siyasal etkilerini sınırlandırmak istediklerinde de en ateşli müttetikleri burjuvaziden çıkıyordu. Burjuvazinin önderlik ettiği pazara yönelik üretimin maddileştirdiği toplumsal ilişki tarzları, bu ilişkileri oldukları gibi bırakma çabasında olan kilisenin otoritesini derinden sarsıyordu. Ruhban sınıfı ve burjuvazinin çıkarları arasındaki çelişki, bütün sınıflar arasındaki çelişkilerin en görünür olanı olarak ortadayken, burjuvazinin asketik eğilimlerinin ve bundan kaynaklanan bir biriktirme-harcamama motivasyonunun kapitalizmin oluşumunda önemli bir rol oynadığını iddia etmek imkansız görünüyor. Tekrar etmek gerekirse, Calvenizm ortaya çıkmadan çok önce ticari kapitalizmin birikim rejimi Flandres, Kuzey Fransa ve hatta Alman kıyı şehirlerinde oluşmuştu. Weber'in protestanlık ve kapitalizm arasında kurduğu ilişki, tarihsel olanaklılık açısından ancak sanayi kapitalizminin gelişimiyle ilişkilendirilebilir; bu ise en iyi ihtimalle kitabın yeniden yazılmasını gerektirir; çünkü burada bir ruhun yönlendirdiği maddi bir sistemden çok, o ruhun kendisini uyarladığı bir maddi sistem söz konusudur. Birleşik Eyaletler, ticaret ve sanayinin yanı sıra kamu kültürünün de önemli bir aşama kaydettiği bir bölgeydi. Rönesans döneminde güçlenen kamusalılık, Habermas'ın modern kamusalılık için büyük önem atfettiği 18. yüzyıl salon ve kafelerine benzeyen, kültürel alış-veriş ve tartışma mekanı işlevi gören "retorik odalarını" ortaya çıkarmıştı. (Tournai şehrindeki retorik odasının 3500 kişilik bir salonu vardı.) Bu odalarda sürdürülen etkinlikler özellikle kilise eleştirisi üzerinde yoğunlaşarak protestan bir nitelik kazanmıştı. Bölgenin en önemli şehri olan Antwerp 1531'de "sürekli fuar" haline gelmişti. Yüzyılın ortalarında şehirde elliden fazla uzmanın çalıştığı on altı matbaa vardı ve şehirdeki loncaların en güçlüsü üç yüz üyeli sanatçılar loncasıydı. Tarihin ilk sanat borsası da burada kurulmuştu.

1557 yılında iflasını açıklayan İspanya tahtı zengin Birleşik Eyaletleri doğrudan kralın kişisel mülkü ilan ettiğinde, özellikle büyük aristokratlar buna çok fazla tepki göstermemişlerdi. Ancak vergi yükünün katlanarak artmasına, İspanya'nın Papa ile birlikte hareket ederek bölgedeki psikoposluk sayısını dörtten on sekize çıkarması ve o dönemin gizli polisi denebilecek iki engizisyon mahkemesi eklenince küçük aristokrasi ve burjuvazi birlikte direnişe geçtiler. Mücadele modern dönemle karşılaştırılabilecek ölçüde yüksek bir kamu bilincini yansıtıyordu. Etkili bir vergi boykotuyla İspanyolların bölgeden elde ettikleri gelir bir yıl içinde dörtte birine düştü. Protestan mezheplere üye olan küçük aristokratlar

burjuvazinin desteğini alarak çeşitli toplantılar düzenlediler. Bölgeye başpsikopos olarak atanan bir kardinalin geri çekilmesi için ortaya konan eylemlerden biri direnişçilerin giysilerine özellikle bir kardinal şapkasına benzetilen çingıraklı bir soytarı külahı ve bir demet kırmızı ok işletmeleriydi. Bir imza kampanyasının sonuçlarını otorite karşısında sunarken kendilerini “dilenci” diyerek aşağılayan bir bakanın sözünü gönüllü olarak benimseyen küçük aristokratlar, belki de tarihte ilk kez mülksüzleri temsil eden bir nitelemeyi direnişlerinin simgesi olarak benimsediler; böylece varolan mülkiyet ilişkilerinden mağdur olan bütün kesimleri mücadeleye davet etmiş oluyordular.

Kısa zamanda yayılan Calvenizm’in de etkisiyle, düzenlenen açık hava ayinlerinde farklı toplumsal sınıflardan on binlerce insan bir araya gelmeye başladı. Kamunun yoğun bir tartışma ortamında bulunduğu sırada eylemlerin Katolik kiliselerinin tahribine varmasının ardından İspanya İmparatorluğu bir ordu göndererek Birleşik Eyaletler’e müdahale etti. Direnişçiler Flandres’ı terkederek kuzeydeki Hollanda’ya çekilmek zorunda kalsalar da, ortaya çıkan ulusal-kamusal bilinç burada cumhuriyet rejimini uygulamaya koydu. Avrupa’nın ilk burjuva devrimi Hollanda’da 16. yüzyıl başında gerçekleşmiş oluyordu.²⁷

Hollanda’daki şehirli burjuvazi ile aristokrasinin ittifakının bir benzeri aynı yüzyılda İngiltere’de de oluşmuştu. Aradaki fark İngiltere’deki ittifakın mücadele verdiği unsurun işgalci konumundaki bir güç değil, kırsal zümrelerin ve köylülüğün çıkarlarını korumayı üstlenen monark olmasıydı. Fransa’nın tersine, doğrudan kamu gücüne bağlı ilk ordunun kurulması bu ittifakın ürünü olmuştur. Bu orduyla birlikte aristokratlar subaylık ve komutanlık üzerindeki bütün tekellerini yitirmişlerdi. Feodalizmin ayırt edici özelliklerinden birinin, aristokratların iktidarının fiziki şiddetin örgütlenmesine dayalı olması olduğu anımsanırsa, bu noktadan sonra aristokratların hayatlarını ticaret ve sanayiden kazanan kesimler olarak burjuvaziyle eşitlediğini söylemek mümkün olur. Aristokrasi askeri üstünlüğünü tam terkettiği anda krala karşı birlikte mücadele ettiği ve artık orduyu oluşturan mülksüzlerin cumhuriyet talebiyle karşılaşmıştır. Bütün sınıfların-ulusun ortak gücü olarak orduda mülksüzlerin söz sahibi olması, onlara aynı zamanda mülk sahibi sınıflarla üretimden kaynaklanan çelişkileri kamusal bir düzeyde ifade etme olanağını da vermişti. İç savaşın parlamentonun zaferiyle sonuçlanması, İngiltere’de bir burjuva devriminin sonuçlarını üretti. Kral, siyasal anlaşmazlıklarda bir taraf olmayı sürdürse de, siyasal hayatı belirleyen bu

²⁷Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, "İlk Burjuva Devrimleri", 8, 2651

tarihten sonra giderek daha fazla parlamentonun kendisi ve partilerin parlamentodaki mücadeleleri oldu.²⁸ 17. yüzyıl sonlarından itibaren endüstri devriminin meyvelerini kullanarak dünya kapitalizminin hegemonik gücü haline gelen İngiltere'deki parlamento tecrübesi, kapitalistleşme yolundaki diğer ülkeler açısından bir model oluşturmaya başladı.²⁹

2.3. Burjuva Kamusallığının Kurumları

2.3.1 Merkantilizm ve Devlet-Sivil Toplum Kutuplaşması

Feodalizmin çöküş sürecinde siyasal egemenliğe erişmeye çok uzak bir konumda olsa da, sınıf ve siyasal bir özne olarak burjuvazi açık seçik ortaya çıkmıştı. Sürecin ortaya çıkardığı sınıfsal görüntüde sanayi öncesindeki ilk modern proleter figürler de belirmeye başlamıştı. Bu figürler Batı Avrupa'da 13. yüzyılda büyük ölçüde tamamlanmış olan serfliğin yerini alan kiracılık sistemi çökünce boşa kalan çiftçiler, ev sanayinin gelişimiyle yoksullaşan zanaatçılar, artan maliyetleri yüzünden topraklardan kovulan gündelikçilerdi. Bunların taşıdığı yoğun emek gücü potansiyeli, uzun mesafeli ticaretle ilgilenen şehirlilerin ellerinde tuttıkları sermayeyi yeniden üretimi zorlayacak tarzda üretime yönlendirmeleriyle birleştiğinde kapitalizmin yeni evresinin ön koşulları ortaya çıkmış oldu.

Dönemin bir başka gelişmesi, önceki bölümlerde değinilmiş olan monarşilerin aristokrasiler karşısında güç kazanmasıydı. Ortaçağ boyunca monarklar, aristokrasi ve kilise arasındaki güç dengesi hep dalgalanagelmmişti; ancak 16. yüzyılda iki gelişme oldu: İlki, önceden değinildiği gibi yeni savaş teknolojilerinin şehirlerin savunulmasını giderek zorlaştırması, böylece merkezi devletin askeri gücünü arttırmasıydı. İkinci gelişme ise meşru şiddet tekeli ele geçiren monarkların, artık yalnızca kendilerine bağlı askeri üretmek için mali desteği bankerlerden değil doğrudan kendi topraklarında örgütledikleri yeni vergi sisteminden sağlamalarıydı. Bu, kuşkusuz ticaret ve sanayi ile uğraşan sınıfın işbirliğine

²⁸Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, "Kontrolden Çıkmış Bir Devrim", 8, 2680-2682,

²⁹ Din, protestanlık, siyaset ve kamusalık arasında yukarıda anlatılmaya çalışılan ilişki, karakteri daha değişik de olsa Kuzey Amerika eyaletlerinin oluşumunda ve bunların İngiltere'ye karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesinde de izlenebilir. Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, "Amerikan Bağımsızlık Savaşı", 8, 2688-2899

bağlıydı. Uzun mesafeli ticaret için gereken altyapı ve güvenlik sorunlarını bu işbirliği ile çözebilecek olan ve gelişimi bu dönemde hızlanmaya başlayan sanayi kapitalizmini kurumsallaştırmaya yönelik burjuvazi, çoğu zaman için gönüllülük göstermese de bu model içindeki yerini aldı. Modern bürokrasi önce liyakate dayalı ordu sistemiyle başladı, vergi sistemiyle oturdu ve bu sistemden beslenerek örgüt ağını yeni devlet biçiminin ihtiyaçlarına göre ilerletti.

Bu gelişmelerle temel makro-ekonomik birim şehir olmaktan çıkarak ülkeye dönüştü. Şehirler, artık yalnızca başka yerleşim birimlerinden daha karmaşık olan büyük pazar yerleri değil, uzun mesafeli ticaretin örgütlenme merkezleri ve monarka bağlı bürokrasisinin sinir uçları haline geldiler. Yerel dengeler merkez lehine bozuldukçe lonca ve benzeri meslek örgütleri gerilediler; küçük çaplı meta üretimi ticarete eklenmekten çıkıp doğrudan entegre olma eğilimine girdi. Burjuva bireyinin “iş yeri” yazıhane ve depolardan öteye genişledi; artık sınıai üretime yarayan araçlar ve bunların başına geçerek üretimi gerçekleştirecek emek gücünün örgütlenmesi sorumluluğu da ona aitti.

Kapitalizmin yeni evresi, adıyla Merkantilizm, bu anlatılan koşullarda gelişen dış ticarete ihracatın payını arttırarak, altın ve değerli madenler biçimindeki sermayenin birikmesini sağlamaya dayanıyordu. Ulusların zenginliğinin bu ölçüye vurulması, ekonominin kilit noktalarını ele geçiren burjuvazinin siyasal sistemdeki ağırlığını hemen arttırmadı. Aristokratların iktidar alanından çekilmeleri ve monarkın hükmettiği alanın genişlemesi ölçüsünde öncelikle temsili kamusal alan geriledi.

“Kamu erki, ona tabi olan ve kendilerini öncelikle kamu erkiyle olumsuz bir ilişki çerçevesinde tanımlayanların karşısında duran, erişilebilir, elle tutulabilir bir varlık olarak pekişti. Bu şahıslar resmi bir göreve sahip olmadıkları için kamu erkinin dışında kalan özel şahıslardı.”³⁰

Burjuvazi ve burjuvalaşan aristokrat tabakalar özellikle dış ticaret konusunda ittifak halindeydiler; ancak aynı makro birim içinde siyaset ve toplum ilişkisi bu genel ittifak çerçevesinde tutarlılık kazanmıyordu. Burjuvazi ticari bir sıfatla nitelenebileceği dönemler boyunca üretimin örgütlenmesi sorunuyla ancak dolaylı olarak ilgili olmuştu. Ancak bürokrasi

³⁰ Bkz. (3), HABERMAS, 80

ve yeni kurumlar aracılığıyla toplumsal olanı düzenleme ve disipline etmeye yönelik merkezi devlet iktidarı ile bu örgütlenme gereğinin tarihsel bir zorunluluk olarak aynı dönemde ortaya çıkması, aynı zamanda burjuvazinin en genel çıkarlarının koruyucusu olan ve bu yüzden egemenliği sorgulanamayan devletin güç alanının sınırlandırılmasını ve burjuvazinin çoğu zaman gönülsüz bir biçimde de olsa politikanın içine çekilmesini gerektiriyordu. Toplumsal alanın düzenlenmesi “üretim sürecinin kendisinin de ayrıntılarına varıncaya dek nizamnamelere tabi” kılınacak kadar ileri götürülebiliyordu. Üretim mekanı, giderek daha fazla devletle üretim araçlarının sahibinin çıkarlarının çakıştığı bir bölgeye dönüşüyordu.

2.3.2. Erken Burjuva Toplum Kuramlarında Kamusalığın Yeri

Bu tarihsel gelişmeler, felsefe ve toplumsal düşünce alanlarında da karşılığını buluyordu. Burjuva düşüncesi Thomas Hobbes'ta Ortaçağ'ın ardında bıraktığı egemenlik boşluğundan kaynaklanan şiddet dolu karmaşadan, öncelikle insan canını, şiddet kullanma hakkını yalnızca monarka ve ona bağlı devlete özgü kılarak kurtarıyordu. Bununla beraber egemenlik ve temsil ilişkisinde kamusalılık tarzını da derinden etkileyen radikal bir değişim başlamış oluyordu. Egemen artık ‘kutsal’ bir aşkınlığın yeryüzündeki temsilcisi değildi. Egemenin aşkınlığı, yani onu insanlar üstü bir varlık yapan şey doğa durumundaki anarşi ve şiddetten varlıklarını kurtarmak isteyen insanların iradesiydi. Hobbes'un genel olarak Avrupa'da Reformu'un özel alana özgü bir sorun kılmak istediği dinsel özgürlük konusundaki görüşleri onun düşüncesinde kamusalığın yerine dair önemli ipuçları sunar: Özel alanda inançları vicdanlarına bağlı olan bireyler, bu alanın dışında monarkın uygun bulduğu dinin dış kurallarına boyun eğmelidirler. Burjuva düşüncesinde özel alanın ayrılmaz bir parçası olarak kodlanan mülk de monarkın mülkiyet üzerindeki keyfî düzenlemelerine tabidir.³¹ Bu değerlendirmelere bakıldığında Hobbes'un burjuva kamusalılık ideallerinden ne kadar uzak olduğu hemen görülür. Bununla birlikte Habermas, Hobbes'un yaşadığı çağda mezhep seçimiyle özdeşleşen din özgürlüğü meselesini özel alana ait kılmak üzere vicdanla, devlet etkinlikleri üzerinde hiçbir pratik etkisi olamayacak özel kanaati örtüştürdüğünü belirtir. Böylece Hobbes kamuoyu kavramının tarihinde ilk basamağı oluşturur.³²

³¹ Murat SARICA, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 64

³² Bkz. (3), 183-184

John Locke. İngiltere'de yarım yüzyıl süren iç çalkantıların bitişinden sonra yazdığı *Yönetim Üzerine İki İnceleme*'de toplumsal sözleşme nosyonunu mülkiyet üzerinden biçimlendirdi. Locke'un mülkiyetle kastetmiş olduğu aslında burjuva toplumundaki özel alanla aynı şeydir; bireyi, ailesini ve bireyin emeğinin ürünü olan her şeyi kapsar ve herkesin mülkiyet hakkı vardır. Bu hak, bireyin ihtiyacı olanı doğadan alarak dönüştürmesiyle başlar; ancak hakkın sınırı da yine bu ihtiyacın sınırıyla verilir. İhtiyacından fazlasını alan başkalarının hakkını almaktadır. Doğa durumunda zaten doğuştan özgür ve eşit olan her bireyin ihtiyaçları ve sınırlı kaynakları üzerindeki mücadele mülkiyeti tehdit eder. Siyasal toplum, bu tehdite son vermek ve adaletin garantilenmesi amacıyla insanların birleştiği ve karşılıklı olarak birbirlerinin hayatlarını ve özgürlüklerini tanıdıkları aşamadır.³³ Bu noktadan sonra özel alanların dışında kalan işlenmemiş doğa, insanlar için bir ortaklaşma alanıdır ve ihtiyaçları olmadan ve bütün toplumun onayını almadan bu ortak alana girenler, siyasal toplumun yasalarını ihlal etmiş olurlar. Bu anlamda, ortak alan olarak doğa, Locke'da ucu bucağı olmayan negatif bir kamu alanıdır.³⁴

Locke'da siyasal toplumda siyasal iktidarın kim tarafından uygulandığı ikincil önemdedir. Asıl önemli olan yasaların ortak ve adil bir biçimde yapılması ve onları uygulayanın bu yasalar çerçevesinde adil bir uygulama göstermesidir. Yönetimin görevi hükmetmekten çok kurallar koymak ve bunları uygulamaktır. Yönetici, topluluğu yalnızca, temsil etmekle kalmaz; görevi can, mal ve özgürlüğü güvence altına almak; huzuru, iç ve dış güvenliği sağlamak ve halkın iyiliğini gerçekleştirmektir. Bu açıdan siyasal iktidar mülk sahipleri tarafından yine mülk sahiplerine bırakılan bir emanettir. Mülk sahiplerinin çıkarlarının korunması toplumsal refahı arttıracığından, devlet bu çıkarları korumakla aslında toplumun ortak yararını sağlıyor olacaktır. Locke'a göre siyasal iktidar yasama, yürütme ve konfederatif güçten oluşur; yasama ve yürütme tek elde toplanmamalıdır; yani güçler ayrılığı ilkesi geçerli olmalıdır. Bu güçlerin en üstünü olan yasama, egemenliğini sürdürürken, insanın doğa durumundan getirdiği haklara özellikle de mülkiyete müdahale edemez, keyfi olamaz. Yasama gücüne bağlı konfederatif güç ise başka devletler ile savaşa ve barışa karar verme, birlikler kurma ve antlaşma yapma yetkisi anlamına gelir. Yürütme, yasalara uygun sürdürülmediğinde yönetilenlerin ayaklanma hakkı vardır.³⁵

³³ Ayferi. GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 154

³⁴ a.g.e., 162

³⁵ a.g.e., 161

Bir ucunda bireyin diğer ucunda parlamentonun bulunduğu bu liberal siyaset kurgusunun kamusal alan açısından bir takım mantıksal sonuçları olacaktır: Öncelikle şiddet, bu kurgudaki toplumun kesin olarak sınırlarına doğru itilmiştir. Burada Locke'un öngördüğü doğa durumunda dahi şiddetin marjinalize edildiğini belirtmek gerekir. Adil olmayan yönetime ayaklanma hakkı bile, ayaklananların iradesine bağlı başka bir kurgulamayı kesinlikle dışarıda bırakır. Ayaklanma hakkı, yönetenleri yasallık ve ılımlılık çizgisine çekmeye yarayan bir ön uyarı sistemi olarak düşünülmelidir. İşlevi halkı ayaklanmaya özendirmek ve isteklerinin gerçekleşmesini sağlamak değil, böyle bir kabarışın yaratacağı sakıncaları önlemek, kurulu düzeni pekiştirmek ya da eğer bu düzen bir kez bozulmuşsa onun yeniden düzeltilmesini sağlamaktır. Ulus devlet açısından iç şiddetin sınırları bu şekilde çizilir. Şiddetin dışarıdaki sınırları ise konfederatif güç tarafından belirlenir. Bu ikisi arasında kalan alanda ise şiddet meşru otoriteye ait olduğundan görünmez kılınır. Bu alanda, çalışkan, yaratıcı ve becerikli olduklarını mülk sahibi olmakla gösterebilen bireyler aynı zamanda aklın da sahibidirler. Bunların bir bütün olarak toplumun çıkarlarıyla özdeş haline gelen çıkarlarının önündeki engel ve sorunların çözümlenmesi işi bu akılla işleyen yasama gücünün, yani parlamentonun görevidir. Böylece kamusal tartışmanın önünü açacak olan aklılığın çok inceltilmemiş bir hali de, şiddetin sistemin sınırlarına gönderilmesinin hemen ardından ikinci ön koşul olarak ortaya çıkar.

Elbette modern kamusalığın önkoşulu olarak konan bu olgular Locke'a vahyolunmuş düşüncelerin uygulamaya geçirilmesiyle elde edilmiş değildi; dile getirilen siyaset kurgusu burjuvazinin 1642-1689 yılları arasında gerçekleşen devrimden edindiği, tam anlamıyla 'sınıfsal' deneyimlerinden çıkarılan, kapitalizmin yerleşmesine yönelik bir programın temeli olarak değerlendirilebilir. İngiltere'de devrime yol açan gelişmeler, kralın monarşik yetkilerini parlamentonun, özellikle de avam kamarasının aleyhine yükseltme çabası ve inancın kişiselliğini ve dokunulmazlığını savunan püriten mezhepleri ortadan kaldırmaya çalışmasıydı. Kralın kamusal otoritesini kendisine bağlı Anglikan kilisesiyle pekiştirmesi, püritenlerin, inancı tamamen kişisel vicdana ve özel alana özgü kılan anlayışlarıyla çatışıyordu. Devrim kralla parlamento arasındaki siyasal dengeyi ikincisi lehine kurduğunda kamusal alanın varlığı için bir ön koşul daha garantilenmiş oluyordu: Özel alanın özerkliği. Vicdan özgürlüğü elbette tek başına böyle bir garanyiyi sağlamaz; ancak burjuvazi ve aristokrasiyi krala ve ona bağlı kırsal zümrelere karşı birleştiren bir sınıf mücadelesinin yansıması olan reform mücadelesindeki bu sonuç, aynı zamanda monarkın neye karışıp neye karışamayacağını yani kamusal erkle özel alan arasındaki kesin sınırları belirginleştirmiştir.

Bu andan sonra kral toplumsal yaşamın tüm unsurlarına değil, ancak parlamentoda sorunsallaştırılan, bir anlamda burjuvazinin parlamentoda kurduğu bir filtreden geçebilen-yönlerine müdahil olabilmıştır. Bununla beraber bu müdahale olanağı da parlamentoda yer alan partilerden seçilen hükümetlerin oluşumuyla giderek zayıflamıştır. Bu dönemden sonra siyasal kararlar artık hükümete gelen siyasal partilerin temsil ettiği nesnel siyasal çıkarlara uygun bir biçimde alınacaktır.

2.3.3 Burjuva Kamusallığının Kurumlaşma Süreci

17. yüzyıl devrimlerinden sonra İngiltere’de iki siyasal gücün belirginleştiği görülür. Bunlardan ilki, başlangıçta bizzat John Locke’un önderlik ettiği ve sanyî kapitalizmini kurumsallaştırma ve yerleştirme iddiasında olan Whiglerdi. İkinci güç ise toprak ve para lan ve çıkarları varolan ticarî kapitalizmin sürdürülmesinde yatan Torylerdi. Bu iki güç daha sonra liberal ve muhafazakar partileri oluşturacaklardı. Modern kamusallığın ilk örneği bu iki gücün birbirlerine karşı neredeyse hiç kaba kuvvete başvurulmadan sürdürülen parlementer siyaset tarzıyla ortaya çıktı. 1688 devriminde ortak hareket eden Whigler ve Toryler daha 1670’lerde krala karşı mücadelelerini kamusal bir zemine oturtmaya başlamışlardı. Kamusal akıl yürütme pratiği bu yıllarda sürdürülen ve kralın önlemek için beyannameler çıkardığı kahvehane sohbetlerinde ortaya çıktı:

“İnsanlar sadece kahvehanelerde değil, fakat özel ya da resmi diğer mekan ve toplantılarda da anlamadığı şeylerin kötülüğünden bahsederek ve Majestelerinin bütün iyi niyetli tebasının zihninde bir tatminsizlik ve evrensel bir açgözlülük yaratmaya ve beslemeye teşebbüs ederek devletin muamelelerini kınamak ve yasaklamak üzere kendilerine bir özgürlük vehmetmişlerdi.”³⁶

Her iki grup da, fakat öncelikle Whigler davalarını anlatabilmek için günlük gazeteler ve dergiler kurdular. Kamusal aklın üretildiği bu yayınlar aracılığıyla genişleyen kamu bu ilk döneminde sözü edilen grupların cephelerine çekmeye çalıştığı burjuvalardan oluşuyordu. İngiltere’de 13. yüzyıldan beri yalnızca basit bir zümreler meclisi olarak işleyen

³⁶Bkz. (3), Aktaran, HABERMAS, 138

parlamentonun öncelikle devlet işlerinin bunların olup bitişinde çıkarları bulunan sınıflarca izlendiği ve temsil olanağı bulunduğu ölçüde müdahil olabildikleri bir kuruma dönüşmesi kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Ancak parlamentonun kamusal aklın üretildiği ilksel mekan haline dönüşmesi sözü edilen gazete ve dergilerin burada alınan kararları izlemesi, yorumlaması, eleştirmesi ve mülk sahibi sınıflara olduğu kadar onların dışındaki kesimlere yaymasıyla mümkün olmuştur. Modern kamusalılığın oluşumu basın ve parlamentonun birbirlerini bütünleyen işlevleriyle yakından ilgilidir.

17. yüzyıl başında tebanın devlet etkinlikleri hakkındaki kanaatlerinin yönetenlerin nezdinde hiçbir önemi yoktu. Bunlar karşısındaki siyasi güç önünde tekil, bireysel, dağınık ve her türlü bağlayıcılıktan yoksun haldeydiler. Devrim süreci ise liyakete dayalı bir ordu sistemi yarattığında bu orduda savaştan mülksüzleri dahi devlet erki ve düzenlenişi hakkında bir şeyler söyleyebilecek, taleplerini dillendirebilecek bir hale getirmişti. Yüzyıl sonunda kanaatler kamusal tartışmayla dolayımlanan bir eleştiriden geçmeleri ölçüsünde temsili ve bağlayıcı bir nitelik kazandılar. Dönemin kamusal tartışmaları genellikle kapitalizmin kuruluş ve ilerleme sorunlarıyla ilgiliydi, dolayısıyla kamusal tartışma önünde sonunda hükümet kararlarıyla yönlenen siyasal gelişmeler etrafında muhalefette kalan partinin ‘kamu’yu oluşturan burjuvaziye yanına çekmeye çalıştığı bir zemin oluşturuyordu. Yine bu dönemde basın, sansürün büyük ölçüde ortadan kalkmasının başarılmasıyla birlikte güçlendi. Günümüzde hala yayınlanan büyük günlük gazetelerle birlikte düşünce üreten kamu da genişledi, kamusal toplantıların kapsam ve sıklığında artış gerçekleşti. Partiler, kamusal toplantıların ve siyasal derneklerin ötesine geçen günümüzdeki örgütlenme biçimlerini oluşturdular; yerel komiteler ve taşra birimleri ortaya çıktı. Seçme hakkı yine mülk sahiplerini kapsıyor olsa da genişledi. Kamusal alan etkinliğindeki olağanüstü genişleme artık özellikle muhalefetin dayanabileceği temel birim olarak halkı işaret eder hale geldi. “Kamuoyu” 18. yüzyılın sonunda etkili bir terim oldu. Bundan sonra ister iktidarda ister muhalefette olsun yöneticilerin etkinlik ve eylemlerinin temel meşruiyet ölçütü “halkın eğitim ve iletişim yoluyla, temellendirilmiş bir düşünceyi kavrayacak duruma getirilmesinden sonra kamusal tartışma içinde oluşan” kamuoyu olmuştur.

Görüldüğü gibi kamusal alan denebilecek, siyasal alan ile özel alan arasındaki özgül bir yapının olduğu ilk ülke olarak İngiltere’de bu alanın kurumları parlamento ve basın olarak öne çıkmaktadır. Kahvehaneler de öncelikle burjuvaziyle aristokrasinin özellikle edebiyat üzerine konuşarak bir araya geldikleri mekanlar olarak belirdiler. Sadece Londra’da

18. yüzyılın başında üç binden fazla kahvehane varlığını sürdürüyordu. Edebiyat, bu kahvehanelerde, insanların yeniden üretimin dar çerçevesi çıkararak ilgilendikleri bir toplumsal etkinlik alanı ve düşünce nesnesi olarak meşrulaştı.

İnsanlığın bu anına dek şehir kendisinden daha küçük birimlerden ancak üretim biçimlerinin yerleşim alanlarındaki yoğunlaşma tarzına ve dinin homojenleştirici baskısı altında benzerleşen hayat tarzlarına sahip insan nüfusuna göre ayırt edilebilirdi. Kapitalizmle birlikte üretimin farklılaşması, uzmanlık alanlarının gelişmeye başlaması, feodalite tarafından belirlenen toplumsal ilişki kalıplarının taşraya ve kırsallara kayması emek gücünün yanısıra şehirdeki toplumsal ilişki tarzlarını da belli ölçüde özgürleştirdi. Bu özgürleşme bilince bağlı iradi bir süreç olarak ele alınmamalıdır. Daha çok yeni gelişen ulus devletinin baskıladığı bir alanda, üretim ve doğrudan yeniden üretim zamanlarının dışında kalan zamandaki insan etkinliklerinin olumsuzlaşmasından sözedilebilir. Hayatlarını çok farklı biçimlerde kazanan insanların anonim ilişkiler çerçevesinde yaşadıkları şehir, üretim ve yeniden üretim alanlarının ötesinde, insanların özel alanlarının ve devletin genel etkinlik alanlarının dışında farklı bir etkinlik alanı, bir kültürel mekan sunar. Kahvehaneler, salonlar ve onlardan önce tiyatrolar –Hollanda örneğinde retorik evleri- hayatın her alanına dair sorunların tartışılabileceği, herkese ait bir alanın, kamusal alanın oluşumunda çok önemli bir rol üstlenmiştir. Denebilir ki kamusal alan, insanların tarihte benzeri çok görülmemiş bir biçimde bir araya geldikleri bu mekanlarda sözü edilen olumsuzluğu yeni bir ilişki tarzına dönüştürmelerinden türemiştir.

Kıta Avrupası'nda kamuların oluşumu sınıfsal ilişkilerin farklılığına bağlı olarak farklı bir seyir izlemiştir. Kapitalizm İngiltere'de girişimci aristokratların ve burjuvazinin işbirliğiyle yerleşmişti. Fransa'da ise ticaretle ilgilenmesi tanım gereği yasak olan aristokrasi; monarşi güçlendikçe siyasal nüfuzunu da önemli ölçüde yitirerek asalak bir sınıf haline gelmişti. İngiliz modelindeki gibi bir müttefikten yoksun olan burjuvazi devlet bürokrasisi ile daha doğrudan bir ilişkinin yarar ve zararlarıyla karşı karşıyaydı. Burjuvazinin bazı kesimleri devletin desteklediği ve/ya da ortak olduğu şirketler aracılığıyla olağanüstü bir sermaye birikimi sağlayabiliyor, bunun karşılığında devlet monarkın tek başına iktidar oluşunun getirdiği bürokrasi ve ordu ağının yükünü merkantilist politikalar karşılığında elde edebiliyordu. Ancak devletin mutlak egemenliği özel alanı güçlü bir şekilde baskı altında tutuyor; burjuvazinin kökeni Ortaçağ'da bulunan belediye, lonca ve başka meslek örgütlerinin işleyişlerini önemli ölçüde köreltiyordu. Parlamento sınıfların temsil edilmesini sağlamadığı

gibi kralın taleplerinin sınıflara ulaşmasının aracı olarak iş görüyordu. Sansür, iktidar açısından etkili bir araçtır ve Fransız Devrimi'ne dek etkisini sürdürebildi. Gazetecilik, kanaatlerin akılcı tartışmalar yoluyla işlenerek kamuoyuna dönüştürülebileceği olanaklardan çok uzaktaydı; habercilik sansürün şiddetli baskısı altında yürüyordu. Bu ortamda, özel alanın özerkliğini sağlamlaştırabilmek yönünde burjuvazinin önündeki en etkili seçenek, eğer yeterince birikim sağlanabilmişse, merkezi monarşiden “görev satın almak” yoluyla 17. yüzyılda ortaya çıkan bürokratik nitelikli aristokratik bir paye edinebilmektir. Böylece artık yalnızca kültürel bir etkiye sahip olan aristokrasinin ayrıcalıklarına sahip olunabiliyor, diğer yandan görevin gereği olan girişimler sürdürülebiliyordu. 17. yüzyılda krallık aracılığıyla hala etkili olan Katolik kilisesinin baskısı altında Fransa burjuvazisinin en etkin kesimi olan Huguenot'ların ülkeden tamamen kovulmasıyla zaten bunalımda olan kraliyet maliyesi devrime kadar sürecek yapısal bir krize girdi. Krizin etkisi en çok köylülükte olmak üzere bütün sınıflarda etkisini gösteriyordu. Önceleri monarşiyi tehdit etmekten çok uzak olmakla birlikte bu kriz özellikle aristokratları ve burjuvaziyi toplumsal koşullar üzerinde düşünmeye zorladı.

Temsili kamusalığın güç kaybetmeye başladığı 18. yüzyılın başında, saray salonlarını taklit eder tarzda düzenlenen aristokratlara ya da burjuvalara ait salonlarda bir araya gelen aristokratlar ve burjuva entelektüellerinin oluşturduğu kamunun öncelikli tartışma konusu sanattı. Tiyatro, sözü edilen kamunun şehirdeki bağlantısını sağlayan bir etkinlikti. Kralın ve srayın iktidarının artışına paralel olarak toplumsal hayattan uzaklaşması, salonları bu iktidarın daha az duyulduğu kral ve kilisenin etkisinden bağımsız tartışma mekanları haline getiriyordu. Salonlar, kapitalist ekonomiyi geliştiren burjuvazi ve otoritelerini karşısında güç kaybettikleri bu sınıfa karşı vurgulayan aristokrasinin boy ölçüşme mekanları olduğu kadar toplumun çok farklı kesimlerini sanatla buluşturan yerlerdi. Edebiyat, resim ve müzik ürünleri salonlarda ilk kez kamu önüne çıkıyor, düşünürler daha sonradan kitaplaştıracakları düşüncelerini önce burada dile getiriyorlardı. Başlangıçta sanat ürünleri ve edebiyattan ibaret olan tartışmanın nesnesi monarşinin krizi derinleştikçe ağırlıklı olarak siyasete dönüştü. Aydınlanmanın despotik modeli de, liberter modeli de daha önce konu edilmemiş birçok olgunun bu salonlarda tartışılmasından türedi. “Salonda zihinsel çabalar artık sanatçıları himaye eden soylulara verilen hizmet niteliği taşımaktan çıkmıştı; “fikir kanaat” iktisadi bağımlılık ilişkisinden kurtuluyordu.”³⁷ Sanat ve düşünce artık birilerinin özel alanına sunulan

³⁷a.g.e., 102

hizmet olmaktan çıkararak, bireyin kendisini kamu önünde gerçekleştirmesinin ve o kamuyla etkileşim içinde kendini, kamuyu ve dünyayı dönüştürmenin ve aydınlatmanın kendi başına bir amaç olan yolları haline geldiler. Kamusal etkinliğin buradaki salt söyleme dayanan düzeyi, kamusal eylemi –ve kamusal eylemin en radikal görünümü olarak devrimi-barbarlıktan ve mutlak yıkıcılıktan ayıracak zorunlu örgütleyici aşama olarak tarihsel bir öneme sahiptir. Burada olup biten herhangi bir özneye ait olan- ve bu anlamda özel olan temsil edilebileceği bir biçim aracılığıyla (biri'nin' kitabı ya da resmi) özel mülk haline getirilmiş- belli bir tahayyül ya düşüncenin kamuya sunulması ve temsil edilmesi değildir; olan, tam anlamıyla insanı başka varlık biçimlerinden ayırt eden yeti ve yeteneklerinin ortaya konması, zaten ortak olanın niteliğinin temsil edilmesi ve bu yeti ve yeteneklerin olanaklarının özgürleştiriminin önünün açılmasıdır. Salon ve kahvehanelerin kamusal alan açısından taşıdıkları önem burada yatar.

Ancak 19. yüzyıl ortalarında bir siyasal birlik oluşturabilen Almanya'da aristokrasi, burjuvazi ve halk arasındaki sınırlar daha katı kalmıştı. Tahsil ve çalışmanın kol emeğine bağlı olup olmaması burjuvazi ile halk arasındaki sınırı çiziyordu. Aristokrasi de Fransa'dan farklı olarak sarayla kesin bir bağımlılık ilişkisi içindeydi, dolayısıyla hem Fransa'da hem İngiltere'de kamusal topluluğun gelişiminde etkili olmuş aristokrasi – burjuvazi ilişkisi bu ülkede geçerli olmamıştı. Kamusallık açısından İngiliz kafelerini ve Fransız salonlarını bir dereceye kadar ikame edebilecek kurumlar okuma cemiyetleriydi. Yalnızca erkeklerin devamedebildiği bu cemiyetler; dergilerin okunması ve bunlar üzerinden yürüyen konuşmalarla kişisel bilgi alışverişinin kotarılmasına hizmet ederek zayıf bir siyasal kamunun oluşumuna yardımcı oldular. Salon ve kafelerdeki dışarı açılma potansiyelini taşımaya da Almanya'da burjuvaların biraraya geldiği akşam yemekleri edebi kamusallık açısından dikkate değer bir zemin oluşturmuşlardı.

2.3.4 Burjuva Kamularında Kamusal Tartışmanın Ölçütleri

Habermas, salon ve kahvehanelerde sürdürülen kamusal tartışmanın bir dizi ölçütle kurumlaştığını belirtir. Daha önce tartışılmayan, haklarında soru sorulmayan alanların sorunsallaştırılması ona göre felsefi ve edebi eserlerin pazar için üretilir ve pazar tarafından iletilebilir hale geldiğinde sözkonusu olabilmıştır. Bundan önce kilise ve devletin sorunların

yorumundaki tekeli, kapitalizm için gereken rasyonalite belli toplumsal katagoriler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunda bile etkili olmuştur.

Kamusal tartışmanın varolabilmesinin bir başka içsel ölçütü, tartışanların statülerinin eşitliğinin varsayılması, hatta statülerin yok sayılmasıdır. Kamusal tartışmanın rasyonalitesini garantileyen bu ölçüyle tartışma açısından önemli olan bir savı kimin dile getirdiği olmaktan çıkarak, savın içeriğinin gerçekliği ve tutarlılığı almaya başlar.

“Les hommes (insanlar), private gentlemen (özel beyefendiler), özel şahıslar bu pratik içinde, yalnızca kamusal görevlerin kazandırdığı güç ve saygınlığın devre dışı bırakılması anlamında kamusal topluluğu oluşturmakla kalmazlar: iktisadi bağımlılığın da ilke olarak etkisiz kılınması gerekir; pazar yasaları da, tıpkı devlet yasaları gibi devre dışı bırakılır. Bu kamusal topluluk fikri ciddi olarak ilk kez kahvehanelerle, salonlarla ve cemiyetlerle gerçekleşmiş değildir; ilkin bir fikir olarak ancak bunlarla kurumlaşmış, bunlarla nesnel bir iddia halini almış ve geçek değilse bile etkinlik kazanmıştır.”³⁸

Habermas'ın kamusal tartışmanın kurumlaşmasının üçüncü ölçütü olarak sunduğu, kamusal topluluğun dışa açık olma zorunluluğudur. Kamusal tartışma, onu gerçekleştirenlerin dışında tartışmanın ilgilendirdiği kendisinden daha geniş bir topluluğun erişimine açık olmalıdır. “Tartışılabilir sorular yalnızca taşıdıkları anlamla değil, herkes tarafından ulaşılabilirlikleriyle de “genel” hale gelirler; herkes bu tartışmaya dahil olabilmelidir.” Bu olmadığı takdirde, içine kapanan kamusal topluluk niteliğinden kaybeder ve tartışma gerçekliği ve kamusal yararı saptama amacını güden bir diyalogdan çok, konuşmacıların kamunun eğiticisi ve temsilcisi olduğu yeni bir temsiliyet biçimine, burjuva temsiliyetine zemin hazırlar.

2.4. Burjuva Hukuk Devletinin Kurumlaşması

Daha merkantilist kapitalizm döneminde siyasal işlevler kazanan kamu, meta dolaşımı ve toplumsal emeğin devlet otoritesinden hızla bağımsızlaştıkları 18. yüzyılın sonunda parlamenter hükümet biçimine dayanan burjuva hukuk devletinin örgütlenme ilkesi haline

³⁸ a.g.e., 106

gelmişti. Merkantilist dönemde devleti burjuva toplumunun ihtiyaçlarına uyarlayacak bir güce erişmiştir. Bu gücün arkasında yatan gelişme “toplumsal yeniden üretim alanındaki ilişkiyi mümkün olduğunca özel şahısların kendi aralarındaki bir sorun haline getirerek burjuva toplumunun özelleştirilmesini tamamlayan eğilim itibariyle liberalleştirilmiş bir pazar”ın³⁹ belirmesidir. Burjuva toplumu özel şahıslar arasındaki ilişkileri düzenleyecek medeni kanunları sözleşme esası çerçevesinde kurar; önce İngiltere’de 18. yüzyıl boyunca tedrici bir şekilde, daha sonra 18. yüzyılı 19. yüzyıla bağlayan dönemde Prusya, Avusturya ve Fransa’da ard arda medeni kanunlar çıkarılır. Burada dikkate değer bir nokta devlet memurlarının hazırladığı bu kanunların uygulamaya konmadan önce, kamuoyu tarafından değerlendirilmeleri amacıyla yayımlanmalarıdır. Bu kanunlarla, merkantilist dönemin devlete korparasyonlara ve loncalara özel alan üzerinde önemli bir güç sağlayan kanunları devre dışı kalmış; böylece topluma hukuki anlamda da burjuva nitelik kazandıracak ve yüzyıllık bir süreç içinde “mülkiyeti pazara katılanlar arasındaki serbest mübadeleye; mülkiyetin miras yoluyla devrini maliklerin özgür iradesine; mesleğin seçimi ve icrasıyla çalışanların eğitimini işverenin taktirine; ücretin belirlenmesini işveren ve işçi arasında yapılan özgür sözleşmeye” bırakılacağı bir sistemin önü açılmıştır.⁴⁰

Bu hukuki düzenlemelerin ardında yatan kurucu mantık, toplumun kendi kendisini piyasada varolan serbest rekabet sistemi aracılığıyla düzenleyebileceği düşüncesiydi. Ekonomik etkenler dışında bir merciin müdahalesi olmadıkça bu sistem içinde herkes yeteneği ve “talih”i ölçüsünde mülk sahibi olabilir ve fırsatlardan yararlanabilirdi.⁴¹ Devletin işlerinin yasada gösterilen sınırlarla bağlanması, burjuva toplumunun egemenlikleri ve zordan arındırılmış yapısını güvence altına almaktadır. Devletin piyasaya ya da topluma müdahalesi yasaya aykırı oluşundan önce, doğrudan piyasaya içkin olan akla aykırı oluşundan dolayı zarar vericidir.

Bu kabuller daha gerçek tarihle sınanmadık önce, kendi içlerinde paradoks yaratır. Burjuva devletinin örgütlenme ilkesi olarak kamusal toplumun egemenlikten bağımsız kılma isteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; ancak parlamento üzerinden bu bağımsızlığı sağlamak üzere yasalar konduğunda, bu kez kamusal tartışmada ortaya çıkan aklın ötesinde bir uygulama gücüne sahip yasa, dolayısıyla o yasayı çıkaran parlamento egemen hale

³⁹ a.g.e.,159

⁴⁰ a.g.e., 163

⁴¹ Eric J. HOBBSAWM, **Devrim Çağı**, Çeviren. J. Ergüder, A. Şenel,342

gelmektedir; oysa “kamuoyu maksadı gereğince ne iktidarın sınırı, ne bizzat iktidar, ne de bütün iktidarların kaynağı olmak ister.”⁴²

Kamunun işlevleri, yüzyıllarca süren mücadeleler içinde kazanılmış medeni haklar temelinde biçimlendirilen anayasalarda tanımlanarak güvence altına alınır. Kamusal topluluğunun alanına ait haklar (düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü), özel şahısların kamusal alan içindeki siyasal işlevlerine ait haklar (dilekçe hakkı, eşit seçim ve oy hakkı), özel alanın mahrem bölümüne ait haklar (kişisel özgürlük, konut dokunulmazlığı) ve özel mülkiyet sahiplerinin birbirleriyle ilişkilerine dair haklar (yasa önünde eşitlik ve özel mülkiyetin korunması); kamusal alanın kurum ve araçlarını güvenceleyen düzenlemelerle birlikte anayasalarda yerlerini alırlar.

Süreç içinde, yasama organlarından sonra, yargı da aleniyet ilkesine tabi hale geldi. Yargının yürütmeden ve özel alanın etkilerinden bağımsızlığı düşüncesi eleştiri işlevini yüklenen kamusal topluluk tarafından sahiplenildi. Yürütme erki ise aleniyet ilkesine direnmeyi sürdürdü. Bu direnişin sürmesi kısmen anayasaları ve medeni kanunları yürürlüğe koyan devletlerin monarşik rejimler olmayı sürdürmeleriyle (Almanya, Bonapart Fransası), kısmen de özellikle Sanayi Devrimi sürecinde yürütmenin aslında fiilen kamuyu oluşturan burjuvaların genel çıkarlarıyla uyum içinde olmasıyla (özellikle İngiltere) ilgilidir.⁴³

Burjuvazi kamusal alan temelinde bir hukuk devletini tarih sahnesine çıkarmayı başarmıştı; ancak karşısında mücadele verdiği feodalite kökenli yapılardan kurtulmayı başardığı ölçüde kamusal alanın iç çelişkileri de beliriyordu. Kamusal toplulukları oluşturan burjuvalar, büyük ve küçük burjuvazinin toplamı olarak bile, azınlığı oluşturuyorlardı. Eric Hobsbawm *Devrim Çağı*'nda “endüstrileşmenin tabanının, Kuzey’in hareketli bulutlarının yardımıyla azimli bir işadamı ordusu yarattığını” söyler. “Taşradan gelen bu yeni adamlar, sayıları arttıkça kendilerinin toplumun aşağı ve yukarı katmanları arasında bir köprü olmaktan çok, bir sınıf olduklarının bilincine daha çok ererek, korkulacak bir ordu oluşturuyorlardı.” Ancak, 1851’de bile yaklaşık 21 milyon nüfusu olan Büyük Britanya’da Hobsbawm 76 bin öğretmen, 16 bin hukukçu, 1700 doktor ve 3 binden az mimarın yaşıyor olması küçük burjuva nüfusun ve dolaylı bir işaret olarak Hobsbawm’ın sözünü ettiği ordunun nüfusunun da toplam

⁴²Bkz. (3). HABERMAS..170

⁴³ Habermas yürütmenin bu dönemde kamusal denetime tabi kılınması hakkında çok az şey söylemektedir.

içinde oldukça düşük bir yüzdeye karşılık geldiğini gösteriyor. Sözkonusu işadamları ordusu nicelikte değil, nitelikte bir güç ifade ediyor olmalıdır doğal olarak.⁴⁴

Kamusal topluluğun umuma açık olma ölçütü, ancak kamusal ilgi bu azınlıktan kaynaklandığı ölçüde sorun çıkarmamış olmalıdır. Bu ölçüt kamusalılığın formülasyonu ile uğraşan düşünürlerce başından itibaren “makul” bir sınırlandırmayla yüzyüze olmuştu. Kamusal tartışma, ancak gerektirdiği kültürel donanıma sahip kişilerce yürütülebilirdi. Tahsil ise, dönemin doğasına uygun olarak ancak mülk sahiplerinin edinebileceği bir şeydi. Hobsbawm 1830 devrimleri öncesindeki kamunun durumunu şöyle betimler:

“Kıta Avrupası siyasal muhalefeti, birkaç kural dışı örnek dışında, bu tarihlerde hala ikisi de aynı şey demek olan zenginlerden ve eğitim görmüşlerden oluşan küçük gruplarla sınırlıydı; çünkü bu tarihte Ecol Polytechnique gibi solun böylesine güçlü bir kalesinde bile öğrencilerin ancak üçte biri, özellikle yıkıcı bir grup oluşturan bölümün çoğu ordunun ve kamu yönetimi örgütünün aşağı rütbeliler kesimi kanalıyla olmak üzere, küçük burjuva içinden ve ancak binde üçü “halk sınıfları” kesiminden gelmişlerdi.”⁴⁵

Aslında kamusalılığın modern toplum açısından taşıdığı önemi ilk dile getiren Kant gibi düşünürde bile mülk sahibi olmak, tahsil sahibi olmanın belirleyici sosyolojik koşulu olarak değil, doğrudan tek başına gerekli koşulu olarak işlenmişti. Yalnızca mülk sahipleri -ya da en azından, başkalarının kendi gücünden yararlanmalarına izin vermek suretiyle değil, yalnızca kendine ait olanı devretmek yoluyla kazanç elde edenler, kendi emeklerinin ürününün doğrudan mülk edinebilenler- “kendi kendilerinin efendisi” olmak sıfatıyla kamusal aklı kullanabilme yetkisine sahiptirler.⁴⁶ “Yegane mal olarak kendi emeklerine mübadele etmek zorunda olanlar” ise bu haktan mahrum olmalıdır. Kant’ta “kamusal olanın inşası kaynağını tamamen özel mülk sahiplerinin varoluşundan almaktadır.”⁴⁷

Liberal ekonomi anlayışından türeyen yaklaşımlarda halk sınıflarından “bireylerin kamusal topluluklara katılım olanakları açık bir şekilde sınırlanmasa da sonuç değişmiyordu. Bu anlayış ekonomide özgür emeğin dışlanmadığı bir arz-talep mekanizmasının yarattığı

⁴⁴ Bkz. (41), HOBBSAWM, 358

⁴⁵ a.g.e., 209

⁴⁶Bkz. (3), HABERMAS, 211-212

⁴⁷Bkz. (9), NEGT, KLUGE,10

dengeye uygun olarak. "talihli" ve yeterince yetenekli olanların kamusal topluluğa katılma koşullarını sağlayabileceğini öne sürer.⁴⁸ Anlaşılabileceği gibi yetenekli küçük "mülk sahibi oluş"un etkisi yetenekli burjuvalar için yumuşatılmış bir etken olarak görülebilirse de kamusallığın gerektirdiği bir rüşet koşulu olarak hala apaçık ortadadır. Protestanlık kaynaklı bir gizemleştirilmenin de terkinde yer aldığı liberal ideoloji bu dönemde o kadar etkili hale gelmiştir ki, ucu aslında kamusal aklın olumsuzlanmasını yansıtan bir ırkçılık türüne varan bir orta sınıf horgörüsünden söz etmek mümkün olur:

"Uygar insanların 'barbarları' (ve barbar sayılan kimseler arasına soktukları ülkelerdeki yoksul emekçi kitlesini) aşağı görme yolunda duydukları yoğun duygu, saklama gereği duyulmayan bu üstünlük duygusundan kaynaklanıyordu. Orta sınıf dünyası hiçbir sınırlama konmaksızın herkese açıktı. Dolayısıyla, onun kapılarından içeri girme başarısını gösteremeyenler, akıllarının, tinsel güçlerinin ya da enerjilerinin yetersiz olduğunu göstermiş oluyorlardı ki, bu doğrudan doğruya onların aşağı kimseler oldukları yargısına uğramalarına yol açıyordu; ya da en azından onları sürekli aksatan tarihsel ya da ırksal bir mirasa sahip olmalarıyla açıklanıyordu; yoksa önlerine çıkmış olan fırsatlardan neden yararlanmasınlar."⁴⁹

Liberal ve klasik ekonomi kuramlarının ön gördüğü piyasa eksenli bir toplum projesi, sadece ekonomik yönüyle dahi 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşemedi. Ancak bu öğretiler toplum nezdinde ideal olarak öylesine benimsendiler ki, burjuva sınıfının çıkarları genel çıkarlarla özdeşleşebildi ve ulus bu sınıf çevresinde varlık kazanabildi. Toplum felsefesi alanında Locke'tan beri birbirine yedirilmeye çalışılan mülk sahibi özel şahıs ile yuttaş olarak özel şahıs, yeni toplumun temel birimi olarak burjuva bireyinde kollektif temsil oluşturabilecek şekilde birleşiyor ve insanın ideal temsilini ortaya koyuyordu. Siyasal sistem de bu bireyin katıldığı kamusal topluluklarda üretilen akıl üzerinde biçimleniyordu.

⁴⁸Bkz. (3), HABERMAS, 174-177

⁴⁹Bkz. (41), HOBBSAWM, 366

3. 19. YÜZYIL VE SONRASINDA KAMUSALLIKLAR VE PROLETER KAMUSAL ALAN

Bu çalışmada kamusal alanın 19. yüzyılın başlarına kadar olan tarihi ve yapısı anlatılırken Jürgen Habermas'ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* adlı kitabı temel referans çerçevesini oluşturdu. Modern kamusal alanın bu döneme kadar olan tarihi tereddütsüz bir biçimde denebilir ki, burjuva kamusal alanının kendi tarihiyle bir ve aynı şeydir. Ancak Habermas'ın da belirttiği gibi burjuva kamusal alanının gelişimine el veren koşullar hızla değişti ve "kamunun, doğası gereği her türlü egemenliğe karşıt olan asli ilkesinin yardımıyla, toplumsal altyapısı egemenliği hiç de gereksiz hale getirmeyen bir siyasal düzen inşa edildi."⁵⁰

Modern burjuva toplumunun "merkezi bir kategorisi olarak" kamusal alanın 18. yüzyıldaki görüntüsünü değiştiren koşullar, bu toplumun biçimlenmesinde etkisi olan çok bildik olay ve olgular ve bunların sonuçlarıyla bağlıdır. Bütün bu olay ve olgularda, bizatihi kamusal alanın ilk biçimlenmesinde olduğu gibi, kapitalizmin toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeylerde örgütlenmesi sorunlarıyla iç içe geçmiştir. Koşulları değiştiren etmenlere geçmeden önce, kamusal alanın 19. yüzyıl başlarından sonraki tarihinin neden artık doğrudan Habermas üzerinden anlatılmamasının seçildiğine, yazarın anlatısının ana hatlarına bu noktada bakarak kısaca değinmek gerekir.

Habermas, burjuva kamusal alanının tarihini, belli bir altyapının (ataerkil burjuva çekirdek ailesindeki sosyalizasyon, bu öznel yapının edebi kamusal alanın oluşumundaki dolayımlayıcı işlevi; çekirdek aile ve kapitalist işletmeden oluşan özel alan; özel alanların ve o özel alanlardan çıkan burjuva bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin özerkliğini garantileyen hukuk ve temel hakları garantileyen anayasa; normatif bir koşul olarak ekonominin devletten bağımsız olmasına dair idealizasyonun zorlayıcı etkisi) ve ilkelerin, (yeni bağlamların özgürce ele alınması, kamusal toplulukta tartışmacıların statülerinin eşitliği varsayımı, kamusal topluluğun dışı açıklığı) her aşamadaki çift değerliliklerini göstererek, ancak bunların belli bir tutarlılık ve süreklilik gösterdiklerini varsayarak; burjuva kamusal alanının oluşumu, yapılanması, işlevleri ve nihayet dönüşmesi ve zayıflamasıyla birlikte anlatır.

⁵⁰Bkz. (3), HABERMAS, 179

Burada sorunlu görünen, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nde Habermas'ın anlattığı tarihin başlangıcı ile sonu denebilecek evreler arasındaki süreklilik ve süreksizliklerdir. Burjuva kamusunun ilk biçimlenişini tamamladığı 19. yüzyılın başı ile yazarın burjuva kamusalığının güçsüzleşme sürecinin betimlemesini net bir şekilde başlattığı 19. yüzyılın son çeyreği arasındaki zaman diliminde olup bitenler bu dönemde yazmış olan bir dizi yazarın siyasal yorumları üzerinden anlatılmaktadır. Burjuva kamusalığının fikrine ve ideolojisine ayrılmış bu bölümde, dönemin kamusalıklarının ortaya çıkardığı yeniliklerden ve yarattığı yeni koşullardan çok burjuva kamusalığına yönelen eleştiriler ve bu türün restorasyonu ile ilgili düşünceler ortaya konmaktadır. Hobsbawm'ın *Devrim Çağı* olarak vaftiz ettiği ve kitaplaştırdığı bu dönemde ortaya çıkan alternatif kamusalıklar ise bu çalışmanın yöneldiği amaç bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu bölüm boyunca kamusalığı dönüştüren etkenlerden söz edilirken Habermas'ın olağanüstü çalışmasının çeşitli boyutları tartışılmaya devam edecek ve bu zaman diliminde ortaya çıkan kamusalıkların, sözü edilen süreklilik ve süreksizlikleri açıklayabileceği gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1. 19. Yüzyıl Kamusalığını Hazırlayan Etkenler

Genel olarak 19. yüzyılda toplumu ve elbette kamusalığı dönüştüren koşullar ve etkenler birbirleriyle bağlantılı üç madde altında ele alınabilir: Eşitsiz gelişme, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi.

3.1.1. Eşitsiz Gelişme

Öncelikle birden çok şekilde tarif edilebilecek bir eşitsiz gelişme olgusundan söz edilmelidir. Avrupa ülkelerinin Yeni Çağ'daki sınıfsal durumlarına daha önce sık sık değinilmişti.

Burjuvazi 17. yüzyıl sonunda gerçekleşmiş devrimden sonra İngiltere'de egemenliğini tedricen sağlamlaştırmıştı. Bu olguya paralel olarak ülkenin deniz ticaretindeki gücü sömürgeleştirme politikalarının etkisiyle yükselmişti. Yün temelindeki dokuma sanayii; kırsal

bölgelerdeki ortak kullanım alanı olan toprakların çitleme yasaları aracılığıyla artık girişimci niteliği kazanmış olan yerel aristokrasilerin ve eşraf denen büyük toprak sahibi burjuvazinin eline geçmesiyle güçlenmişti. Sermaye birikimi daha bu düzeyde bile yaygınlaşmış ve derinleşmişti. Parlamento toprak sahipleri ve ticari burjuvazi arasındaki çekişmelere sahne olsa da ulusal düzeyde bir burjuva ittifakından söz edilebilirdi.

Aynı dönemde Fransa'da ise mutlak monarşi burjuvazi karşısında çok güçlüydü. Toprak geniş ölçüde onu üretken hale getiremeyen aristokratların ve kilisenin elindeydi. Sömürgeleştirme sürse de ne hız ne de etkinlik olarak İngiltere'nin yakaladığı düzey tutturulabilmişti.

Hollanda tam bir burjuva uygarlığı yaratmış olsa da zaman içinde ticaret, sanayi ve sömürgeler konusunda elde etmiş olduğu başarıyı sürdürmedi. Alman devletlerinin hepsinde ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nda feodal statüler hala güçlüydü; Kimi yerlerde feodal üretim tarzı ve serflik olduğu gibi sürüyordu. İspanya ve Portekiz sömürge gelirlerini sermayeye dönüştürecek bir yapıdan aynı nedenlerle yoksundular.

Kapitalizmin siyasal örgütlenme düzeyine bakıldığında gelişim eşitsizliğinin iki tarafını İngiltere ve diğerleri olarak göstermek mümkündür. Ancak duruma kamusalığın gelişmişlik düzeyi ve kamusalığın kurumları (basın ve toplantılar) açısından bakıldığında İngiltere'nin yanına Fransa ve Hollanda da yerleştirilebilir. Fransız Aydınlanmacılarının genel olarak hayranlıkla izlediği İngiltere'nin parlamenter rejiminin bu ülkede kurulabilmesi için sonunda bir devrim gerekli oldu.

3.1.2. Sanayi Devrimi

18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, ilk kez İngiltere'de o ana dek ilerleyişi yavaş seyreden ve sınai boyutları mali ve ticari boyutlarıyla karşılaştırıldığında oldukça zayıf kalan kapitalizm, 1760'larda sınai teknolojilerde meydana gelen yeniliklerle hız kazandı. Sermaye birikimindeki hız ve yaygınlık bir kez daha artmaya başladı.

Sanılabileceğinin aksine, Sanayi Devrimi'nden önce Britanya'da sanayi genel olarak kırsal kesimleri kapsayan bir sektördü ve yün dokuma ağırlıklıydı. Üretim örgütlenmesi "götürü sistem" denen bir sistemle yürüyordu: Tüccar hammaddeyi sağlıyor ve dokuma işleminin karşılığı olan parayı üreticilere ödüyordu. Üretimin mekanı evlerdi ve bu da üretimin hemen hemen bütününün üreticilerin denetimi altında olduğu anlamına geliyordu. Üreticilerin tek gelirinin sanayiden kaynaklanmaması, ortaya çıkan sorunların sınıfsal bir çatışma niteliğine bürünmesini engelliyordu.

Sanayi Devrimi sürecinde özellikle tekstile bağlı birçok başka işkolu ortaya çıktı. Yatırımcıların bu süreçte hızla ilerleyen teknolojileri kullanmaya başlamaları ve bu teknoloji etrafında biçimlenen yeni bir çalışma örgütlemesine gitmeleri sınıfsal tabloyu değiştirdi. Yatırımcılar, artık tüccar rolünden sıyrılıyorlar ve hammaddeyi sağlamanın ötesine geçerek, üretimi kendilerine ait mekanlardaki kendi üretim araçlarına yönlendiriyorlardı. Özellikle eşraf tabakasının önceleri kırsal alanlarda kurdukları fabrikalar giderek daha fazla şehir alanları çevresinde belirmeye başladı. Eskiden zanaat düzeyinde gerçekleşen ve yüzyıllarca süren bir örgütlenme tarzına sahip olan sınaî üretimin çehresi sadece birkaç onyıl içinde çok büyük bir hızla değişti.

Üretim tarzındaki dönüşümler genel olarak insanı önceki çağların tecrübe çerçevesinden koparıyordu. Fabrika düzeni, buralarda çalışanları üretimin yeniden üretimle iç içe geçtiği ve bu iki alanın, birbirleriyle ilişkisine ve ihtiyaçlarına göre iradi olarak düzenlenebildiği hane içi örgütlenmeden ve üretim araçlarının kendisinden kopardı. Hayatın üretiminin görece bütünlüklü yapısı ve onunla birlikte yürüyen cemaat hayatı parçalanmaya yüz tuttu. Bu ana kadar Yeni Çağ'da çitleme gibi nedenlerle ortaya çıkan mülksüzler kitlesi ya dilencilik gibi yollara başvurmuş ya da başka topraklara göç ederek önceden sürdürdükleri yaşamlarında olduğu gibi tarımla uğraştıkları işlere yerleşmişlerdi. Ancak giderek şehir yaşamının merkezi parçası haline gelen fabrikalarda hayatlarını sürdürmek için emeklerinden başka hiçbir şeyleri olmayan bir kitle, giderek bir sınıf yarattılar.

Sanayi Devrimi'nin getirdiği tek sınıfsal yenilik işçiler değildi. İngiltere'de elli yıl kadar kısa bir süre içinde sanayi, ekonominin tartışmasız birincil sektörü haline geldi. "Şanlı Devrim"den sonra büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisiyle birlikte egemenliği paylaşan sanayi burjuvazisi bloktaki ağırlığını giderek arttırdı. Hobsbawm sanayi

burjuvazisinin yükselişini yorumlarken, onları bir burjuva fraksiyonundan çok, burjuvazinin ta kendisiymişcesine anar:

“...söz konusu taşralılar, yalnızca bir sınıf olmakla kalmayıp savaştı bir sınıf, önce aristokratik topluma karşı (kendilerinin önderliklerini kabul edip arkalarından gelmelerinin gerektiğini düşündükleri) yoksul emekçilerle birleşerek, daha sonra en belirgin bir biçimde çok yüksek bir sınıf bilinçliliğine sahip olan Tahıl Yasasına Karşı Büyük Birlik hareketinde görüldüğü gibi, hem proleteriyaya hem toprak beylerine karşı, örgütlenmiş bir savaştı sınıf oluşturuyorlardı. Bu insanlar sıfırdan yetişen kimselerdi.; hiç değilse doğuştan edinilmiş ünvanları olmayan, ailelerine ya da resmi yüksek öğretime pek az şey borçlu olan kimselerdi: (Tıpkı Dickens’ın Hard Times adlı romanındaki Bunderby gibi, böyle bir noktadan geldiklerini de açıklamaktan kaçınmayan kimselerdi.) Bunlar, herşeyden önce işlerinde gösterdikleri başarının, tanrısal yargının, bilimin ve tarihin, dünyayı kendilerine bir tepsi üzerinde sunmak üzere bir araya geldiğini düşünecek derecede, kendilerine karşı azgın bir güven duygusuyla dolu kimselerdi.”⁵¹

Burada Hobsbawm’in sözünü ettiği burjuvalarla, Habermas’ın sözünü ettiği kamusal alanın ilk modern biçimini ortaya koyan burjuva kamularındaki bireyler arasında çarpıcı bir farklılık varmış gibi görünmektedir. Şimdilik bu farklılığın, Habermas’ın kamusal alanın gelişimi için büyük önem atfettiği özel alan ve bu alandan türeyen edebi kamusalığa ilişkin olduğu söylenebilir. Bu konu, 19. yüzyıl kamusal alanlarını derinden etkileyen son etken olarak Fransız Devrimi’nin incelenmesinden sonra ele alınacaktır.

3.1.3. Fransız Devrimi

Mehmet Ali Kılıçbay, “Fransız Devrimi Örneği Çerçevesinde Burjuvazinin Burjuva Devletlerindeki Rolü” adlı makalesinde Fransız Devrimi’nin dört ayrı ama eşanlı devrimden oluştuğunu söyler. Ona göre aristokrasi, burjuvazi, köylüler ve işçiler aynı anda devrim yapmaktadır; ancak hemen herkes bu olayı “burjuva devrimi” aynasından seyretmektedir:

⁵¹Bkz.(41), HOBSEAWM, 342

“... devrime esas rengini veren tabaka ‘entelektüeller’ adını verebileceğimiz orta burjuvazi olmaktadır.”⁵²

Kılıçbay 18. yüzyıl Fransa’sının “kanaat”ın gücünü keşfettiğini belirtiyor; bu ise sonraki satırlardan anlaşıldığı kadarıyla, Habermas’ın kanaatten ayırdığı ve ona karşıt bir rol biçtiği “kamuoyu” yerine kullanılmış bir kavram. Aynı satırlarda, Habermas’ın kamusal tartışmanın ölçütlerinin (daha önce haklarında soru sorulmayan alanların sorunsallaştırması, eşitlik varsayımı ve kamusal topluluğun dışa açık olması gerekliliği) açısından önemseydiği kültür ürünlerinin metalaşması olgusunun bir başka veçhesi de yer alır:

“...O dönem Fransız kenti herşeyden önce bir fikir laboratuvarı, bir ortak duygular yaratma ortamı ve adeta siyasal bir arenadır. Kent denilince tüm halk değil de, yayıncıların etrafında toplanan reformcu düşüncelere sahip, okumuş insanları anlamak gerekmektedir. Yani burjuvazinin entelektüel denen ara tabakasını. 18. yüzyıl Fransız kentsel ortamı entelektüelleri ve serbest meslek mensuplarını eski zincirlerinden kopartarak, ürettiklerinin geliriyle geçinebilecek bir konuma getirmiştir. Yani bir yazar, bir sanatçı varolabilmek için artık kralın veya bir prensin veyahut da bir parababasının korumasına muhtaç değildir. İlk kez 18. yüzyılda ve Fransa ‘da artaya çıkan bu durum, o zamanlar “les philosophes” denilen liberal burjuvaların iktidardan bağımsızlaşmasına yol açmıştır. Daha açık olmak gerekirse, 18. yüzyıl Fransa’sı entelektüeli de yaratmıştır. Ve Devrim’in aktif hazırlayıcısı bunlar, yani burjuvazinin orta kesimi olacaktır.”⁵³

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı gibi, Fransa’da 18. yüzyıl kamularını oluşturanlarla Fransız Devrimi’ni hazırlayanlar aynı insanlardır. Bu söz konusu “entelektüel sınıf”ın her birinin devrim tahayyülünün ve devrimden beklediklerinin aynı olduğu anlamına gelmez. Zaten Napoleon’un diktatörlüğüne kadar süren evrede hiçbiri ele geçirdiği iktidarla tam olarak ne yapacağını bilemeyen üç ayrı yönetimin iş başına gelmiş olması da bunun göstergesidir. Jakobenler gibi ekonominin toplumdaki rolü konusunda hiçbir tutarlı fikri olmayanlar bir yana bırakılırsa devrimi herkes adına üstlenmeye kalkışan orta sınıf entelektüellerinin ortak noktası devrimin eşitlik ilkesinin piyasa kanunlarının yürürlüğe

⁵² Mehmet Ali KILIÇBAY, "Fransız Devrimi Örneği Çeşevesinde Burjuvazinin Burjuva Devrimlerindeki Rolü", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 8, 2718 -2719

⁵³ a.g.m., 2718

konmasıyla gerçekleşebileceğini savunmalarıdır. 18. yüzyıl Fransası kamuoyu etkinlikleri için bir laboratuvar olmuş olabilir; ancak Fransız Devrimi, kamusal ve liberal piyasa düşüncesi bağlamında laboratuvarın yaptığı bilimsel çağrışımlarla birlikte yorumlanırsa, Aydınlanma'dan devralınan bütün o akılcı geleneğin toplumsal kurama İngiliz modelinden iktibas ettiği öncüllerin devrim sırasında bir bir iflas ettikleri ve "piyasanın yönlendirdiği bir toplum" projesi etrafında şekillenen bir kuramsal şeyleşmeden, yani bir kez daha ham kanaatin egemenliğinden başka bir anlam taşımadıkları görülür. Bu deney modern tarih ilerlerken defaaten yapılacak ve hep aynı sonucu verecektir.

Sonuçta devrim sürecinin kararsızlığında feodal statüler ortadan kaldırıldı. Bir süre sonra canlansalar da asla devrimden önceki etkililiklerine erişemediler. Feodal statülerin, onların kalkmasından en büyük çıkarı sağlayacak olan ticaret ve sanayi burjuvazisi tarafından değil de, işçi ve köylüleri arkasına alan küçük burjuva jakobenler tarafından kaldırılmış olması, tarihin ve kamusalığın bundan sonraki gelişiminde hangi sınıfların mücadelelerinin rol oynayacağına dair önemli bir alamettir. Marx bu sözü burjuva toplumunun geliştirdiği tüm kurumlar, teknoloji ve örgütlenmeler için söylemişti; ama burada burjuva kamusu ve Fransız Devrimi bağlamında yinelemek herhalde yanlış olmayacaktır: Burjuva kamusalığı "kendi tilsimiyle hizmete çağırdığı cinlere hükmünü geçiremez duruma düşen" o sihirbaz olmuştur artık.⁵⁴ Burjuva toplumu gelişmeye devam ederken, burjuvazinin egemenliği üstüne oturmaya çalıştığı kamusalık ilkesi, burjuvazinin kendi ağzında sınıf olarak proleterya kendini belirttikçe burjuvazinin varlık koşullarını tehdit eder hale gelecektir.

3.2.Devrim Çağında Burjuva Kamusalığı

3.2.1. İngiltere ve Fransa'da Burjuva Kamusalıkları

Britanya'daki 17. yüzyıl Burjuva Devrimleri ile 1789 Büyük Fransız Devrimi'ni kısaca karşılaştırmak, düşünsel planda birbirlerinden oldukça etkilenen iki ülkenin burjuvazisinin kamusalıktaki kurucu rollerini incelemek açısından yararlı görünüyor. Bu iki

⁵⁴K. MARX- F. ENGELS, *Komünist Manifesto*, Çeviren. Cenap Karakaya, 52

devrimin sonuçları, birbirleriyle etkileşimleri içinde farklı kamusalık damarlarının oluşumuna yol açmıştır.

"Burjuva devrimi" sözünün genellikle akla ilk getirdiği olay Fransız Devrimi'dir. Oysa 17. yüzyıl sonunda İngiltere'de gerçekleşen devrim hem toplumsal temelleri hem de sonuçları açısından bu nitelemeyi daha çok hak eder. 17. yüzyılda İngiliz burjuvazisinin feodal statüleri kaldırmak gibi bir kaygısı yoktu. Serflik, çok uzun zaman önce kalkmıştı ve ticaret ve tarımla uğraşan aristokrasi ve toprak sahipleri açısından sorun, kralın kendilerinin parlamentodaki ağırlığını hiçe sayarak küçük köylülüğü desteklemesiydi; ticaret burjuvazisi ise artık krallığı vergiler yoluyla sübvansetmek istemiyordu. 1640'ların sonundaki ilk devrimde işbirliği yapan bu iki fraksiyon halk sınıflarını mobilize etmenin tehlikesini iktidar ele geçirildiği anda tabandan yükselen Cumhuriyet talebi sonucu farkettiler. Cromwell diktatörlüğünden sonra bu iki sınıf, özellikle mezhep temelli entrikalarla birbirlerini yıpratmayı sürdürürken iki konuda uzlaştılar: Öncelikle mutlakiyet hiçbir zaman geri getirilmeyecekti ve ikinci olarak birbirleriyle mücadelelerinde halk sınıflarının gücüne asla başvurulmayacaktı.

Bu iki uzlaşım, parlamenter rejimin yerleştirilmesi ve temsiliyetin yalnızca burjuvalarca üstlenilmesini sağlamak anlamında burjuva kamusalığı açısından yapılandırıcı nitelikte oldu. 17. yüzyılda materyalist öğeler taşıyan panteist öğretilere eğilim gösteren püriten mezheplerden kaynaklanan halk hareketlerinin taşıdığı devrim riski öncelikle iktidardan uzaklaşmaya eşlik eden bir mistizm dalgasıyla düştü. Halkın üretimi örgütleme olanaklarından uzaklığı 18. yüzyılda sömürgeciliğin yeni bir evresinin genel refah düzeyini arttırması ve kapitalistleşme sürecinde mülksüzleşenlerin ihraç edilebilmesini mümkün kılmasıyla parlamenter rejim daha da rahatladı. Burjuva beylerin kendi aralarındaki şiddet içermeyen bu danışıklı dövüşü, kamusalığın kurumlaşmasını sağladı. İngiliz Devrimi'nde burjuvazinin eylemleri mülhazalarla geliştirilmiş bir programa, cumhuriyeti gerekli kılacak ideal ilkelere dayanmıyordu; başlangıçta bir ideolojiyi üretmeyecek kadar çıplak, bir kendinde sınıfın eylemleriydi bunlar.

Fransa'da ise burjuvazi ve Aydınlanma, devrimin hazırlayıcısı oldu. Kapitalizmin gelişmesinde ayakbağı haline gelmiş olan aristokrasi ve bir yandan aristokrasiyi ayakta tutarken diğer yandan miadı dolmuş merkantilist politikalar uygulayan kralla üstü kapalı mücadelesi içinde burjuvazi tedricen bir sınıf bilinci geliştiriyordu. Bir burjuva girişimi olarak

Fransız Devrimi'nin kaderini belirleyen yukarıda anılan iki sınıf dışındaki ögeler oldu: Fransa'da burjuvazi İngiltere örneğinden farklı olarak kırsal sınıflara hakim değildi. Paris ve çevresi, Lyon, Marsilya gibi büyük şehirler dışında burjuva kamusal kültürü kesinlikle etkili değildi. Küçük köylülük devrime acil çıkarlarıyla kamusalıktan nasibini almamış olarak girdi. İkinci unsur ise bir bölümü yeni gelişen sanayi ile ortaya çıkan işçilerden oluşan şehir yoksullarıydı. Yoksulların eylemliliği, sadece baskın burjuva kamusal alanın etkisiyle anlaşılabilir. Bu heterojen topluluk devrim sırasında kendi taleplerini yükseltmenin yolunu buldu ve daha sonra büyük burjuvazi devrime gem vurmak istediğinde radikal burjuvalarla birlikte, burjuva kamusalıyı yaratacak alternatif kamusalılık tarzlarının ilk adımlarını attı.

İki devrime burjuva kamusalıyı açısından bakıldığında, (tarihsel olarak) birincisinde kamusalıyı daha başından itibaren sınıfsal dışlayıcılık ilkesine sahip olmanın ötesinde, bu dışlayıcılığı meşrulaştırma ve kurumsallaştırma güdüsüyle ortaya çıktığı görülür. İngiltere'de sermaye ve mülk sahibi sınıf anlamında burjuvazinin ortaya çıkışından beri zaten sürekli temsil edilmiş olduğu gerçeği bu savı destekler. Orada sorun bu temsilin egemen kılınması olmuştur. Böylece süreç içinde eşraf (büyük toprak sahipleri) ile aristokrasinin arasındaki farklar belirsizleşirken, burjuvazinin kendisini hukuken dahil olduğu üçüncü zümreden ayırıştırması mümkün oldu.

Fransa'da siyasal temsilden kesin bir şekilde soyutlanmış olan burjuvazi, temsilini sivil toplum alanında kamusalılık olarak yarattı. Burjuvaziyle aristokrasi arasındaki çelişki o kadar güçlüydü ki proto-proleterya (zanaatçılar, küçük esnaf) ile süren çelişkiler bunun gölgesinde kaldı.

"Devrim, İngiltere'de bir asrı aşan kesintisiz bir gelişim gerektiren şeyi, yani siyasal düşünce üreten kamusal topluluk için o zamana kadar mevcut olmayan kurumları, şüphesiz daha az istikrarlı bir şekilde, bir gecede yarattı. Parlamento'daki fraksiyonlara vücut veren klüp partileri ortaya çıktı; bir siyasal günlük basın teşekkül etti. Genel zümreler meclisi bile, müzakerelerin aleniyeti ilkesini yaşama geçirdi... Parlamento haberciliğine dönük *Jurnal des depattes et des Decrets* yayınlanmaya başladı. En az siyasal kamunun fiili kurumlaşması kadar önemli bir husus da onun hukuksal yönden düzenlenmesidir: Devrimci süreç, hemen anayasal açıdan yorumlanıp tanımlandı."⁵⁵

⁵⁵Bkz.(3), HABERMAS,152

Öncelikle bu gelişmelerin kamusalığın oluşumu ve diğer kurumlarının gelişiminden çok, onun devrimden önce sağlanamamış devlet etkinliklerinin aleni kılınmasına yönelik etkisinin kurumsallaşmasıyla ilgili olduğu belirtilmelidir. Devrimin dizginleri burjuvazinin eline geçtikçe, ilkeleri o ölçüde gerileyecekti:

"Bununla beraber, Devrimin ilk günlerinde kardeşlik ve ulusal birlik üstüne hüküm süren düşler, fazla uzun sürmedi. Tiers Etat, mutlakiyetin karşısına hep birlikte dikilmişti; ne var ki, zaferin yemişleri herkesin olmadı, yalnız burjuvazi topladı onları; hatta bütün burjuvazi de değil, onun en zengin bölümü, büyük burjuvazi, ya da çoğu kez söyleneceği gibi 'aristokratik burjuvazi' "⁵⁶

Devrimin bu kadarı büyük burjuvazi için yeterliydi. Daha sonrasında önce muhafazakar Feuillantlar ve ardından liberal eğilimli Jirondenler halkın eline geçme olasılığı bulunan devrimi durdurmaya çalıştılar. Plebyen kamusalık, ilk kez burjuva kamusalığının devrim öncesindeki ideallerini sahiplenerek onun yerine geçmek üzere Jakobenlerin iktidarı sırasında yükseldi ve ardından bu iktidar ve onu izleyen Directoir rejimi tarafından bastırıldı. Kapitalizm yoluna devam ederken ortaya çıkardığı işçi sınıfı sürekli olmayan bu kamusalığı kriz anlarında ortaya çıkarmaya devam edecekti.

3.2.2. Edebi Kamusalığın İdealleri ve Burjuva Kamusalığının Gerçekleri

Batı Avrupa'da burjuva kamusalığı 19. yüzyılın başında bütün kurumlarıyla oluşmuştu. Tarihin o anına dek gördüğü en hızlı dönüşüm süreci içinde toplumun bu genç kategorisi de değişimden payını alıyordu. Sanayi Devrimi'nin, katkısı asıl olarak tekstil gibi hafif sanayi sektörlerinde ve küçük meta üretiminde görülen ilk evresinin sonunda, üretimin genel örgütlenmesinde meydana gelen gelişmeye paralel olarak İngiltere'de sınıai burjuvazi egemen unsur haline gelmeye başladı. Bu dönemde Sanayi Devrimi'nin kamusalığın dönüşümünde oynadığı role ayrılmış olan bölümde değinilmiş olan, toplumu ve siyasal örgütlenmenin çehresini değiştirecek olan yeni bir girişimci kuşağı ortaya çıktı.

⁵⁶ Selver TANİLLİ, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, 84

İşçilerin kendilerini bir sınıf olarak tahayyül dahi etmedikleri bu dönemde. Habermas'ın liberal rekabetçi kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüşümünün netleştiği 19. yüzyılın son çeyreği için anlattığı "gücün mal mübadelesinin özel alanında yoğunlaşması" olgusunun ilk belirtileri görülmüştü bile. Yeni sınaî girişimciler kuşağı, Whig ve Tory'lerin bir yüzyıldan fazla süren bir zamanda birlikte inşa ettikleri siyasal sistemin kurumsal sonuçlarından yararlanmak üzere kamusal alanı "ortak yararı belirlemeye yönelik kamusal tartışma" amacından saptırarak, özel çıkarları doğrultusunda yönlendiren ilk grup oldu. İngiliz siyasal sistemi 18. yüzyılın sonunda "sokakların baskısıyla" İngiliz Jakobenezmi aracılığıyla tanışmıştı gerçi; ancak parlamento "okur-yazarlık temeli" bile sağlam olan bu kamunun taleplerini yerine getirmek için hiçbir şey yapmamıştı. Oysa sözü edilen sanayici kuşağın (mülk anlamında) zenginliği kamusal alanı sömürebilme fırsatı için yeterli koşulu sağlıyordu. Onları çekirdek ailenin "mahrem" alanından kaynaklanan, edebiliğin dolayımından geçerek oluşmuş bir öznellik değildi. Hobsbawm, "ailelerine ve yüksek öğretime pek az şey borçlu olan" bu kimselerin basınla ilişkilerini şöyle özetler:

"Leeds Mercury gazetesinden Edward Bains, Manchester Guardian'dan John Edward Tylor, Manchester Times'dan Archibald Prentice ve Samuel Smiles gibi kapitalizmin övgüsünü yapan kendi kendini yetiştirmiş birkaç gazeteci yayıncı tarafından birkaç dogmatik yargıya indirgenmiş 'ekonomi politik' bilimi, bu kimselere düşüncelerinin kesin doğrular olduğu yolunda bir inanç kazandırdı."⁵⁷

Sadece bu alıntıdan yola çıkarak dönemin basınının tümünü, akılcı bir tartışma üzerinden kamuoyu üretmek yerine, bu tartışmalardan çıkan sonuçları indirgeyerek onları yeniden ham kanaate çevirmekle suçlamak mümkün değildir; ancak burada sözü edilen basının hegemonya oluşturmaya yönelik bir burjuva fraksiyonunu temsil ettiği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Aynı kuşağın öznelliğinin biçimlenmesinde din büyük rol oynamıştı. Fransa'da Aydınlanma'nın dine yönelttiği eleştiri kamusal alanın şekillenmesinde önemli bir etki yarattığından, Fransız Devrimi sonrasında kamu seküler bir bilinç taşıyordu. İngiltere'nin yeni

⁵⁷Bkz.(41), HOBSBAWM, 343

sanayicileri ise toplumsal gerçekliğin doğasını dinle açıklamakta ısrarlıydılar; öyle ki aristokrasiye geliştirdikleri tepki eleştirel bir temelden çok dinsel motivasyonlara dayanıyordu:

"Naif duygusal Methodist türünden çok, sıkı bir Independent, Baptist, quaker mezhepleri türünden bir inanç ayrılığı, onlarda inançlarının doğruluğuna yürekten bir inanç ve hiçbir işe yaramayan kimseler olarak gördükleri aristokratlara karşı nefret yarattı. İşçilerine: 'Doğanın tanrısı insanın bozmaya hakkı olamayan hakça ve denkserliğe (nesafete) uygun bir yasa koydu; insanlar bu yasayı değiştirmeye, bozmaya kalkınca, her zaman er ya da geç bu hareketinin karşılığı olan cezayla karşılaştığı görülür...Efendiler, hizmetçilerini daha etkili bir baskı altında tutabilmek amacıyla güçlerini birleştirmek üzere bir birlik oluşturma cüretini gösterdiklerinde, bu davranışlarıyla tanrının ululuğuna karşı saldırıda bulunmuş sayılırlar; böylece tanrının lanetini üzerlerine çekmiş olacaklardır; öte yandan, hizmetçiler de, efendilerinin hakkı olan kar payını işverenlerin elinden almak üzere birleşirlerse onlar da denkserlik yasalarını aynı derecede çiğnemiş olurlar' diyen işverene bunları söyleten ne korku, ne öfke, hatta ne de acımaydı."⁵⁸

Hobsbawm, işverene bunları söyletenin Sanayi Devrimi'nin geliştirdiği bir bilinç olduğu düşüncesindedir. İşverenin nutkunda burjuvazinin kendini kavrayışına dair bir takım ipuçları vardır: Siyasal örgütlenme ne "hizmetçiler" ne "efendiler" için meşrudur; bu bilinç için doğa, kesin bir şekilde Tanrı'nın ona tek başına tecrübe etmesi için sunduğu şeydir ve dönemin kapitalizm olarak verili doğası, Tanrı'nın müdahale edilemez yargısına uygun olarak her birey tarafından ona biçilen rol üzerinden tecrübe edilecektir.

Açık bir şekilde kaderci olan bu tutumun, kamusal bir açılıma varabilecek bir öznellikle alıp vereceği hiçbir şey yoktur. Liberal rekabetçi kapitalizm evresinde İngiliz sanayiini yönlendiren bu insanlar, insanlığın ve toplumun ortak sorunlarıyla hiçbir şekilde ilgili olmamışlardır. Onlardaki bu ilginin varlığı, yaşadıkları çağın gerçekliğine nüfuz etmeye çalışırken, söylemlerinin tutarlılığı için gereken minimum sosyolojik temeli, ancak mülk sahibi bireyle insanı özdeşleştirerek sağlayabilen yazarların bir kurgusuydu. Bu kurgunun, kültürlü kişilerin çok yüksek bir genellekle aynı zamanda mülk sahibi olduğu gerçeğine

⁵⁸ a.g.e., 343

dayanması. bu önermenin her mülk sahibinin kültürlü olmasını gerektirmemesinden ötürü, onu gerçekliğe uygun kılmaya yetmez. Hobsbawm, 19. yüzyılın ilk onyıllarında türeyen yeni sanayici tipinin ülkelerin aydınlarıyla olan ilişkilerinin kaba bir pragmatizme dayandığını ima etmektedir:

“Bilinemezci onsekizinci yüzyıl aydınlarının ve kendi kendini yetiştiren bilginlerle onlar (sanayi burjuvazisi Y.N.) adına konuşan yazarların, kesin çizgilerle çizdiği görüntüler, bunların (işverenlerin) çoğunun para yapmayla ilgili olmayan hiçbir şeye aldırılmayacak kadar kendilerini para yapmaya kaptırmış kimseler oldukları gerçeğini gölgeleyemedi. Bunların fazlaca eğitim görmemiş kimseler olmaları, kendilerini, amprisizmi biraz fazla aşan şeyleri kuşkuyla karşılayan kimseler yaptığı için ülkelerinin aydınlarına, onlar uygulamayla ilişkili olmayan ve fazla incelikli olan düşüncelerden kaçındıkları sürece, hatta Richard Cobden gibi pek başarılı işadamları oldukları söylenemeyecek kimseler olsalar bile değer verdiler.”⁵⁹

Kamuları oluşturan mülk sahiplerinin ilgileri ile, onlardan, siyasal kamusal alanın toplumun ve insanlığın ortak yararı doğrultusunda bir akıl üretimiyle eşitleyen ve bu alanı egemen çıkarılardan bağımsız bir alan olarak kuracak özneler çıkarmak isteyen edebi kamunun ortaya koydukları arasındaki karşılıksızlık Oscar Negt ve Alexander Kluge tarafından da ele alınmıştır. Yazarlar *Public Spere And Experience (Kamusal Alan ve Tecrübe)* adlı kitaplarında ard arda gelen iki alt bölümü kamusal alanın burjuva kuramındaki ve pratikteki biçimlerine ayırmışlardır.⁶⁰ Burjuva kuramı burada Kant ile örneklendirilir.

Kant, kamusal alanı politika ile ahlak arasında aracılık edecek aşkın bir alan olarak tasarlıyordu. Kamusal alan toplumun yasal çatısının bir ilkesi ve aynı zamanda bir aydınlanma yöntemi idi. Yasal çatı oluşu onu şu ya da bu rejimle bağılı kılmaz: Yurttaşlar arasında meşru tartışmanın ve iletişimin sürdürülebilmesinin bu tek yolunun düzenlenmesi devletin işidir, bir isyana kamusal katılım meşru olmayacağından tartışma ve iletişim temelinin meşruiyeti de ortadan kalkacaktır. Kuşkusuz, devrimlerle biçimlenmiş modern bir dünyanın insanları için nereden bakılırsa bakılsın bu sözler çok anlaşılır değildir.

⁵⁹ a.g.e., 344

⁶⁰ Bkz. (9) O.NEGT- A.KLUGE, 9-12,

Sözü edilen alt bölümlerin adları, "Klasik Burjuva Kuramında Kamusal Alan Kavramı" ve "Klasik Burjuva Kamusal Alanı- Pratikte"dir.

Kamusal alanın kollektif mülhaza görevini gerçekleştiren ortamı "bilginler cumhuriyeti" modeli üzerine kurulmuştur. "Birinin kendi aklını kamusal biçimde kullanmasından anladığım, onun bilgin olarak aklını bütün dünya liderleri kamusundan önce kullanmasıdır"⁶¹ derken Kant bilgin, burjuva birey ve lideri ayıran sosyolojik temeli sağlamakta zorlanır. Kant ve döneminde yazan diğer felsefeciler için, kapitalizmin olgusal olarak dönüştüğü, ancak bu dönüşümün kurumsal sonuçlarının pek az bir bölümünün belirlediği bir dünyaya her zaman geçerli olabilecek bir iletişim, barış ve akıl üretimi işlevi görecektir. Bağımsız aşkın bir alan önermek çıkmazları olan bir işti. Bu çıkmaz, burjuva kuramında evrenselleştirilmenin dönemdeki tek baskın mantığını sağlayan meta üretiminin karşısına çıkabilecek her insani itiraz gibi, pekala kamusal bir akıl yürütmenin sonucu olabilecek isyan, direniş, red gibi eylem ve tavırların ezilmesi ve feda edilmesiyle aşılr.

Böylece, "kamusal alanın bütün inşası kaynağını özel mülk sahiplerinin varoluşundan alır." Ancak kamusal alan evrensel bir ilke olarak mülk sahiplerinin gerçeklikteki keyfi özellikleri üzerine de kurulamaz. Kant da kamusal alanın dayandığı bu maddi temeli yadsımak zorunda kalmıştır. Onun üzerinde yoğunlaştığı genel bir gerçeklikti; ancak bu, canlı bir kamusal alan kurmak isteyen burjuvazinin bütün somut özelliklerinde yoksun bir genellikti. Özetle, "Kant, burjuva kamusal alanını ne amprik burjuva özneye ne de onsu kurabiliyordu."⁶²

Negt ve Kluge, 18. ve 19. yüzyılda burjuva kamusal alanının Kant'ın ondan anladığı kadar gelişmemiş olduğunu belirtirler:

"Burjuva mülk sahipleri -Kant'ın inşasının hammaddesi- kamu tecrübesinin biçimlenişine ilgili değildi. Devletle ve kamusal alanla ilişkisi içinde birincil çıkarları, kamusal alanın kendi çıkarları üzerindeki karşı etkisindeydi. Kant için kendi içinde bir amaç olan şey, gerçek burjuva toplumu için yalnızca bir araçtı. Kamusal alan kapitalistlerin bütün grupları için temellükün bakış açısını genişletti. Ordu donatımı sözleşmelerini ele geçirmeye, kamu tahvillerini alıp satmaya giriştiler; kamu işlerine dalmak, mülki çıkarlarını güçlendirmek ve korumak üzere devlet otoritesini sahiplenmek; savaş gemisi diplomasisi ve tarifelerle dünya ticaretinde avantajlı konumları ele geçirmek; kolonyal sömürü için devlet koruması almak istiyorlardı.

⁶¹Bkz. (9). Aktaran, O.NEGT, A.KLUGE, 9

⁶²a.g.e.10

Egemen sınıf için kamusal alanın çatısı hiçbir şekilde kendi toplumsal tecrübelerinin ve kanaatin biçimlenişinin ufku değildi; sadece tali bir konuydu. Bu kamusal alanda "tecrübeye sahip olmak" baskın bilgiye, bu kamusal alanın uygun bir biçimde nasıl sömürüleceğine dair uzmanlaşmış bilgiye sahip olmak demektir. Bu bilgi sermayenin halihazırda parçalanmış olan çıkarlarını mütehayyil bir egemenlik, sözde bir kolektif irade şeklinde gizleme kapasitesini de içeriyordu."⁶³

Görüldüğü gibi Negt ve Kluge her şeye rağmen burjuva kamusal alanındaki edebi alanının ortak yararı belirlemeye ve tecrübe etmeye yönelik motivasyonu tanırlar; ancak konu siyasal kamusal alan olduğunda, burjuvazinin bu alanı, toplumun başka herhangi bir kurumyla kurduğu ilişkilerde olduğu gibi, başından itibaren üretim sürecindeki ve artı-değerin ve karın maksimize edilmesine yönelik bir alan olarak kavradığını gösterirler. Edebi kamusal alanın yarattığı insan tecrübesinin zenginleştirilmesine yönelik evrenselleştirici motivasyon, burjuvazi için dünyayı daha eksiksiz bir biçimde meta üretimi mantığının egemenliği altına sokmanın bir aracıdır.

Kant, kamusal alanı özenle burjuva toplumunun maddi temelinden ayırmaya ve onu insanlık için dünyayı evrensel bir biçimde tecrübe etmenin bir ilkesi olarak kurmaya yönelirken, burjuvazi dünyayı buna zıt bir şekilde dönüştürüyordu. Değerin piyasadaki gerçekleşmesi -metanın pazarlanması- dünyayla -hem kapitalist işletmeyi de kapsayan özel alanın dışı, hem de meta mantığının yayılmasının doğal sonucu olarak ortaya çıkan hep daha dıştaki (şehir, bölge, ülke ve ülke dışı) pazarlar anlamında- ilişkiye girmesini gerektirmesine rağmen, metanın üretimi yerel bir tecrübeye dayanıyordu. Evrenselleşen, metanın kendisi ve onun üretiminin yaydığı mantıktır. Negt ve Kluge, pratikteki burjuvazinin dünyayı tecrübe etme kapasitesine sahip olması durumunda, bugün herkesin "tarihsel felaketler" olarak kabul ettiği bir çok olayın (savaşlar, soykırımlar, çevre felaketleri, ekonomik bunalımlar) gerçekleşmeyeceğini belirtirler. Meta üretiminin yerel mantığına saplanmış öznel bakış açısından bu felaketler en fazlasından uluslar arası ölçekteki kar-zarar güçleri ve kümelenmeleri arasındaki etkileşimin yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanır.

Burjuvazi 18. yüzyılda hegemonik sınıf olabilmiş ve kendi çıkarlarını toplumun çıkarları olarak gösterebilmeyi kamusal alanda ve sonra kamusal alan aracılığıyla

⁶³a.g.e., 11

becerebilmişti. Ancak özel ve genel çıkarların bu özdeşleştirimi, sonradan burjuvaziye yönelen eşitlik ve özgürleşim taleplerinin özel çıkarın feda edilmesini gerektirecek kadar ileriye götürülmesine izin vermez. Bir burjuva böyle bir durumda kendi kamu politikasının hammaddesini oluşturan çıkarlarını kamusal alanda geri çekmek durumunda kalır. Bunu yapmayıp özel çıkarla genel çıkar arasındaki özdeşleştirmenin özel çıkarlar aleyhine işleyebilecek mantıksal sonuçlarını kabullenirse genel çıkarın bir temsilcisi haline gelir ve bir burjuva olarak başarısız olur. Maddi temeli yitirmekle kalmaz, onun çıkarının onun çıkarının kendilerinininkiyle birlikte temsil edildiğini gören sermaye kesiminin güvenini de yitirir. “Bu bağlam dünya olarak tarif edilen özel çıkarlarla kamusal alan arasındaki çıplak yapısal ilişkileri ortaya koyar.”⁶⁴

“Kamusal alana ve onun küresel (evrensel) karakterine katılmak isteyen burjuva bireyinin kendini içinde bulduğu çıkmaz bu bireyin küresel çıkarların temsiline bağlanma biçiminde de açıktır.”⁶⁵ Negt ve Kluge kapitalizmin ilk hızlı yayılma anında dile yerleşen “dünya adamı”, “dünya bilgisi”, evrensel (küresel) vatandaşlık, burjuva kamusal alanı ile ilişkilendirilen “dünya” gibi kavramların burjuvanın fabrikasındaki tecrübenin dar sınırlarının dışında bırakan durumlara işaret ettiklerini belirtirler. Hayatını böyle bir tecrübe bağlamında sürdüren burjuvazi devlet otoritesini, binyılların üretim araçlarını ve yenilerini, hayatı kuran emek kategorisini, örgütlenme tarzlarının bilgisini temellük ettiği gibi, kamusal alanın küresel karakterini dile getirerek onu ayakları üzerine oturtabilecek kesimlere (maceracılar, çerçiler, kaşifler, büyük yolculuklara çıkan insanlar, hatta sürgünler) ve burjuvazinin kendisinin çıkarları doğrultusunda genişlemiş, ancak daha o çıkarların basit bir nesnesi haline gelmemiş bir evreni tecrübe etmeye çıkan insanları kullanır; dünyayı onlara tarif ettirir. Görünüşte zenginleşen dünya tecrübesi, fabrikadaki üretim sürecine ve oradan türeyen dar tecrübe bağlamına girecek bir veri haline sokulur. “Burjuvazinin ekonomik ve politik hamlesi dünyayı kucaklamasına rağmen, kesin bir şekilde sınırlı bir çevre içinde üretilen tecrübesinin kamusal alanda ancak belli bir dereceye kadar görüneceği gerçeği burjuva politikasına kendi doğrusundan kaynaklanan felakete yönelen bir eğilim verir.”⁶⁶ Metanın dolaşımına paralel olarak kamusal alana ait dünya tecrübesi ilk bakışta sırf ona tabi kılınmış görünür; oysa diyalektik bir ilişki içinde, onun maddi temellerini parçalayacak üretici güçlerin elinde bir silaha dönüşebilecek potansiyeli de taşımaktadır.

⁶⁴ a.g.e.,12

⁶⁵ a.g.e.,12

⁶⁶ a.g.e.,12

Karl Polanyi, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nden yaklaşık yirmi yıl kadar önce bir başka çöküşü, 19. yüzyıl Avrupa Uygarlığı'nın çöküşünü anlattığı *Büyük Dönüşüm* adlı kitabında, Negt ve Kluge'nin yukarıda dile getirdiği, sanayi burjuvazisinin ufukları fabrika duvarlarıyla sınırlı tecrübesinin güdüklüğünün, daha kapitalist meta üretiminin yapısal sonuçları tam olarak ulusötesi boyutlara ulaşmadığı ve ölçeği Dünya olan felaketlere yol açmadığı bir dönemde bile yarattığı yerel felaket etkilerine değinir. Polanyi'nin aşağıda sözünü ettiği felaketleri önlemeye yönelik bir "sezgiye yardım edecek araç"ı ancak kamusal alanın sağlayabileceği bir görüş olduğu açıktır. Ancak, meta üretiminin ve dolaşımının sorunlarını öncelik edinen burjuvazi bu tip bir görüden çok uzaktır:

"Doğmakta olan piyasa ekonomisini götürmeyi orta sınıflar üstlenmişti; iş çıkarları üretim ve istihdamla ilgili genel çıkarlarla birlikte gidiyordu; pazarlar genişlerken yatırım yapmak kolaylaşıyor, toprak yabancılarla başarılı bir biçimde rekabet edebildiğinde ulusal para güvence altında bulunuyordu. Öte yandan ticaret yapan sınıfların elinde, işçinin fiziksel gücünün sömürülmesinden, aile yaşamının yıkılması mahallelerin çökmesi, ormanların yokolması, nehirlerin kirlenmesi, zaaftkarlık düzeyinin düşmesi, halk geleneklerinin çözülmesi, mesken ve zanaat dahil olmak üzere yaşamın genelde alçalıp bozulmasından doğacak tehlikeleri sezmelerine yardım edecek hiçbir araç yoktu. Orta sınıflar işlevlerini karların evrensel yararına dair neredeyse dini bir inanç geliştirerek yerine getirdiler. Bu da onları iyi bir yaşam için üretimin artması kadar önemli başka çıkarların koruyucuları olarak yetersiz kıldı. Kabaca, ülkenin büyük ölçüde insanlara ve toprağa bağlı olan savaştçı niteliklerini korumak görevi soylular ve köylülere düştü. Emekçi halk ise, sahipsiz kalmış ortak insan çıkarlarının temsilciliğini üstlendi, ama her zaman, sosyal sınıflardan her biri, bilinçsiz de olsa, yalnızca kendi çıkarlarını aşan bir grup çıkarın savunucusu durumundaydı."⁶⁷

19. yüzyıl başlarken ortak insan çıkarlarının temsilciliğini artık halk sınıfları üstleniyordu. Bu çıkarların temsilinin kurulması ve sürdürülmesi demek olan gerçek nitelikli kamusal alan, çıkarları insanlığın çıkarlarıyla nesnel olarak örtüşen tek sınıf olan işçi sınıfı tarafından biçimlendirildi. Bir sonraki bölüm, özellikle İngiltere'de klasik burjuva kamusal

⁶⁷ Karl POLANYI, *Büyük Dönüşüm*, Çeviren. Ayşe Buğra, 194-195

alanından özerk bir oluşum olarak plebyen kamusal alanın tarihi üzerinden bu tezi kanıtlamayı amaçlıyor.

3.3. Plebyen Kamusal Alanın Gelişimi

3.3.1. Burjuva Kamusal Alanı ve Plebyen Kamusal Alan

Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*'nün ilk basımına yazdığı önsözde, yalnızca burjuva kamusal alanını inceleme amacıyla olduğunu belirtir. Öte yandan "toplumsal gelişimin değişik basamaklarında değişik işlevler üstlendiği gözden kaçırılmaması gereken" ve çalışmanın konusu dışına taşan iki farklı kamusal alan tarzı zikreder: Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkan ve zamanın içinde bastırıldığını söylediği plebyen kamusal alan ve gelişmiş sanayi toplumlarının plebisitler-tasvipçi kamusal alanı.⁶⁸ (Burada sözü edilen ikinci tip, daha ileride hem Habermas'a hem de Negt Kluge'nin "üretim kamusal alanları" olarak adlandırdığı kamusal alan tipine dayanılarak anlatılmaya çalışılacaktır.) Habermas, plebyen kamusal alanın "okur-yazar" olmama niteliğiyle ayırt edildiğini söyler. Bu önermeden dolaysız olarak çıkacak ilk sonuç, bu kamusal alan tipinin, burjuva kamusal alanı oluşturan "tahsilli bireyler" temelinde oluşmamış olduklarıdır. Katılım için gereken tahsil ölçütünün devre dışı bırakılması da, en azından ilk bakışta, bu kamusal alan ve onları oluşturan bireylerin öznelliklerinde edebiliğin önemli bir rol oynayamayacağı düşüncesini akla getirir. Nitekim Habermas da edebi kamusal alanı "edebi kılığında sınırlanmış" ve "akıl yürüten özel şahısların edebi belirlenimli kamusal alanından" farklılaşmış olarak niteler. Ancak Ona göre bu kamusal alan da burjuva kamusal alanının yönelimlerini esas almaktadır.⁶⁹

Yazar, kitabın kitabın 1990 baskısına yazdığı önsözde, ilk baskının üzerinden geçen yaklaşık otuz yılda kitaba yönelen eleştirileri değerlendirirken, özellikle plebyen kamusal alan üzerinde Günter Lottes'e atıfta bulunarak plebyen kamusal alanın "hegemonik kamusal alanın yanında, ona teğetlenmiş bir durumda" oluştuğunu belirtir. Burada Lottes'den, plebyen kamusal alanın

⁶⁸ Bkz (3), HABERMAS, 11

⁶⁹ a.g.e.,11

"radikal entelektüellerin etkisi ve modern iletişim koşulları altında, kendi örgütlenme biçimlerine ve pratiklerine sahip yeni bir siyasal kültürün" doğuşuna aracılık ettiğini aktarır.

"Plebyen kamusallığın ortaya çıkması, küçük burjuva ve daha alt tabakaların hayatlarının tarihsel gelişiminde özgül bir evreyi tanımlar. (Plebyen kamusallık) bir yanıyla onu örnek aldığı için burjuva kamusunun bir türüdür. Diğer yandan burjuva kamusunun özgürleştirici potansiyelinin serpilip gelişmesini sağladığı için bundan daha fazla bir şeydir. Plebyen kamusallık, bir anlamda toplumsal önkoşulları ortadan kalkmış bir burjuva kamusudur."⁷⁰

Habermas, plebyen kamusallığın kültürel ve siyasal açıdan seferber olmuş alt tabakaların kamudan dışlanmasına bağlı bir çoğullaşmanın ifadesi olduğunu teslim etmektedir. Öte yandan Habermas burada, burjuva kamusallığını kastederek, hala oluşum halinde olan bir kamudan söz etmektedir. İlk plebyen kamular belirirken burjuva kamusallığının hala oluşum halinde olduğunu söylemek, burada plebyen kamuların oluşumunun özgül dinamiklerini ve sınıfsal temeli farklı olan ve böyle sınıfsal bir temelle hegemonik kamuyu yerinden edebilecek alternatif kamusal potansiyellerini görmezlikten gelerek bu alternatifleri yeniden anlatının konusu olan hegemonik kamusalığa bağlamanın bir yoluymuş gibi görünmektedir. Böylece plebyen kamular, modern tarihi kaplayan devasa ana kamusallık gövdesinin çatlaklarından fişkıran kreten oluşumlar olarak kodlanabilir.

1990 tarihli önsözde Habermas, plebyen kamusallıkla kadınların ya da feminist kamuların burjuva kamusal alanıyla ilişkileri konusunda kendisine getirilen eleştirilere verdiği yanıtları, kendisinin ortaya koyduğu burjuva kamusallığının ideal tipik kavranışıyla ilgili sonuçları bağlamında toparlamaktadır. Görünüşte Habermas eleştirileri kabullenmektedir:

"...Şayet modern kamu basılı malzeme, yeni eğitim, malumat ve eğlence üzerinden iletilen ve az-çok söylemsel biçimde yürütülen kanaatler çatışmasıyla ilgili muhtelif arenaları kapsıyorsa; bu arenalarda da sadece gevşek biçimde biraraya gelmiş özel şahısların oluşturduğu partiler birbiriyle rekabet etmekle kalmayıp, başından itibaren baskın bir burjuva topluluğu plebyen bir kamusal toplulukla karşı karşıya geliyorsa ve

⁷⁰a.g.e.,19

ilaveten dışlanan Öteki'yle ilgili feminist dinamik de ciddi biçimde hesaba katılırsa, o zaman burjuva hukuk devletinde kamunun çelişkili kurumlaşmasına dair (11. Bölümde geliştirilen) model fazla katı kurulmuş demektir. Liberal kamusalılık içinde başgösteren gerilimlerin kendi kendini dönüştürme potansiyelleri olarak daha belirgin bir biçimde öne çıkarılması gerekir. O zaman 19. yüzyılın ortasına kadar süren erken dönem siyasal kamusu ile sosyal devletçi kitle demokrasilerinin güçten düşmüş kamusalılıkları arasındaki tezat da, idealist bir şekilde yüceltilen geçmiş ile kültür eleştirisinin çarpıttığı şimdi arasındaki çelişkiye indirgenmekten biraz uzaklaşacaktır. Bu zımnı normatif uçurum kitabın birçok eleştirmenini rahatsız etmiştir. Bu uçurum, ...sadece ideoloji eşleştirisiyle ilgili çıkış noktasına değil, andığım ama ağırlığımı küçümseydiğim kimi vehçelerin ihmal edilmesine de borçludur varlığını. Şu da açık ki, yanlış ağırlıklandırma, tasvir ettiği dönüşüm sürecinin genel hatlarını yanlışlamaz." ⁷¹

Yukarıdaki alıntıda Habermas, plebyen kamusalılığın ve kadınların rolünün ihmalinin yalnızca bir ağırlıklandırma sorununa yol açtığını iddia ediyor. Oysa sorun burada ifade edildiğinden daha derindir.⁷² Yazar burada, plebyen kamuların burjuva kamularıyla belli alanlarda karşı karşıya geldiklerini belirtirken, bu karşılaşmanın tamamen burjuva nitelikli bir kamusal alanda gerçekleştiğini, böylece bir anlamda plebyen kamusalılığın diğer kamusalılığa tabi olduğunu varsayıyor. Kuşkusuz, bu olaylar bir tarihsel kategori olarak burjuva toplumunda cereyan etmektedir. Ancak aşağıda "İngiliz İşçi Sınıfı Örneğinde Plebyen Kamusalılığın Tarihi" başlıklı bölümde de gösterilmeye çalışılacağı gibi, plebyen kamusalılık burjuva kamusalılığından bağımsız bir karakter sergilemektedir.

Ancak Habermas'ın plebyen kamusalılığın burjuva kamusalılığına doğrudan tabi olduğunu ve bu durumun alanın dönüşüm sürecinin genel hatlarını yanlışlamayacağını söylemesi, plebyen kamusalılığın ifade ettiği sınıfsal çıkarların ve hayat bağlamının tarihsel süreç açısından bir kez daha önemsizleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda sorun, Habermas'ın kitabında kamunun burjuva hukuk devletindeki çelişik kurumlaşmasının işlendiği bölümde anlatılan modelin katılığında değildir. Bu bölümde, burjuva kamularının Habermas'ın ısrar ettiği biçimiyle bu kamularda ortaya çıkarılan kolektif aklın egemenlik düşüncesine karşı olmasına rağmen, kendilerinin eleştiriyile dönüştürdükleri devlet alanındaki

⁷¹ a.g.e., 24

⁷² Bu çalışmanın varmayı amaçladığı nokta açısından kadınların kamusal alandan dışlanması boyutu, en azından burada değerlendirilmeyecek.

yasama işlevini -yani parlamentoyu- nasıl egemen hale getirdikleri anlatılır. Habermas, bütün iktidarın halktan kaynaklandığı yargısına varıldıktan sonra, aslında parlamentonun temsil ettiği halk egemenliğinin nasıl bir azınlık olan burjuvazinin eline geçtiğini ve bu gerçeğe birlikte, tarihsel olarak burjuva kamularının bir ürünü olan zamanın siyasal iktisat biliminin öncüllerinin bu azınlık egemenliğini halk egemenliğiyle özdeş kılan bağlantılarını dile getirir. Habermas, burada burjuva kamusallığının ideolojik-siyasal anlamda kurumlaşmasının temelini gerçekten böyle gerçekleşmiş olduğunu ve burjuvazinin tam anlamıyla egemenliği -devleti- bu noktada ele geçirdiğini; ancak plebyen kamuyla "karşılaşmalarının" kesinlikle (Fransız Devrimi'nin belli bir anı dışında) parlamentoda ifadesini bulan siyasal kamusalık alanında gerçekleşmediğini düşünür.

3.3.2.İngiliz İşçi Sınıfı Hareketleri Örneğinde Plebyen Kamusallığın Gelişimi

Kamusal alan, temelleri insanın ontolojik zorunluluklarına bağlı olarak değil de, böyle bir zorunluluk statüsüne yükseltilmiş mülkiyet temelinde tanımlanmış bir sivil toplum modeli üzerinden kurumsallaştırıldığında, yeniden bir temsili kamusallık halini alır. Bu kez temsilin kurucu aşkın ögesi, kamusallığın aynasında yansıyan Tanrı'nın sabit evrensel otoritesi değildir. "Başlangıçtan beri insanlar üçe ayrılmıştır: Dua edenler, toprağı sürenler ve savaşanlar"⁷³ Burjuvazi, önceleri toprağı sürenler arasında bulunan silüetini artık seçemez olduğunda bu aynayı parçalamıştı. Şimdi aynada yalnızca mülk sahipleri arkalarında aşkın ilkeyi temsil eden metanın gittikçe genişleyen dolaşım alanı yansiyordu. Eskisinden daha gösterişsiz ancak kuşkusuz daha sağlam olan bu ayna bir kez daha kendisi üzerinde yansımayanlar tarafından kırılmalıydı. Plebyen kamusallık, kendi görüntülerini yaratmak isteyen mülksüzlerin hak taleplerinin ifadesi olarak yükseldi.

3.3.2.1. Plebyen Kamuların Doğuşu

Negt ve Kluge, İngiltere örneğinde plebyen kamu hareketinin motivasyonunu "bütün ulus için örgütlenimsel bir model olarak proleter kamusal alan"ı kurmak olarak gösterirler. Yazarlar bu amaçla Micael Vester'in *Bir Öğrenme Süreci Olarak Proleteryanın Oluşumu* adlı

⁷³ Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2654

kitabında anlattığı İngiliz işçi sınıfı hareketlerinin tarihinden yararlanmışlardır. Vester, bu tecrübeye, kamuları oluşturan grupların heterojenliğinin işçi sınıfı birliğinin ancak bir koalisyon olarak oluşmasına yol açtığını belirtir. Hareketin kurduğu basın yoğun, sürekli ve geniş bir iletişim olanağı yarattığından eğitim, korunma ve eylem örgütlenmeleri ifadeye, fikir alışverişlerine, durum değerlendirmelerine ve değişik bakış açılarının gelişimine elvermiştir. Haberleşme hakkı egemenlerle işçi sınıfı arasındaki çatışmanın merkezi bir sorundu. "Laissez-fair" anlayışının diğer yüzü kendisini yazışma, konuşma, basın toplantı ve örgütlenme haklarının sıkı düzenlenişinde belli ediyordu. 1792-1818 yılları arasındaki acil yasalar harekete daha sıkı bir dayanışmanın gerekliliğini öğretti. Bu baskının ve Sanayi Devrimi'nin kesintili ilerleyişinin bir sonucu olarak işçi hareketi tutarlı bir süreklilik içinde gelişip genişleyemedi. Gelişme, her biri yenilgiyle sonuçlanan evreler halinde meydana gelmiştir. Her yenilgiden sonra da bunların gözden geçirilmesiyle yenilenmiş ve her seferinde daha ilerici bir girişim ortaya çıkmıştır. Yanlıkların değerlendirilmesi temelde teorisyenlerin, gazetecilerin ve hareketin örgütleyicilerinin önderliğinde gerçekleşmiştir. Bunların ürettiği stratejiler de her zaman bir sonraki mücadele dalgasındaki alımlama olanaklarına ve uygulanabilirliklerine bağlı bir sınamaya tabi olmuştur. Erken işçi hareketine en önemli teorik katkılar kentli ve kısmen taşralı esnaflardan veya dayanağı hareketin kendinde olan ya da başka sınıflardan teorisyenleri yorumlayan endüstri uzmanlarından oluşan işçi entelijansiyasından gelmiştir.⁷⁴

E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfı'nın Oluşumu* adlı kitabında Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemi "yerine oturmuş bir toplumsal ortam değil, iki hayat tarzı arasındaki bir geçiş dönemi" olarak niteler.⁷⁵ Ayşe Buğra'nın Thompson'dan aktarımıyla, işçi sınıfının ortaya çıktığı bu dönem aynı zamanda genel olarak halkın ihtiyaç ve beklentilerinin kökeninin eski düzende yattığı bir dönem olarak öne çıkar. İşçi sınıfının oluşumu, halkın eski düzenin çöküşü sırasında edindiği tecrübeler içinde ortaya çıkan bir bilinçle yakından ilgilidir. İşçi sınıfının bilinci, özellikle, hayatları alt üst olmuş insanların gelişen kapitalizmin siyasal iktisat mantığıyla hesaplaşması içinde biçimlenir.

Vester bu hesaplaşmaya girişen işçi hareketinin gelişimini her biri iki evreden oluşan üç ayrı aşamada çözümlemiştir. 1792- 1819 arasında hareketin karşısına aldığı güç eski

⁷⁴ Bkz. (9), O. NEGT- A. KLUGE, 188

⁷⁵ E.P. Thompson'dan aktaran Ayşe BUĞRA, "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E.P. Thompson Okumak", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** içinde, 191

oligarşiydi. Talepler ise emek koruyucu yasalar ve oy hakkının genişletilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı . Özellikle oy hakkının genişlemesi talebi, bu ilk evrede harekete hükmeden küçük üreticilerin yapısal krizinin ifadesinin ön plana çıkmasına yol açtı ve hareket bireysel özerklik ve cemaat dayanışmasına dayanan eski değerleri savunur hale geldi. Oligarşi, muhalif hareketin ortaya çıkışını yapısal sorunlara değil elebaşların kışkırtmalarına yordduğundan ve yasaklama önlemleriyle onu sadece yüzeysel bir şekilde bastırmış oldu.⁷⁶

İkinci mücadele evresi 1820- 1832 yılları arasında gerçekleşti. Bu kez mücadelenin yeni bir hasmı vardı. Hareketin odaklandığı güç kendisini güçlendiren kapitalizmdi. Buna uygun olarak karşılıklılığa dayanan özerklikçi kavramsal hedefleri yeniden yorumlandı. Hareket endüstriyel üretim biçimini kabullenmişti, artık kapitalist üretim ilişkileriyle ortak karar alan yapılar aracılığıyla alt etmeye çalışıyordu. Bununla birlikte hareketin bazı fraksiyonları hala restarasyoncu bir antikapitalizm eğilimi taşıyordu. Çoğunluk orta sınıfın seçme hakkı mücadelesine katıldı ve bu zaferin kazanılmasına yardım etti ve bu zaferin kendileri açısından yararsızlığı, deyim yerindeyse gözlerinin açılmasını sağladı. Bu tecrübelerle sınıf bilinci pekişti: Durumlarını karşılıklı dayanışma ve üst sınıflardan bağımsız eylemlerle düzeltebileceklerini gördüler. İşçi sınıfı yeni ekonomik anlayışında gerçekte burjuva ekonomisinin "etkililik" postulasını kabul ediyor; ama mülkiyetin kapitalist biçimini kabul etmiyordu. Bunun yerine ortak artık ekonomisine dayanan ahlaki bir ekonomi geçiriyordu.⁷⁷

1832 ile 1848 arasındaki son mücadele evresinde kazanılmış sınıf bilincini onaylayan gelişmeler oldu. 1832 ile 1834 arasında sendikacı hareket doğrudan ekonomik eylemlerle ve kısmen üretim biçimlerinde ortak kontrolü sağlamaya çalışarak sınıfın durumunu düzeltmeye çalıştı. Lokavtların getirdiği düş kırıklığından sonra toplumsal hedeflerini Çartist seçme hakkı gösterileri içinden dolaylı olarak gerçekleştirmeye girişti. Ancak bu aşamada da mücadelenin erişebildiği politik ve ekonomik yöntemler hareketin işçi sınıfının kendisini ulusun bir sınıfı olarak kurmasına yetmedi. 1840'lardan başlayarak kapitalizm içine girdiği yeni büyüme evresiyle birkaç on yıl boyunca öylesine stabilize oldu ki, hem daha geniş çaplı karışıklıklara karşı koyabildi hem de hedeflerini ve dengesini otomatik bir kontrolle yeniden kurabildi. İşçi

⁷⁶ ag.e.,188

⁷⁷ ag.e.,189

hareketi ise devrimci iradesini yitirerek ücretleri konu alan gösteri örgütlenmelerinin birleştirilmesini amaç olarak benimsedi.⁷⁸

İngiliz işçi sınıfının 19. yüzyılın ilk yarısındaki hareketliliği burjuva kamusal alanından bağımsız ama onunla çatışan bir kamusal alanın ortaya çıkışını da birlikte getirdi. Daha 1791 ve 1792'de iki ayrı bölüm halinde yayınlanan Thomas Paine'nin *İnsan Hakları* adlı çalışması ikinci baskının çıktığı ilk yıl iki yüz bin baskı yapmıştı. daha sonraki onyıllar içinde bu sayı milyonlara çıkacaktı. Kitabın okuyucu sayısının bu derece fazla olmasını sağlayan, bu kitabın el altından çok ucuz baskılarını yapan, plebyen kamunun kurumlarının ilk örneği olan Yazışma Dernekleri (corresponding societies) idi. Paine bu kitabında Fransız Devrimi'ne karşı çıkan İngiliz muhafazakarlığının sesi Edmund Burke 'ün *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*"de dile getirdiği düşüncelere karşı çıkıyor ve cumhuriyet rejimini savunuyordu.⁷⁹ Bu savunuda Paine, Avrupa'daki hoşnutsuzluğun temel nedenlerinin bir çözümlemesini yapıyor ve keyfi yönetim, yoksulluk, cehalet, işsizlik ve savaş gibi kötülüklerin nasıl giderilebileceğine ilişkin bir çözüm önerisi sunuyordu. Kitapta halk eğitimi, yoksullara yardım, yaşlılara emeklilik ve işsizlere iş sağlayacak kamu yatırımlarını içeren bir planın ana ilkelerini geliştiriyordu. Bunların hepsi artan oranlı bir gelir vergisiyle finanse edilecekti. Bu barışçıl düşünceler ve devletin özel alana müdahalesini talep eden tasarılar hemen egemen sınıfın tepkisini çekti. Paine, kanlı bir devrimin yolunu göstermekle suçlandı.⁸⁰ Hükümet kitabı yasakladı. Burjuva kamusal alanından Paine'nin ifade özgürlüğü konusunda neredeyse hiçbir tepki gelmedi.

Yasaklanmış kitapsa satış rekorları kırıyordu ve okuyucusu genel olarak yoksul kitlelerdi. E.P. Thompson Paine'nin *İnsan Hakları*'nın İngiliz işçi sınıfının iki temel metninden biri olduğunu belirtir. Paine'nin jakoben düşünceleri kitabını yayan Yazışma Dernekleri'nde büyük etki uyandırdı. Londra'daki Yazışma Derneği Devrimci Konvansiyon'un toplanmasını önerdi. Edinburgh'ta ise bir Halkın Dostları Konvansiyonu toplandı. İngiliz Jakobenizmi daha en başından itibaren sınıfsal köken açısından Fransız Jakobenizminden farklı bir yapıya sahip olmuştu. Fransız Jakoben klüpleri burjuva niteliklerini her zaman

⁷⁸ a.g.e.,189

⁷⁹ www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/felsefi-yazilar/thomas_paine.htm

⁸⁰ <http://static.highbeam.com/e/earlyamericanliterature/january031998/inventinganamericanpublicthomaspainethepennsylvani/>

açıkça ortaya koymuşlardı. İngiltere'de ise jakobenizm geleneksel çalışan sınıfların kendi adlarına başlattığı bir hareket olmuştur.⁸¹

Herhangi bir hareketin sınıfsal karakteri, kuşkusuz, üye ve kurucularının sınıfsal kökenine göre belirlenemez. Jakobenlerin faaliyetleri arasında da iki ülke açısından fark vardı. Fransa'da sıradan bir alt sınıf üyesi için jakoben klüplerinin toplantılarına devam etmek kendi gündelik hayatının akışından kopmak anlamına geliyordu; zira, özel binalarda toplanan bu klüplerin çalışan sınıflarla ilişkisi onlarla ayaklanmaya kışkırtmak ya da yeri geldiğinde onları ayaklanmaya ikna etmektir. İngiltere'de ise Yazışma Dernekleri kahvehane ya da birahane gibi kamuya açık yerlerde toplanıyorlardı. Buralarda tütün ve bira içmek dinsel sohbetlere eşlik ediyor ve tartışmalar eninde sonunda politik tartışmalara dönüşüyordu. Radikal düşünceler çalışan insanların geleneksel olarak paylaştıkları mekanlarda dile geliyordu. Yazışma dernekleri, askiden pürüten kiliselerin üstlendiği ezilenlerin tarihsel tecrübesini aktarma işleviyle yalnızca loncalarda dile getirilebilen çalışma, örgütlenme ve mücadeleye ilişkin güncel tecrübeleri kaynaştırarak geleceğin İngiliz işçi sınıfı hareketine zemin hazırlıyordu ve burjuva kamularının seçkin sınırlamalarının aksine üye sayısının sınırlanmamasını ilk kural olarak benimseyerek, örtük de olsa hedeflerini sınıfın birliğini kurmak olarak ifade ediyordu.⁸²

Fransız Devrimi ilerledikçe iki ülkedeki plebyen hareketler arasındaki etkileşim de geliyordu. İngiliz burjuvazisi devrimin çeşitli aşamalarında bu hareketleri denetlemek için çeşitli önlemler aldı. Her türlü ifade, toplanma, örgütlenme ve basın hakkını savunan bu gerçek kamusal yasaklarla ve baskıyla denetlenmeye ve susturulmaya çalışıldı. 1670'den beri yürürlükte olan ve keyfi tutuklamaları engelleyen Habeas Korpus Anlaşması 1794'te yürürlükten kaldırıldı. Birçok jakoben tutuklandı; yazışma derneklerinin toplandığı kahvehaneler kapatıldı ya da sahipleri tehdit edildi. Ordunun jakoben düşüncelerden etkilenmemesi için tarihte ilk kez kışlalar kuruldu. Bu fikirler önlemlere rağmen orduda yayılmaya devam edince, özellikle orta ve büyük köylülerden kurulan ve amacı haklarını arayan halkı bastırmak olan Yeomanry adlı bir süvari birliği oluşturuldu.⁸³ Bu süvariler 1819 yılında tarihin ilk büyük barışçıl kamusal eylemlerinin birinde, provakasyona karşı özellikle eğitilmiş ve hiçbir şiddet emaresi göstermeyen, aralarında kadınların da bulunduğu silahsız bir

⁸¹Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1, 157-158

⁸²a.g.e., 159

⁸³a.g.e., 160

topluluğa saldıracak ve tarihe Peterloo Katliamı olarak geçecek ilk işçi katliamlarından birini gerçekleştirecekti.⁸⁴

18. yüzyılın sonunda plebyen kamusal alan sayıları milyona varan sistem muhalifinin görüşlerinin biçimlenmesinde rol oynar ve onları aynı barışçıl ve demokratik amaçlar etrafında birleştirmeyi başarırken, burjuva kamuları kamuoyunun gücünü keşfetmekle meşguldür. Habermas, 1792'de Fransız Devrimi'nin Avam Kamarası'ndaki en büyük destekçilerinden olan Fox'un "parlamentoda ilk defa, kelimenin gerçek anlamında kamu oyunundan söz ettiğini" söyler:

"Kamusal topluluğun siyasal düşünce üretmesi, 19. yüzyılın eşiğine gelindiğinde, daimi eleştirel yorumcu rolüyle, parlamentonun yalıtılmışlığını kesin olarak kırıp, milletvekillerinin resmen görevlendirilmiş tartışma ortağı haline gelecek ölçüde örgütlenmişti. Fox, yüzü umuma dönük bir şekilde konuşur; 'onlar' kamuoyunun özneleri, artık 'yabancılar' gibi müzakerelerden dışlanabilecek kimseler olarak görülmezler. Parlamento mutlakiyetçiliği, kendi hakimiyetinden adım adım vazgeçmek zorundadır. Artık 'halkın sağduyusu'ndan, hele de bayağı ve avami kanaatlerden söz edilemez. Şimdi bunun adı 'kamu oyu'dur; kamu oyu ise, halkın eğitim ve iletişim yoluyla, temellendirilmiş bir düşünceyi kavrayacak duruma getirilmesinden sonra kamusal tartışma içinde oluşur. Fox'un 'halka bir kanaat oluşturması için gerekli araçları verme' şeklindeki düsturu kaynağını buradan alır."⁸⁵

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü'nde kamu oyununun gelişimi, o derece kavramın ve onu önceleyen kimi terimlerin (kanaat, halk sezgisi, "aydın kamu oyu", kamu ruhu, halk-oyu, v.s.) filozoflar ve yazarların kaleminden (ya da ağzından) çıktığı şekliyle verilmiştir ki; bu kavramla daha önce pek haşır neşir olmayan biri, onu sadece aydınlar cumhuriyetinin spekülâtif dilinin bir parçası sanabilir. Kavramın olgusal içeriği yalnızca burjuvaların monarşiye ve aristokrasiye karşı oynadıkları bir oyunun belli anlalarıyla verilidir. Fox'un nasıl olup da birden bire "kamu oyunu kelimenin gerçek anlamıyla kullandığına" dair bilgi, kavramın olgusal içeriğinin diyalektiğinin anlaşılır bir sonucu olarak ortaya konmaz. Okuyucu, olgusal içerime ancak ve ancak kamu oyununun günümüzdeki kullanımı konusunda az çok bilgiye sahipse, retrospektif bir bakışla ulaşabilir ki; bu da kamuoyu kavramını

⁸⁴Bkz. (9), O.NEGT- A.KLUGE, 190

⁸⁵Bkz.(3) HABERMAS, 147

Habermas'ın zaten çöküşünü anlattığı, normatif içerimi çok yıpranmış, olgusal içerimi ise istatistiğin boğuntulu imgesine bulanmış kullanışsız bir terim haline getirir.

Burjuva kamusu tahsillilerden oluşmak zorundaysa, tahsille mülkiyet arasındaki olgusal sosyolojik bağıntının ortadan kalkması için kamulara içkin, geçerli bir neden ortaya konmuyorsa ve burjuva kamuları bu bağıntıya bağlı dışlayıcılığını sürdürüyorsa, kamu oyunun burjuva kamuları temelinden halkı temel almaya doğru böyle ani bir geçişi ancak dışsal nedenlerle açıklanabilir. Plebyen kamusalığın tarihi ile ilgili bir tarama, halk temelli bu etkiyi kendi ulusal- sınıfsal koşullarının özgüllüğüne uyarlayan İngiliz Jakobenzminin hızla bir halk hareketi yaratmaya yönelmesiyle eş zamanlı olduğunu gösteriyor.

Burjuvazi, karar alma süreci açısından yalnızca kendisini ilgilendiren parlamento reformu, savaşların finansmanı, sömürge şirketlerinin kurumsal dönüşümü ve sömürgelerde baş gösteren bağımsızlıkçı eğilimleri kendisine özgü kamusal alanda işlerken, gelişen meta üretiminin ve oligarşik iktidarın mağdurlarının sorun ve talepleriyle ilgilenmiyordu; yani kamusal alanda sorunsallaştırılacak konuların edisyonu da tahsil-mülkiyet bağıntısıyla süreklilik içinde halk sınıflarının dışlanmasında işlev görüyordu. Yine de parlamento yüzyılın son birkaç yılında ard arda çıkardığı yasalarla işçi hareketinin örgütleyicisi olan derneklerle birlikte toplantı, haberleşme ve örgütlenme özgürlüklerini geniş ölçüde yasakladı.⁸⁶

Yasaklamalar, sonraki on yıl boyunca işçi sınıfı içinde iletişim ve örgütlenme zaafı yaratsa da, devam eden Sanayi Devrimi'nin kapitalist üretim örgütlenmesinde yolaçtığı dönüşüm ve hızlanan proleterleşme süreci, işçileri bir kez daha sistemi zorlamaya; kendi iletişimlerini ve dayanışma biçimlerini yeniden örgütlemeye itiyordu. Vester, 1816'dan başlayarak radikal popüler basın güçlenmeye başladığını belirtir. Bunu imza klüplerinin okuma odalarının ve informel okuma gruplarının ortaya çıkması izlemiştir. İşçiler arasında mesai saatleri için yüksek sesle kitap okumak gibi etkinlikler belirir. 1830'lara doğru maliyet arttırıcı vergilere rağmen otuz binlik kitap baskıları yapıyordu. Basın özgürlüğü işçi sınıfı hareketiyle yakından ilişkiliydi ve bu böyle oldukça, eleştirel siyasal ekonominin yükselişiyle birlikte orta sınıfların radikallerden kopuşu kaçınılmaz oluyordu. Bu yıllarda yasal basın vergisini reddederek mahkum olan gazeteci ve dağıtımçı sayısı beş yüze ulaşmıştı. Gazetelerin ve diğer yayınların yasaklamalarla karşılaşması, bunların el altından yayılmasını

⁸⁶ Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1, 160

sağlayan gönüllülerden oluşan dinamik bir dağıtım ağının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Yasal zorlukları aşmaya çalışmak kendine özgü gelenekler yaratıyordu.⁸⁷

Sözün katlayıcı etkisine duyduğu aydınlanmış inanç, genellikle kendini geliştirme kültürünün ciddi ve saygın temsilcileri olan esnaf ve uzmanlara yaslanan radikal örgütlenmenin hızlı gelişiminde onaylandı. Kendini yetiştirme kültürünün saygınlığı vardı; zira 1820'lerdeki Pazar (günü) Okulları'na rağmen örgün eğitim sistemi az gelişmişti ve bağlantı noktaları çürümüştü.

Popüler tiyatro yıllık fuarların canlı bir geleneği olarak sürüyor ve örneğin izleyicileri ulusal marşı söyletmeyi reddettiğinde bir huzursuzluk kaynağı oluyordu. Mizah, hiciv ve her şeyden çok -aynı zamanda yüksek derecede gelişmiş bir hiciv sanatı haline gelmiş- karikatür büyük yankı buluyor ve yasal olarak çok ender yasaklanabiliyordu.⁸⁸

3.3.2.2. Plebyen Kamusalığın Doruğu: Çartizm

1819'da Manchester'da yaşanan Peterloo katliamından sonra işçi sınıfı, sanayi ilerlemesinden de kaynaklanan etkilerle, zanaatçılar ve esnafın geleneksel önderliğinden tedrici bir kopma sürecine girdi.⁸⁹ Vester'in de işçi hareketi içindeki yerlerini önemle vurguladığı, geçmişin halk sınıflarının örgütlenme, dayanışma ve ayaklanma gelenekleriyle dönemin mülksüzlerinin tecrübelerini birleştiren ve işçi sınıfının ilk örgütlenmelerinde önemli bir rol oynayan bu kesimin önemi yalnızca İngiltere'ye özgü değildir. Onlar ve oynadıkları bu rol hakkında Hobsbawm şunları söyler:

"Yoksul emekçilerin en aktif, militan ve siyasal bakımdan bilinçli kesimi, yeni fabrika proleterleri değil, kalifiye zanaatçı işçiler, kendi işlerinin sahibi olan zanaatçılar, küçük çaplı ev endüstrisi işçileri temelde Endüstri Devrimi'nden önce olduğu gibi yaşayıp çalışmakla birlikte, o tarihlerde olduğundan çok daha büyük bir baskı altında olan öteki kimselerdi. İlk kurulan sendikalar, hemen her yerde şaşmaz bir biçimde,

⁸⁷Bkz (9), O. NEGT- A. KLUGE, 191

⁸⁸ a.g.e.,191

⁸⁹Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1, 169

basımevi işçilerinin, şapkacıların, terzilerin ve benzeri mesleklerdeki işçilerin sendikalarıydı. Leeds gibi bir kentte Şartist akımın çekirdeğini oluşturan önderlik kadrosu (genel durumu yansıtacak tipik bir örnek olarak) el tezgahı dokumacılığına dönmüş bir doğramacıdan, iki baskı ustasından bir kitapçıdan ve bir ün tarakçıdan oluşuyordu. Robert Owen 'ın kooperatif (işbirliği) öğretilerini benimseyenlerin çoğunluğu, bu tür "zanaatçılar", "makinistler" ve el zanaatları işçileriydi. Alman işçi sınıfının en eski komünistleri, terziler, doğramacılar, baskı ustaları gibi gezici zanaatçılardı. 1848'in Paris'inde burjuvaziye karşı başkaldıranlar, (1871 "Paris Komünü"nde de görüleceği gibi) Bellerville proleterleri değil, hala eski zanaatçılar semti Faubourg Saint-Antoine'ın sakinleriydi. Endüstrinin gelişip ilerlemesi "işçi sınıfı" bilinçliliğinin bu en büyük kalelerini yıktıkça, erken işçi hareketlerinin beslendiği bu kaynaklara ölümcül darbeler indirilmiş oldu. Örneğin 1820-1850 arasında İngiliz işçi sınıfı hareketi, işçi sınıfının kendini eğitip yetiştirmesi ve siyasal eğitimi yolunda "makinist enstitüleri", Owen'dan esinlenen "Bilim Salonları" ve benzeri kurumlardan oluşan yoğun bir ağ yaratmıştı. Bu tür kurumlardan (çok açık biçimde siyasal amaç taşıyanları bir yana koyarsak) İngiltere'de 1850'de 151 tanesi yalnızca Yorkshire bölgesinde (kontluğunda) olmak üzere (400 kiraathane yanı sıra) 700 tane bulunuyordu. Ne var ki, bunlar daha o tarihlerde gerilemeye başlamışlardı ve birkaç on yıl içinde çoğu ya yok olacak ya da uykuya dalacaktı."⁹⁰

E.P. Thompson da Hobsbawm'ın yazdıklarını doğrulamaktadır. Friedrich Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* kitabından bu yana varolan fabrika işçilerinin başlangıcından beri işçi sınıfı hareketlerinin çekirdeğini oluşturduğu iddiasına karşı çıkan Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı kitabında Sanayi Devrimi sürecinden tarım işçileriyle birlikte en çok etkilenen zanaatçılar ve el dokumacılarının tecrübelerini, 19. yüzyılın ilk yarısında işçi sınıfının bilincini biçimlendiren en önemli unsur olarak göstermiştir.⁹¹

1830'ların sonları plebyen kamusal alan örgütlenmesini en iyi temsil eden hareketlerden biri olan Çartizm'in ortaya çıkmasına sahne oldu. Adı People's Charter'dan (Halkın Fermanı) gelen bu hareket bugün için oldukça masum görünen, ancak uygulanması o

⁹⁰Bkz (41) HOBSBAWM, 395-396

⁹¹ Bkz. (75), BUĞRA, 202

dönemin koşullarında toplumsal devrim anlamına gelecek altı taleple yola çıkmıştı: Eşit seçim bölgeleri, milletvekili seçilme hakkı için mülkiyet koşulunun kaldırılması, parlamento seçimlerinin her yıl yapılması, gizli oy, milletvekiline ücret ödenmesi ve bütün yetişkin erkekler için oy hakkı. Toplantılarında yüzbinlerce kişiyi biraraya getiren Çartizm, bu derecede kitleselleşmiş bir hareketten beklenebileceği gibi çok kanatlı ve heterojen bir oluşum olarak tam anlamıyla pleb özellikler gösteriyordu.⁹²

1820'den sonraki yirmi yıl içinde sanayideki sermaye birikimi henüz kapitalizmi tekelleşmeye yöneltecek yoğunluktan çok uzaktı. Proleterleşme süreci hızla sürüyordu, öte yandan küçük kapitalistlerin sayısındaki hatırı sayılır artış büyük sanayi kapitalizmi ile toprak sahipleri koalisyonunun çerçevesini zorluyordu. Eskinin zanaatçıları olan küçük kapitalistlerin çıkarları farklı da olsa gerçek durumlarının proleteriyadan pek farkı yoktu. Çartizm, proleterya ve küçük kapitalistlere eklenen küçük köylülük ve burjuvazinin bir şekilde radikalizmi benimsemiş unsurlarının ortak hareketi olarak ortaya çıkmıştı.⁹³

Hareketi etkileyen bir başka öge Owencilik'ti. Ahlaki bir sosyalizm teorisi ortaya koyan Owen kolektif mülkiyet, kolektif emek, bilimsel emek ile fiziksel emeğin birleştirilmesi, bireyin çok yanlı gelişiminin ve hak eşitliğinin sağlanması ilkelerinden hareketle yeni bir toplumun kurulmasını öngörüyordu ve düşünceleri işçi sınıfı ve radikal burjuvalar arasında kısa zamanda yaygınlaştı.⁹⁴

Çartist hareket de, plebyen nitelik taşıyan ancak etkili ve özgül bir kamusal alanın varlığının zengin göstergelerini sergiledi: Çartizm bir çok sınıfı ve akımı kesiştiren bir hareket olarak gerek sınıflar arasında gerek sınıfların kendi içinde yoğun tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Ama aynı zamanda bu harekete kadar bağımsızlaşma eğiliminde olan işçi sınıfı hareketlerinin küçük kapitalistlerin temsil ettiği bir burjuva radikalizminin etkisine girmesini de beraberinde getirdi. Burjuva kamusal alanı Owen'ın burjuva ekonomi politliğini sosyalist doğrultuda yorumlayarak emek-değer teorisini işçi sınıfı perspektifinden değerlendirilmesi, İngiliz işçi sınıfının bilimsel sosyalizmle ilk karşılaşmasını sağladı. Çartizm, genel olarak aynı zamanda hareketin üç evresini de temsil eden "Halkın Fermanı"nda ifade edilen taleplerin parlamentoya kabulettirilmesine yönelik üç büyük imza kampanyası örgütlenmiştir.

⁹²Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1, 176

⁹³ a.g.e., 176

⁹⁴ M.ROSENTAL- P. YUDİN, **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çeviren. Enver Aytekin- Aziz Çalışlar, 370

Düzenlenen onlarca gösterinin en küçüğünde bile on bini aşkın insan bir araya gelmiş, gösterilere katılanların sayısı milyonlara varmıştır. Taleplerin kabul ettirilmesi amacıyla üç buçuk milyon imza toplanmıştır. Çartist Hareket bağlamında düzenlenen bir çok grev eyleminin yanı sıra 1842'de düzenlenen genel grev başarısızlıkla sonuçlansa da tarihin o güne dek gördüğü en kapsamlı örnek oldu.⁹⁵

1840' ların sonunda Çartist Hareket'in kesinleşen yenilgisiyle birlikte, bir bütün olarak işçi sınıfı da İngiltere'deki kamusal etkinliklerin ana damarı olmaktan uzaklaştı. Negt ve Kluge'nin Vester'den yaptıkları alıntıda, yüzyılın ilk yarısından sonra İngiliz işçi sınıfıyla kapitalizmin ilişkilerinin sınıf açısından sonuçları şöyle anlatılır:

"Değişmeler travmatik oldu ve felaket olarak tecrübe edildiler. Toplumsal emek, yapısal değişiklikler, siyasal baskı ve kendi direniş praksislerinin olumsuz tecrübeleri, kendileri kırsal bölge sahibi olan ya da aileleri aracılığıyla kırsal kökenli olan birkaç kuşağın bilincini derin ve kalıcı şekilde yaraladı. Paine'den O'Connor'a kadar toprak talebi sürekli yeniden ortaya çıkmıştı. Toprak sorunu kesin bir şekilde endüstri öncesi bir eğilim olarak kırsal yerleşim, boş zaman, iş yerindeki konumun sürekli değiştirilmesi ve hareketin kendisinin özgürlüğü ütopyasını güden Owenizm'den de önemli bir rol oynadı. Sanayi sisteminin şehirleşmesi ve alışıldık hale gelmesiyle birlikte eski değer sistemleri giderek yerinden oldu ve Chartizm'in krizi içinde işçiler yeni bir sendika ve işbirliği hareketine döndüler. Bu, daha dengeli örgütlenmiş ve sermayeyle barışa yönelmiş bir hareketti. Ekonomik durumları, daha iyi güvencelendiğinden patronlar kendi paylarına yetersiz ücret siyasetlerini bıraktılar. Artık bütün sisteme yönelik bir saldırıdan korkmalarına gerek yoktu. Milli gelir içinde ücretlerin payı hiçbir şekilde yükselmedi; ama işçilerin hayat standardı yavaş ama farkedilir bir şekilde tırmandı. Umutsuz isyancı kitlelerin yerine emeğin meta olduğu üzerinde anlaşmış resmi olarak örgütlenmiş dernekler geldi ve meta toplumunu tartışma konusu yapmadan sözleşmeler yaptılar. Bu değişim Hobsbawm'ın aktardığı gibi "oyunun kurallarının kısmen öğrenildiğini" belgeler. İşçiler emeği özgül tarihsel koşulları altında özgür kapitalist ekonomiye satılacak bir mal olarak görmeyi öğrendiler, ama buna ek olarak bir fırsat bulduklarında ücret baremini ve ekonomik olmayan kriterlere göre emeğin miktar ve niteliğini sabitlediler. Sanayiciler emek

⁹⁵ Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1, 178-180

sömürsünün derecesini alışkanlık ya da tecrübe standartlarına göre ölçseler de yaygın emek yerine yoğun emek sömürsünün ve daha az bir derece de ödüllendirmenin önemiyle tanıştılar. Hobsbawm "bilimsel yöntemin kurallarına tamamen uyumlanma"yı 19. yüzyıl sonundaki büyük bunalımın sonlarına tarihlenir.⁹⁶

Negt ve Kluge Çartist Hareket'in yalnızca devrim girişimi olarak değil, toplumsal bir devrimin başlangıcı olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerler. Bu toplumsal devrim çerçevesinde oluşturulan kamusal alan geçmişteki hareketlerde olduğu gibi toplumun başka terimlerini dışlamamıştır. Hareket, burjuvazinin kırsal kesiminin muhafazakar güçlerini Çartistlerin devrimci öncü güçlerine karşı seferber etmesini önleyecek şekilde, sanayi merkezlerinden bütün ülkeye sıçramıştır. Hareketteki kendine güven ve militanlık, ona katılan işçilerin üretimi örgütlemek konusunda sermaye güçlerinden çok daha yetenekli olmalarına bağlıydı. Bu gerçek bir başka ifadesini özellikle Owencılıkta, işçilerin sanayi örgütlenmesine katılmadaki gönüllülüğünde bulmuştur.⁹⁷

3.3.2.3. Plebyen Kamusalığın Bastırılışı

Çartizmin yenilgisinden sonra bütün ulusu kapsayacak bir kamusal alan geliştirme girişimi olmadı. İşçi hareketi daha çok savunmacı örgütlenmelere yöneldi; ulusal ölçekte siyasal mücadelelerden kaçınılıyordu. Sendikacılık, Fabianizm ve atölye temsilcileri hareketi bu bağlamın ürünüydü. Negt ve Kluge bütün bu hareketler arasında içsel bir bağ olduğunu belirtirler. Temsilciler hareketi sermayeye ve sendika bürokrasilerine karşı özerk direniş birimleri yaratmıştı. Sendikacılığın en önemli özelliği sendikaları teker teker temsil etmesiydi; bu, sermayenin, sıradan insanların ve onların somut çıkarlarının ulusal müzakere partileri olarak öne çıkabilecek merkezi sendika örgütlenmelerini ayırma girişimine karşı direnmenin bir biçimiydi. Mücadelelerin ayrı sorunlara indirgenmesi, pratik çatışma alanları için sürekli arayış anlamına gelen merkezsizleşme mücadelenin gerçek tecrübesine uygundu. İşçiler kendi tecrübelerinin temelindense, devlet siyasasasının, toplumu bir bütün olarak temsil eden sahte kamusal alanın görüntüsünü terk etmeyi tercih ediyorlardı. Bu dönemin işçi hareketlerini

⁹⁶Bkz. (9), O. NEGT- A. KLUGE, 196

⁹⁷ a.g.e., 199

siyasal kretenizmle, ekonomik çıkarın temsilinin politikadan ayırmakla ve revizyonizmle suçlayanlar sürecin gerçeğini yakalayamazlar. Negt ve Kluge, İngiliz işçi sınıfı hareketinin erken 19. yüzyıldaki evrensel ve tamamen politik olan arzunun gelişimi ile geç 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda görülen bu arzunun geri çekilişi, birlikte İngiliz işçi sınıfının tarihsel tecrübe çerçevesini oluşturduğunu belirtirler.⁹⁸

Böylece İngiliz işçilerinin onyıllardır pratikte sürdürdüğü revizyonizm ve senkretizmin sınıfın karakteristiğinin sabit bir parçası olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Bu pratik tutumun gizlediği tecrübe yeni koşullarda çok farklı etkiler yaratabilir ve İngiliz işçi hareketinin unutulmuş görünen bileşenlerini yeniden harekete geçirebilir. Negt ve Kluge buna örnek olarak kitabın yazıldığı dönemin önemli olaylarından biri olan 1971-1972 başındaki, Avrupa'daki emek mücadelelerinden tamamen farklı nitelikler taşıyan kömür madencileri grevini örnek gösterirler ve kapitalizmin 1970'lerin sonunda başlayan yeni küresel saldırısından önceki bir dönemde geliştirilmiş olması açısından oldukça parlak görünen bir düşünce ortaya koyarlar. Avrupa Birliği'ni önceleyen Avrupa Ekonomik Topluluğu çatısı altında, İngiliz işçi hareketinin Kıta'da, İngiliz bağlamında yarattığından bambaşka bir etki yaratabileceğini söylerler. Bu, tecrübenin aktarılabilir etkisi üzerine, enternasyonalist hareketlerin o günlerde sıkıştığı ulusal- refah devleti kafesi içinde, en ateşli enternasyonalist açısından bile sadece zihin açıcı bir fantezi ya da spekülasyon olarak değerlendirilebilecek bir düşüncedir.⁹⁹

Genel tarihsel tecrübenin çerçevesinin böyle kırıklı bir biçimde biçimlenmesinin ardında yatan olgu, İngiliz işçi sınıfının ekonomik anlamda tamamen gelişmiş bir kapitalizmle yüzyüze olması, ancak politik kurumların aynı derecede gelişmemiş olmasıdır. Bizatihi imparatorluk ve ulusun da dahil olduğu kurumlar, gelişen kapitalizmin ihtiyaçlarına verilmesi gereken spontan yanıtlarla ve kamusal olmayan (aleniyet ilkesine uygun olmayan) bir egemenlik tarzına çark ederek gelişmiştir. İngiliz plebyen kamusal alanı, 19. yüzyılın başında önlerindeki kurumsal boşluğu çok iyi gören mülksüzlerin, henüz meta üretiminin boyunduruğuna girmemiş geleneksel bir tecrübe çerçevesini modern iletişimin -ama kesinlikle burjuva kamusal alanının değil- olanaklarıyla birleştirerek, ulusu kendilerinin biçimlendirdiği bir tecrübe ufkunun içine çekmeye girişmelerinin bir ürünüydü. Kesinlikle

⁹⁸ a.g.e., 199

⁹⁹ a.g.e., 200

unutulmaması gereken şey, hiçbir aşamasında şiddete başvurmamış ve bu anlamda uygarlığın dönemdeki en yüksek aşamasına ulaşmış olan bu harekete burjuvalaşma sürecinde olan devletin her zaman baskı ve şiddetle karşılık vermiş olduğudur. Magna Carta'dan beri zaten parlamenter bir rejimle yönetilen ve yavaş ama tutarlı bir biçimde burjuvalaşan rejimin burjuva tabanındaki en büyük genişleme bile burjuvazinin değil, parlamentonun dışında ve onu zorlayabilecek tek güç olan mülksüzlerin ve onların canlandırdığı bir kamusal alanın eseri olmuştur.

Negt ve Kluge, İngiliz işçi sınıfı hareketinin proleter kamusal alan kategorisinin burjuva kamusal alanına soğurulduğunda nasıl farklılaştığına iyi bir örnek olduğunu belirtir. İngiliz parlamenter ve siyasal kamusal alanlarının gelişimi 1847'deki "On Saat Yasası"ndan beri küçük kazanım ve gerilemelerle yavaş ve çizgisel bir biçimde sürmüştür. Gelişme uzlaşmalar üzerinden gerçekleşir. Proleter çıkarlar kümesi burjuva kamusal alanına soğurulmuş ve İngiliz Kamusal alanını açık bir biçimde Avrupa'nın diğer kamusal alanlarından farklılaşacak bir biçimde dönüştürmüştür. Nüfusun geniş bir bölümü işçilerin mücadelelerine ve çıkarlarına karşı olumlu bir tavır geliştirmiştir ve mücadelenin belli anlarının (grevler, gösteriler vs.) kendi hayat bağlamlarında yarattığı rahatsızlıklara pek şikayet etmeden katlanırlar. Öte yandan emek hareketi de burjuva kamusal alanının karşı denge edimlerini benimsemiştir. İngiliz örneğinin küçük adımlarla ilerleme imgesinin ardında yatan bu pragmatizmdir. Bu ilerleme aracılığıyla maddi çıkarlar birbirlerine karşı ılımlı bir şekilde ortaya konur. Süreç diyalektik bir nitelik göstermez, kazanımlar ve gerilemeler başlangıçtan beri bir orta yol tutturmuştur.¹⁰⁰

Ancak Negt ve Kluge, bu yansıma biçiminin burjuva kamusal alanının bakış açısından kaynaklandığını öne sürerler. Buradaki görüntü kitlelerin gerçek tecrübesinin hareketiyle örtüşmez.

"Kitlelerin tecrübesinin gerçek hareketi ancak proleter kamusal alanın temel kuralına başvurulursa gözle görülür bir hale gelir: Yani, tecrübenin toplumsal kolektif ufkunun örgütlenimsel biçimi olarak kamusal alan yalnızca bir şimdiki zaman kategorisi değildir; tarihsel tecrübenin bütünlüğünü de sağlar. Bu burjuva kamusal alanının dışlayıcı mekanizmalarından dolayı çizgiselmiş gibi görünse de, tecrübenin,

¹⁰⁰ a.g.e.199-200

çatlaklardan ve aşırı yön değişimlerinden oluşan bir yol, başka bir deyişle diyalektik bir yol izlediğini ortaya koyar."¹⁰¹

Negt ve Kluge İngiliz işçi hareketinin iki çağ arasındaki tutum değişikliğini açıklayamasalar ve bunun araştırılması gerektiğini vurgulasalar da, işçi hareketinin sermayenin boyunduruk hamlesine karşı, onu kendi özgül-otokton tecrübe bağlamından koparabilecek ütopyacı bir oluşuma kaymamasını onaylarlar. Bu, 19. yüzyılın ortasında bir sınıf olarak tamamen belirginleşmiş proleteryanın başka kamusal alan tiplerinden, burjuva kamusal alanından olduğu kadar kendi tarihsel tecrübelerinin akışı içinde Çartizm gibi hareketlerde ifadesini bulan plebyen bir kamusal alandan da ayrı, özgül bir kamusal alan kurma olanağını korumaları şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan sınıfın açık yenilgisinin, kendi tecrübesini sürekli kılabilmiş olmasının telafi edemeyeceği ağır bir sonucu vardır: Proleteryanın denetimindeki kamusal iletişim ağı yarılmıştır. Bu işçilerin çıkarlarının gelişiminin önüne özgül bir engel çıkarır. Yetiler, çıkarlar ve dağınık savunma eylemleri ilişkisiz parçalara dönüşmüştür. Çıkarlarını tahkim etmek ve eklemek amacıyla, işçiler ve onların örgütleri toplum tarafından önlerine konan norm ve kurumları kullandıkça tecrübe temellerinden koparılır. Aynı zamanda devlet düzeninin burjuva kamusal alan biçimleri özgül bir töz eksikliği ve -sadece finansal bir anlam taşımayan- kamusal bir yoksullukla niteliklenir. Bu nitel proleter tecrübelerin toplum tarafından önerilen evrenselleştirimlerle ittifak yapmasını özellikle zorlaştırır. Bu koşullarda sınıf kendi tecrübesini sürdürme eğiliminde olursa, çıkarlarının ve tecrübelerinin dağınık parçalarını kısmen biraraya getirebilir. Proleter kamusal alanın tıkanmış bağlamını yeni bir şekilde üretmek, yeni öğelerin, örneğin uluslar arası emek hareketinin başarılarına dair izlenimlerin devreye sokulmasını gerektirir.¹⁰²

Burjuva kamusal alanının etkinliğini sürdürebilmesi için burjuvazinin tarihsel tecrübelerine ihtiyacı yoktur. Üretim biçimlerinin denetiminde olması, devlet iktidarıyla ittifak, zamanın bilgisine hakimiyet yeterli gelir. Yenilgileri gelişiminin ilerleyişini durdurabildiği gibi, zaferleri gelecekteki zaferlerinin öncülleri olarak işler. Kapitalist üretimin oportunistik uyumlanma olanakları ve kamusal alanın soyut bağlamı her kriz sonrasında yeni pratiklere ani geçişleri kolaylaştırdığı gibi, geçmişte kalan tecrübelerin hızla yeniden

¹⁰¹ a.g.e.199

¹⁰² a.g.e.199

benimsenmesini de olanaklı kılar. Bu durum bilinmeksizin kuşakların kendilerini zorlukla uyarladıkları kapitalizmin dalgalanmaları anlaşılabilir. İşçi sınıfının tecrübe tarzı ise bunun tam tersi şekilde işler. Mücadelenin başarılı ya da başarısız devrimlerin somut tecrübeleri yalnızca tarihsel bir süreklilik içinde, eylem ve düşüncelerin tevarüs edilen çatısı altında aktarılabilir.

Negt ve Kluge, yazdıkları dönem ve bağlam bakımından değerlendirildiğinde özellikle işçi sınıfı tecrübesinin yapılanması ve örgütlenmesi açısından önemli görünen bir olguya dikkat çekmişlerdir.¹⁰³ 1970'lerin başında dünya ekonomik ve siyasal sisteminin öznesi durumunda olan ulus-devletlerin hemen hepsi kapitalizmin doğasından kaynaklanan yayılma eğilimini baskılayan paradigmatik çerçeveler içinde hareket ediyorlardı. Merkez kapitalist devletler özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında sınırları içindeki işçi sınıfı hareketleriyle baş etmek üzere refah devleti modelleri uyguluyorlardı. Başını SSCB'nin çektiği Varşova Paketi ülkeleri otoriter yönetimleri altında işçi sınıfını disipline eden bir çeşit devlet kapitalizmi yürütüyorlardı. Bunların dışında kalan Üçüncü Dünya ise bu iki kutbun etkilerinin çeşitliliği altında, yine sınıflar arası bir denge oluşturacağı umulan kalkınmacı bir çizgi izliyorlardı. "Ortak düşman"ın işçi sınıfının tek tek ülkelerdeki baskısıyla uluslararası düzlemde etkinlik gösterememesi zaten bir bölünme yaşayan enternasyonalist hareketin de etkisizleşmesine yol açıyordu. Negt ve Kluge, bu durumu, dönemlerinde çok etkili olan anti- emperyalist söyleme karşın, kapitalizmin uluslar arası düzeyde görünmez oluşuyla ve böylece işçi sınıfının bu düzeyi politik olarak tanıyabilmesinin mümkün olmamasıyla açıklarlar.

3.3.3. Fransa'da Plebyen Kamusalılık

Elbette sanayinin ilerleyişi ve toplumsal tabakalaşmadaki farklılaşma yalnızca İngiltere'ye özgü gelişmeler değildi. Fransa'da burjuvazi Büyük Devrim'de ve öncesinde talep ettiklerinin önemli bir bölümünü ele geçirse de, İngiltere örneğindeki tutarlılığı sağlaması uzun zaman aldı. Büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi siyasal hegemonyasını kurarken Directoir yönetimine ve Napoleon'a dayanmıştı. Sanayi burjuvazisi ise kendisini ekonomik alanda öne çıkararak teknolojik dönüşümü 1820'lerden sonra gerçekleştirdi.

¹⁰³ a.g.e.,200

"Fransa'nın Sanayi Devrimi"nin de İngiliz örneğinin izinden gittiği söylenebilir: Tarımda teknolojik dönüşüm ve topraktaki tekelleşme yeni bir proleterleşme dalgası yaratır; teknolojik dönüşüm zanaatları, manifaktürü, götürü çalışma sistemini çökertir, fabrika sistemi yaygınlaşma eğilimine girer. Fransa'da İngiltere'ye benzemeyen ve burjuva kamusalılığının-Habermasçı terimlerde ısrar edilirse, bu kamusalılığa dayalı kültürel ve siyasi akıl üretiminin-kurumlaşmasını önleyen etken şiddettir. Bu, hem ortaya çıkan ulus-devlet çerçevesindeki burjuva iktidarının yaşama olanağını kaçınılmaz biçimde ancak ve ancak kendi modelini Kıta'daki diğer devletlere de dayatmakta bulmasında -yaniuluslararası dışsal bir şiddet- hem de Büyük Devrim'in sınıflar arasındaki çelişkileri çözme yönteminde ve iktidara talip olan grupların onu ele geçirme yolunda açıkça görülür. Gerçi Napoleon döneminde dahi, önce diktatörlük sonra imparatorluk yönetimlerinin kuruluşunda seçmenleri mülk sahipleri olan halk oylamalarına gidilmiştir; ancak bu da kamusalılığın iktidarın dayandığı bir ilke oluşunun tersine, bir kamusalılık gösterisi aracılığıyla bu ilkenin pratik ilgasına işaret eder ki, burjuva kamusalılığı için tipik bir örnektir.

Mülksüzler, daha Fransız Devrimi'nin konvansiyon döneminde karşılaştıkları burjuva radikalizminin ilk cisimleşmesi olan Jakobenzimin yarattığı terör dalgasını unutmamışlardı; bununla birlikte burjuva radikalizminin etkisi yine de hissediliyordu. Bu etki önce 1830 Devrimi'ne uzanan süreçte tedricen azalsa da, işçi sınıfı bağımsız bir fail olarak belirginleşmediği sürece mülksüzleri genel olarak kontrol altında tutabilmeye yetti. Ancak bu süreçte devrimci kesimlerin kendi kesin tanımlarını yapmaya yöneldikleri bir zaman aralığı oldu. Burjuva radikalizminin tipik bir sözcüsü olan Louis Blanc, 1841'de basılan *10 Yılın Tarihi* kitabında sınıfları ancak şöyle tanımlayabiliyordu.

"Burjuvazi sözcüğünden, sermaye ya da üretim aletlerine sahip, kendi aletlerini kullanan ve başkasına bağımlı olmayan yurttaşların tümünü anlıyorum. Halk ise, hiçbir sermayeye sahip olmayan, varlıkları bütünüyle başkalarına bağımlı olan yurttaşların tümüdür."¹⁰⁴

Bundan on yıl önce Charles Beranyer adında bir işçi ise, ortak sınıfsal bir tecrübeye dayandığı apaçık olan bir tanımla, Temsilciler Meclisi'ne gönderdiği bir dilekçede ortaya koyar:

¹⁰⁴ Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1, 88

"İçinizde halktan sözedildiğini işitmemiş olan muhtemelen çok azdır. Halk, çalışanların hiçbir şeye sahip olmayan ve kendi öz varlıklarını bile kullanmayanların tümüdür. Kimden söz etmek istediğimi biliyorsunuz: Proleteryanadan."¹⁰⁵

1830 ve 1848 Devrim'lerinde tanımı muğlak kalan proleter topluluklar burjuva tarafından burjuvazinin talepleri doğrultusunda harekete geçirildiler ve kendi bağımsız taleplerini ortaya koydukları ölçüde bu sınıfı karşılarında buldular.

Burjuvazinin iştahla katıldığı karşı devrim ve restorasyonun siyasi dizginleri 1824'te tahttaki olağan bir değişimle aristokratların eline geçtiğinde, burjuvazi bir kez daha Büyük Devrim'in ilkelerinin safına geçti: Restorasyon topraktaki çıkarları sanayi ve ticaretin önüne geçirmeye meyletmmişti. 1830'da kitle desteğini arkasına alarak tahtı liberal eğilimli ve parlamentarizmi benimsemiş Aydınlanmacı bir aristokrata devretti. "Yüksek siyaset" dalgalanmıyordu, olan biten kapitalist üretim tarzının gereklerine ve mali burjuvazinin çıkarlarına uygun kararların tartışılmasından ibaretti. Sokaklarsa, gittikçe belirginleşen işçi sınıfının hak talepleriyle yankılanıyordu.

1831'de Lyon'lu dokuma işçilerinin ayaklanması işçilerin kendilerini ulusal ve evrensel bir sınıf olarak kavramaları yolunda önemli bir tecrübeyi oluşturur. Lyon'lu işçiler örgütlenerek barışçıl yollarla elde ettikleri ücret bareminin sonradan işverenler tarafından reddedilmesine ve grev girişimlerine lokavtla yanıt verilmesine karşı gösteriler düzenlemişlerdi. Kolluk kuvvetlerinin bir bölümü de işçilere katıldığında şehrin kontrolü ansızın göstericilerin eline geçti. Örgütlenme, yalnızca çalışarak yaşama hakkı talebi üzerine kurulmuş olduğundan bir hükümet kurma girişimi başarısız oldu. İşçiler hiçbir yağma olayına girişmediler, bankalardaki önemli miktardaki paraya dahi dokunulmadı. Buna karşın birkaç gün içinde onbinlerce kişiden oluşan bir ordu şehirde katliama girişti. Hareket yenilgiyle sonuçlanmıştı, ancak etkisi bütün Fransa'da hissedildi. Özellikle Paris ve çevresindeki işçiler olan bitenlerin kendi öz tecrübelerini yansıttığını gördüler. Ayaklanmanın uluslar arası etkisi oldu. İngiltere'de aynı dönemde tarım işçileri ayaklanma halindeydi; iki olayın etkisi altında Çartist Hareket Manchester'da "Ulusal İşçi Birliği"ni kurdu. İtalya'daki liberal hareketlenme Lyon'daki olayları referansları arasında gösteriyordu. Marx ve Lenin de Lyon

¹⁰⁵ a.g.e.,88

Ayaklanması'nı işçi sınıfı bilincinin gelişimi açısından önemli bir tarihi dönemeç olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁶

Mülksüzlerin çeşitli kesimlerinden ve burjuva radikallerinden oluşan plebyen kamular, Fransa'da İngiltere'dekinden farklı bir karakter sergilerler. Fransız Burjuva radikallerinin güdümleyici tavrından ve şiddetten daha önce söz edilmişti; önemli bir fark da bu kamunun okur-yazarlık temelini zayıflığı olarak gösterilebilir. İngiltere'de plebyen kamular Fransa'daki gibi zanaatçı ve esnaf kesimini yalnızca ayaklanma önderleri olarak tanımıyorlardı; Thompson, Vester ve Hobsbawm'ın gösterdiği gibi bunlar aynı zamanda okur-yazarlık niteliği hiç de zayıf olmayan ya da en azından bu niteliği çok önemseyen bir kamunun organik entelektüelleri ve teorisyenleriydiler. Bu teoride dolayımlanan tecrübenin olgusal mücadeleden yabancılaşarak kopmasının ve geçmişin halk mücadeleleriyle süreklilik sağlayabilmesini mümkün kılıyordu. Fransa'da ise burjuva radikalleri, Aydınlanma'nın, bambaşka bir tarihsel dönemde ortaya konmuş ve kendisinden çok şey umulan Fransız Devrimi'yle de gerçekleşememiş edebi kamusal alanın idealleri ile hiçbir maddi temele/sınıfsal konuma tam olarak oturamayan kendi tecrübeleri arasındaki örtüşmezliği plebyen kamusal alanın paradoksu haline getiriyorlar ve burjuva kamusal alanını halk adına konuşarak zorlamaya çalışıyorlardı.

Bu kafa karışıklığı, ancak bir kez iktidar ele geçirilmiş görüldüğünde, halkı zaptetmeye çalışan gülünç soyluluk söyleminde görünür oluyordu. Richard Sennett'in 1848 Devrimleri sırasında etkin bir rol oynayan Alphonse de Lamartine hakkında yazdıkları bu duruma iyi bir örnek oluşturur.¹⁰⁷ Sennett'in anlatımına göre Lamartine devrimin sınıflar açısından yönünün bellirleneceği en az iki önemli anda, onları aşağılayan sözlerle -ve böylece kahramanca- vasıflı ve vasıfsız işçilerden oluşan bir kalabalığa karşı çarpıcı bir retorik içinden konuşmuş ve önlerinde kendilerini bastırarak bir kolluk kuvveti bulunmayan kitleyi "bastırmayı" başarmıştı. Sennett, işçilerin dizginlenebilmesinde vurguyu karizma ve retorik üzerine koymasıyla pek inandırıcı değildir; ancak Lamartine örneğinde burjuva radikallerinin kafa karışıklığını ve bu grubun işçi sınıfıyla ilişkilerini anlatan şu satırlar aktarılmaya değer:

"1830 ile 1848 arasında geçirdiğimiz bir fark da, 1848 ile birlikte, halk artık ortak önlemler alınarak gözetilemeyecek heterojen çıkarlara sahip bir topluluk görünümü

¹⁰⁶ a.g.e., 86-87

¹⁰⁷ Richard SENNETT, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çeviren: S. Durak - A. Yılmaz, 288-289

kazanmıştı. 1848 yılında burjuvazi aynı anda hem devrimdeki öncü sınıf hem de kalabalığın gözünde düşmandı. Lamartine Halk'a ilkesel olarak inanıyordu, fakat tek tek kişiler olarak onlardan hoşnut değildi. Bir ulusun "asaletle" yönetilmesi gerektiğine inanıyordu, fakat asil insanların en iyi şekilde bu ilkeyi hayata geçirip geçiremeyecekleri konusunda kaçamak laflar ediyordu. 'Şiir'in bir ulusu yücelttiğine inanıyordu, haftanın altı günü 12'şer saatlik çalışma ile ya da farelerin istila ettiği bir apartman ile şiirin ne ilgisi olduğundan emin değildi. Bu nedenlerle, Lamartine'in sınıfından olan insanların yönlendirdikleri olayları anlamaları büyük bir sorundu. Onlar sahte Cumhuriyetçiler değil, gerçekten çelişkili duygular taşıyan kimselerdi." ¹⁰⁸

Fransa ile İngiltere'deki plebyen kamusalıkları arasında örgütlenme açısından önemli farklardan biri, İngiliz İşçi Hareketi'nin kısa bir dönem silahlı mücadele olasılığını tartışmasına karşın her zaman legalist ve dışa açık bir karakter sergilemesi, Fransa'da ise Büyük Devrim sonrası esen ve hedefi sürekli değişen terör dalgalarının bir etkisi olarak Jakobenezm'in de etkisini taşıyan komplocu yer altı örgütlerinin öne çıkmasıydı. Fransız Devrimi sırasında Gracchus Babeuf, Philippe Buonarotti'nin Eşitler Komplosu'yla başlayan bu örgütlenme tarzı İtalyan milliyetçi-sosyalist Carbonari örgütlerinin deneyimleriyle de ilişki içinde Louis-Auguste Blanqui'nin Aileler Derneği ve Mevsimler Derneği gibi örnekleriyle 1848 Devrimi ve sonrasına dek uzanmıştır. Blanqui kapitalizmin yarattığı toplumsal dengesizlikleri oldukça kapsamlı bir şekilde teşhis etmesine karşın, işçi sınıfının örgütlü - kamusal, aleni- mücadelesini reddederek kapitalizmi yıkma misyonunu Jakoben Aydınlanmanın tasavvurlarına uygun bir biçimde küçük bir azınlığın iradeci eylemlerine yükler.

Fransa'da 1830 ve 1848 yılları arasındaki pek çok gösteri, grev ve ayaklanmadan sonra 1848'de monarşi ikinci kez yıkılmış ve bir cumhuriyet denemesi daha gerçekleşmişti. Devrimi gerçekleştiren işçiler genel seçimlerde ülkenin ağırlıklı olarak hala bir tarım ülkesi olmasının bir sonucu olarak parlamentoda azınlık durumuna düştüler. Köylülük faktörünü iyi gören burjuvazi çoğunluğu sağlamayı başarmıştı; bundan daha adaletsiz olansa aristokratik muhafazakarlığın bile bu köylülük faktörü sayesinde meclise işçilerin üç katı temsilci sokabilmiş olmasıydı. İşçilerin geçici hükümet döneminde kazanmış oldukları haklar genel seçimlerle kaybedilmiş oluyordu. Devrimin başlangıcından birkaç ay sonra, planlı bir

¹⁰⁸ a.g.e., 290

provakasyonla ayaklandırılan işçiler kurdukları Cumhuriyetin orduları tarafından katledildiler, hapsedildiler ve bastırıldılar. İngiliz işçi sınıfı ile hemen hemen aynı dönemde, Fransa'daki işçi hareketi de etkin bir kamusal alan mücadelesinden yirmi yıl sürecek bir suskunluk evresine girdi. Kapitalizmin yeni gelişme evresi ve sanayi kapitalizminin gelişimi işçileri giderek daha fazla fabrika sisteminin içine çekiyordu. Üretimin yeni örgütlenme biçimi sınıfsal örgütlenme biçiminin değişmesine ve geçici olarak körelmesine yol açsa da, ortaya çıkan yaşam bağlamı yeni örgütlenme, dayanışma ve iletişim biçimlerinin filizlerini de içinde taşıyordu.

1871'de yalnızca iki aylık bir ömre sahip olmuş Paris Komünü plebyen karakter taşıyan bir kamusal çerçevede gelişmeye başlamış olsa da, temellerini proleteryanın yaşam bağlamından alan bir örgütlenme tarzına dönüşmüştü. Ancak zaten savaş koşullarında oluşmakla şiddetin damgasını yemekten kurtulamayan bu tecrübe sonuçları açısından da bir yıkıma dönüştü. Fransa işçi sınıfının en örgütlü ve kalifiye kesimleri başka bir deyişle proleter kamusalığın en önemli temsilcileri, komüne müdahale eden ordu tarafından katledilen otuz bin kişi arasındaydı; yedi bin beş yüzden fazla komün vatandaşı da sürgüne zorlanmıştı. Aynı zamanda geçmiş müdahalelerle tarihi bağ da oluşturan bu insanların devre dışı kalmasıyla Fransız İşçi Hareketi ve bütün olarak Fransız Solu ağır bir biçimde yara almıştı.

İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde yürütülen bütün mücadeleler -kadınların başta seçme ve seçilme hakkı olmak üzere talepleri bir yana bırakılırsa- halkın ve işçi sınıfının iktidarı paylaşmak istemeyen burjuvaziye rağmen, çoğu biçimsel düzeyde de kalsa bir çok hak elde etmesiyle sonuçlandı. Göran Therbon'un *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu* adlı kitabında da ifade ettiği gibi özgür, eşit, genel oy hakkı; ifade, toplanma, örgütlenme ve basın özgürlükleri etrafında biçimlenen burjuva demokrasisi kapitalizmin kendisinin yurttaşlara bir lütfu değildir.

"Burjuva demokrasisi her yerde ve her zaman, burjuvaziye karşı (burjuvazinin egemen kesimlerine karşı) verilen bir mücadele ile gerçekleşmiştir; sadece bu mücadelede kapitalist devletlerin sağladığı olanaklardan ve kanallardan yararlanılmıştır. Dahası, burjuva demokrasisine bir saldırı olduğu ya da demokrasi yıkıldığında, yönetici sınıfın önder kesimine karşı mücadeleyi yeniden başlatan da her zaman işçi sınıfı olmuştur...O halde eğer burjuva demokrasisi bir yandan demokratik

yönetim, diğer yandan da sermaye hakimiyeti demek oluyorsa, bunun demokratik ögesi daima burjuvaziye rağmen kurulmuş ve konulmuştur."¹⁰⁹

3.4. 20. Yüzyılda Kamusalık

3.4.1. Geç Kapitalizm

Kapitalizmin tarihinde beş, yedi ya da on yılda bir ortaya çıkan devresel bunalımların yanında ilk olarak Rus ekonomisti Kondratieff tarafından sözü edilen uzun süreli dalgaların verilerine rastlıyoruz. Kondratieff 18. yüzyıldan 1920'lere kadarki dönemi kapsayan verilerle ortalama elli yıllık "uzun dalga"ların varlığını saptadı. Ancak Ködratieff, uzun dalgaları kapitalizmin iç güdülerinin bir ifadesi olarak görüyordu. Bu uzun dalgalanmalar Kondratieff'e göre kapitalist ekonominin özüne içkin sebeplerden kaynaklanıyordu, teknolojik yenilik uzun dalgaları doğurmazdı.

Ernest Mandel, kar oranının düşme yasası ile ilk dönemsal sanayi krizleri arasındaki bağlantıyı ele alarak uzun dalgalar kuramını geliştirir. Her tarihsel dönemdeki kapitalizmin iç dinamikleri bağlamında bir çok iktisadi, siyasal, teknolojik ve toplumsal değişken ve etmeni birbiriyle ilişkilendiren bir kavramsal çerçeve sunar. Mandel uzun dalgalar kuramıyla kapitalizmin geçmişteki evrimini açıklamaktan çok, 2. Dünya Savaşı sonrası Geç Kapitalizmin dinamiklerini ortaya koymaya çalışır.

Mandel'e göre kar oranı, uzun dönemler boyunca dalgalanan bir örüntüyü izleyerek düşer. Bu dalgalanmaların her biri kendine tekabül eden düşme ve yükselme evreleriyle birlikte bir uzun dalgayı belirler. Ancak; her tarihsel dönemde kapitalist gelişme yasalarının işleyişini belirleyen uzun dalgaların başlaması ve gelişmesinde dış etmenler de önemli rol oynar. Mandel'e göre kar oranının evrimi tüm bu iç ve dış fenomenleri özetlemekle birlikte, her bir uzun dalga da kendi karakteristiklerine sahip ayrı bir dönem olarak görülmelidir. Çünkü, sermayenin hareket yasaları her seferinde farklı biçimde uygulandığından her uzun dalga diğerinden farklıdır.

¹⁰⁹ Göran THERBORN, *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, Çeviren: Şirin Tekeli, 64,

"Genişleyen uzun dalgalar ortalama kar oranının düşme eğilimine karşı koyan güçlerin şiddetli ve eşzamanlı bir işleyiş gösterdikleri dönemlerdir. Depresif uzun dalgalar ise, kar oranının düşme eğilimine karşı koyan güçlerin daha az, daha zayıf ve daha az eşzamanlı oldukları dönemlerdir. Bunun neden belli bir dönüm noktasında ortaya çıktığı, ancak kapitalist gelişmenin, böylesi bir dönüm noktasına yol açan verili bir dönemin somut tarihsel analizi ışığında açıklanabilir."¹¹⁰

Mandel, Geç Kapitalizm'in uzun dalgalarının analizini Geç Kapitalizm'in parça parça analizine dayandırmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın ertesinde kapitalist gelişmenin tarihte o zamana dek görülmedik yükselişinin ve 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından peşpeşe yaşanan yenilgilerin yolaçtığı işçi sınıfının zayıflığı, sınıai bakımından gelişmiş bir çok ülkede ücretlerde savaş öncesi döneme göre gerileme şeklinde ifadesini bulan sömürünün artmasını sağlar. Öte yandan da çalışma günlerinde bir uzama meydana gelir. Bunlar kar oranında savaşta tahrip olan üretim kapasitesinin yeniden inşası ihtiyacıyla birleştiğinde sermaye birikimi sürecini son derece kolaylaştıran, olağanüstü bir artışa yol açar. Ayrıca ilkin askeri sanayilerde geliştirilen teknolojik ilerlemeler sermayenin tüm dallarında yaygınlaştırılır. Mandel bunu Üçüncü Teknolojik Devrim olarak ifade eder. Böylece kar oranının ihyası, kendisi de karların artışını bir daha kışkırtan yeni teknolojik ilerlemeleri içine katan sermaye birikimini daha da hızlandırır.

Üçüncü Teknolojik Devrim, yeni piyasaların ortaya çıkmasını gerektiriyordu. Diğer yandan artan üretim ve üretkenlik kar oranını olumsuz etkilemeksizin ve bu yeni ürünler için talep yaratmak anlamına gelen gerçek ücretlerde belli bir artışa izin veriyordu. Ücretler, talebi talep de üretimi artırıyor. Genişleme yüksek gelirlere, yüksek gelirler yüksek vergi hasılatlarına yol çıyordu. Böylece, kamunun sağlık ve eğitim hizmetleri artarken emeklilik sistemleri genelleşti. İşsizlik sigortası tüm işçileri kapsayacak şekilde yaygınlaştı. Mandel'in deyiimiyle bugün refah devleti olarak bilinen şey doğdu. Bu genişleme ortamında Keynesçilik, ekonomik liberalizmin kuramsal temeli olan neoklasik okulun fikirlerini resmi organlardan uluslar arası kuruluşlardan kovarak tüm dünya ülkelerinde ücretlerin toplumsal ve iktisadi politikasına ilham veren bir ideoloji haline geldi. Sonucunda sanayileşmiş ülkelerin nüfusunun büyük kısmının yaşam standartında kayda değer bir iyileşme görüldü ve bu

¹¹⁰ Ernest MANDEL, **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, Çeviren. Doğan Işık, 19

durum, kapitalizme belli bir meşrutiyet kazandırdı. Ancak tüm bunlar çok yüksek ekolojik bedel karşılığı sağlanıyordu.

Mandel, uzun dalgaların alçalış evresinin 1960'ların sonuna doğru başladığını ve bir önceki genişleyici evrede gelişmiş olan bir dizi etmenin bu evrede olgunlaşıp kar oranında düşüşe yol açtığını belirtir. Bu dönemde teknolojik devrim genelleşip kar kaynağı olmaktan çıkarken aynı zamanda aşırı üretim ve rekabet kaynağı haline gelir. Keynesçi, anti-kriz tekniklerinin bilinçli uygulaması enflasyonu şiddetlendirerek uluslararası yansımalarıyla birlikte bir krize yol açar. Maliyetin çok yüksek olması nedeniyle üretimin sermaye için karlı olmaması tarafından belirlenen bir arz krizi yaşanır. Yaşanan iktisadi kriz aynı zamanda Keynesçiliğin de krizi olur. Böylece sermaye neo-liberalizmde çıkarlarına uygun politikayı formüle edecek ideolojiyi bulur.

Mandel'e göre geç kapitalizmin ücret kuramı uzun dalgayı açıklamakta merkezi bir rol oynar. Kapitalizmin genişleme evresi proleteryanın daha önce 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrası uğradığı yenilgiden kaynaklanan sömürülme oranındaki artışa bağlı olarak başlamıştı. Genişleme boyunca, hem istihdam hem de işçilerin yüksek derecede sömürülme oranı önce bloke edildi sonra da düşürüldü. Gerileme evresindeyse bunun tam tersi gerçekleşti. Sömürü oranı arttı. Neo-liberalizmin başlattığı saldırı ve işçilerin bilinç ve örgütlülük düzeyindeki gerileme, işçi sınıfının bölünmesi ve işsizlik kadar önemli oldu. Kapitalizmin temel iktisadi mekanizmasına dışsal bir etmen olan sınıf mücadelesi gerileme evresinin sonucu üzerinde belirleyici olmuş ve etkisi tüm uzun dalga boyunca geçerli olmuştur. Mandel bu durumu göz önünde bulundurarak daralmanın tamamen içsel sebeplerden kaynaklanmadığı sonucuna varır.

"Kapitalizmin iktisadi tarihi ile kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının etkileşiminde dışsal ve içsel faktörlerin bu eklemlenişini çok daha kesin bir biçimde göstermek için, uzun dalgalar analizine... uluslararası kapitalist rekabetin devletler düzeyindeki uzun vadeli trendini... eklemlemek zorundayız."¹¹¹

Mandel'e göre başlıca emperyalist güç blokları arasındaki kuvvet ilişkilerinde ardarda

¹¹¹ a.g.e., 30

meydana gelen değişiklikler kapitalist üretim tarzının iç yasalarınca belirleyici rol oynar. Örneğin, Alman ve Japon emperyalizminin 2. Dünya Savaşı'ndaki yenilgileri olmaksızın, Amerikan emperyalizminin 1945-1965 arasında eriştiği güçlü hakimiyeti asla kuramazdı.

Mandel aynı zamanda finansal sorunun boyutunun -sermayenin ulusallaştırılması, ulusal para sisteminin dağıtılması, piyasaların düzenlenmeden arındırılması, göz önüne alındığında- çok büyük olduğunu, finans ve kredi genişlemesi yoluyla kurulan kağıttan şatoların son derece istikrarsız olduğunu ileri sürmektedir. Kapitalizmin gerileme eğilimli uzun dalgaları atlatması için derin toplumsal ve iktisadi değişimlerin zorunlu olduğu konusunda ısrar eder.

3.4.2. Tarihsel Dönüşümün Üç Yüzü

3.4.2.1. Dünya Politik Sisteminin Oluşumu

19. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri kapitalizmin güçlenmesi ve iki ayrı aşamadan geçerek dünyanın çehresini, eski üretim tarzlarını ve toplumsal yapıları yıkarak/dönüştürerek hızla yayılması ise, buna bağlı en önemli gelişmelerden biri de ulus-devlet egemenliğinin yerleşmesidir. O. Arrighi, T.K.Hopkins ve I. Walerstein'in birlikte kaleme aldıkları *Sistem Karşısı Hareketler* adlı çalışmada yazarların ilk dünya devrimi olarak ele aldıkları 1848 Devrimleri'yle başlayan süreç modern devletin ve bununla ilgili olarak kamusal alanın biçimlenişi açısından büyük önem taşıyordu. Yazarlar, bu dönemle birlikte iki tip sistem karşıtı hareketin artık belirginleştiğini belirtirler: (1) Kendilerini, işverenlerin ücretlilere, burjuvazinin proleteryaaya uyguladığı baskı üzerinden tanımlayan toplumsal hareketler. (2) Kendilerini, başka bir etnik ulusal grubun kendilerine uyguladığı baskı aracılığıyla tanımlayan ulusal hareketler.¹¹² İlk hareketler, doğal olarak kapitalizmin hareketi tanımlayan baskının taraflarını belirginleştirecek ölçüde geliştirdiği yerlerde ortaya çıkmıştı. İkinci hareket kapitalizmin gelişmesiyle kuşkusuz bağlantı içinde ortaya çıkıyor, ancak sistemde sınıfların eşitliğini yaratacak bir düzeltmeden çok, ezilenlerin ezenle statü

¹¹² O.ARRIGHI, T.K.HOPKINS, I. WALERSTEIN, *Sistem Karşısı Hareketler*, C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, 35

bakımından eşitlenmesini talep ediyordu. Gerek Avrupa'nın Batısında ortaya çıkan toplumsal hareketler, gerek Orta ve Doğu Avrupa'da yükselen ulusal hareketler hem 1789 Fransız Devrimi'nin özgün umutlarını yerine getirme, hem de bu devrimin sınırlarının üstesinden gelme çabası olarak "Hegselci bir anlamda 1789'un aşılmasıydı."¹¹³

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein genel olarak 1848 tecrübesinin sistem karşıtı hareketlere öğrettiklerini iki başlık altında özetlerler: Öncelikle savaşlar ya da güçlü tabakalar arasındaki iç politika çekişmeler nedeniyle baskının zayıflayıp bir devrimin mümkün görüldüğü anlarda bile, baskı mekanizmaları, varsayılan ya da zamanından önce doğmuş devrimi ezmeye yetecek kadar hızla toparlanmaktadır. İkinci olarak, devletler güçlü tabakalar tarafından bu tabakaların ekonomik güçleri, siyasal örgütlenmeleri ve kültürel hegemonyaları aracılığıyla denetlenebilir. Devletin kitleleri, güçlü tabakaların da devletleri denetleyebilmesi, sistem karşıtı hareketleri bu yapının ve genel olarak toplumsal dönüşümün zorluklarının üstesinden ancak politik ve kültürel bakımlardan güçlü karşı örgütlerle gelinebileceği düşüncesine itmiştir.

Yazarlar, 1848 Devrimleri ile oluşan bu perspektifin uygulamada küçümsenemeyecek bir başarı elde ettiğini belirtirler. Bununla birlikte sistem karşıtı hareketlerin toplumsal dönüşümde etkili olan tek fail olmadığı anımsatılır. Birikim sürecinin örgütleyici etkenleri, bu sürecin kendi iç mantığı, sistem karşıtı hareketlerle birlikte tarihsel zemini sürekli olarak dönüştürmüştür. Sermaye döngülerinin ana hatlarını oluşturan ilişkisel ağlar yapısal olarak dönüşüme uğramış, bunun sonucu olarak birikim sürecinin işleyişi de tarihsel olarak değişmiştir. "Hem tanımı gereği birikimin örgütleyici etmenlerinin, hem de onlarla temel bir mücadele sürdüren sistem karşıtı hareketlerin ilişkisel koşullarını sürekli bir biçimde yeniden üreten ve böylece mücadelenin kendisinin ilişkisel niteliğini de, dolayısıyla bununla tanımlanan hareketlerin doğasını da yeniden üreten, bu süregiden dönüşümdür."¹¹⁴

Sözü edilen dönüşümün üç boyutlu bir görünüşü vardır. İlk boyut dünya halklarının giderek daha fazla bir biçimde "devlet olma hali" içine girmesidir. Bu süreç devlet kurumlarının yerel organlar üzerinde ve karşısında gücünün artması ve devletlerin tek biçimleşmesine yol açar. Buna paralel olarak devletler arası sistemin yoğunluğunda önemli bir artış olmuştur ve bu alandaki ilişkilerin artışı yalnızca devletler arasında değil, aynı

¹¹³ a.g.e., 97

¹¹⁴ a.g.e.,46

zamanda devletler üstü kurumlar bağlamında da (BM ve ona bağlı kuruluşlar, Bretton Woods kurumları) görülür. Devlet iktidarına gelebilen sistem karşıtı hareketler bu noktada yalnızca bir devletin sınırları içindeki sorunlara çözüm bulmak zorunluluğuyla karşılaşmazlar; devletler arası ilişkiler ağının bağlayıcı ilişkisellikleriyle de kendi tercihlerini aşan bir biçimde başetmek zorunda kalırlar.¹¹⁵

Tarihsel dönüşümün ikinci boyutu, *Sistem Karşıtı Hareketler*'in yazarlarının kapitalist dünya ekonomisinde ortaya çıkan "eksenel işbölümü"dür. Bu olgu kapitalizmin derinlemesine etkilediği tarih parçasında ortaya çıkan merkez-çevre ilişkilerini, üretim ve ulaşırmada ortaya çıkan artı değere merkez kapitalist ülkeler lehine olmak üzere daha dengesiz bir biçimde el konmasını kurumsallaştırmıştır. Burada ortaya çıkan başka bir olgu, 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde üretimin ve emeğin toplumsallaşmasını örgütleyen merkezde ulusötesi şirketlerin etkisinin olağanüstü bir biçimde artmasıdır.¹¹⁶

Sözü edilen üçüncü tarihsel dönüşüm boyutu ise sermayenin Dünya çapındaki merkezileşmesiyle ilgilidir. Yazarlar, 1980'lerin sonunda farkedilmeye başlanan bu süreçte, oluşum halindeki dünya yönetici sınıfının tedrici bir biçimde ulusötesi şirketlerin üretici süreçler arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerindeki denetimi ve sorumluluğu ile, bu üretim süreçlerinde yer alan emek güçleri üzerindeki devletlerin denetimi ve sorumluluğu arasındaki çelişkileri sürekli olarak çözebilecek ilişkiyel bir yapı örgütlediğini belirtiyorlar. Sermayenin merkezileşmesinin aksenel işbölümünü ilgilendiren yüzü, merkez ülkelerdeki sanayisizleşmeye paralel olarak uluslararası şirketlere tahvil edilen sanayi çevre ülkelere ihraç edilmesidir. Zayıf düşürülen çevre ülkeleri krize girdiklerinde devletler arası sistemin dolaylı ve Dünya ekonomik sisteminin doğrudan failleri olan IMF gibi korporasyonlar aracılığıyla, emek güçlerinin gündelik ve kuşaksal yeniden üretiminin uluslararası ölçekte hesaplanan maliyetleri düşürülür.¹¹⁷

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'in dünya sistemi, ulus-devlet ve sistem karşıtı hareketler çerçevesinden anlattıkları yoğunlaştırılmış tarih, bu çalışmada daha önce 19. yüzyıl ortasına kadar getirilmiş kamusalıkların tarihinin devamı için de genel bir çerçeve oluşturabilecek niteliktedir. Sistem karşıtı hareketlerin her birinin dönem ve bağamlarına

¹¹⁵ a.g.e.,46-50

¹¹⁶ a.g.e.,50-52

¹¹⁷ a.g.e.,52-54

göre plebyen, proleter ya da -bu ikisinden kategorik olarak ayrı, yani sınıfsal niteliğine değil de belli bir ulus ya da yerellik bağlamında kamusal alanla ilgili olarak kuruculuk vasfını rakipsiz olarak üstlenmesi anlamında- egemen kamusal alanların siyasi tarih içindeki tezahürleri olarak düşünmemek için bir neden yoktur. Ancak bu, yazarların sistem karşıtı hareketlerden söz ederken kamusalılığı dolaysız olarak tezlerine içerdikleri anlamına gelmez. Her şeyden önce yazarların amaçları, kapitalist dünya sisteminin yol açtığı bir dizi sistem karşıtı hareketin oluşumunun ana hatlarını çizmeye çalışmaktır ve yazarlar, çalışmalarını "bu hareketleri meşrulaştırarak, kökenlerini ve hedeflerini açıklayan ve örgütsel ağlarının sınırlarına işaret eden iki temel kavramı, sınıf ve statü kavramlarını" dünya sistemi perspektifinden yorumlayarak kurarlar.¹¹⁸ Kamusalılığı, buradaki anlatının postülalarından çıkarsamak üzere, kamusal alanın kolektif öznesi olarak kamuyu sınıf ve statü kavramlarıyla yan yana düşünmek imkansız gibidir: Kamular ne sosyoloji, ne siyaset bilimi için analitik bir birim oluşturur ve sınıf ve statü grubunun aksine analizin hiçbir aşamasında kendinde şeyler olarak belirmezler. Kamular, bu kavramlarla yan yana değil iç içe düşünülmelidir: Bir sınıf, bir statü grubu, bunların kısıtlı bir bileşimi olarak bir zümre ya da 18. yüzyıl sonlarındaki ideolojik bir çarpıtmanın ürünü olduğu gibi bir toplum kendi varlığını ve varlık koşullarını düşünmeye yöneldiğinde, düşünümü üstlenen ve bu yönde eyleyen bireylerin/kolektiflerin meydana getirdiği topluluk kamuları oluşturur.

Yazarların gösterdiği gibi ulus-devlet, biçimleniş ve amaçları açısından sistem karşıtı hareketlerin örgütlenişinin sınırını oluşturmaktadır. Bu, ulusal hareketler için olduğu kadar, kapitalizmin iç dinamiklerinin zorunlu bir sonucu olarak meta üretiminin ve piyasanın, devlet sınırlarını tanımayan yayılma eğiliminin farkında olan toplumsal hareketler için de böyledir.¹¹⁹ Bu gerçeğin kamusal alan açısından yorumlanması ulusal egemenlik sorununun, onu Arrighi, Hopkins ve Wallerstein 'ın ele aldığı uluslararası ilişkiler bağlamından farklı bir bağlamda ele alınmasını gerekli kılar. Bu bağlam, bu çalışmanın daha önceki aşamalarında da yapılmaya çalışıldığı gibi kamusalılığı yaratan ve niteliğini belirleyen koşulların, maddi üretimin dönüşen koşullarıyla ve iktidar yapılarının oluşumuyla ilişkilendirilmesini gerektirir. *Sistem Karşıtı Hareketler*'in sunduğu tablodan böyle bir bağlama geçebilmek için söz konusu kitapta önemle vurgulanan ulus-devlet egemenliğinin doğasına dair Antonio Negri'nin *Dionysos'un Emeği* kitabında ve "Siyasal Alanın Krizi" makalesinde ortaya koyduğu düşünceler önemli ipuçları sağlarlar.

¹¹⁸ a.g.e., 15-34

¹¹⁹ a.g.e., 44-45

3.4.2.2. Refah Devleti ve İşçi Sınıfı

Antonio Negri Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'ni yalnızca kapitalist toplum dışındaki bir toplum kurma denemesi olarak değil, bizatihi kapitalist toplumların tarihlerinde önemli bir an olarak ele alır.¹²⁰ 1917 Devrimi kapitalist iktidarlar açısından birbirinden farklı iki sorun oluşturuyordu. Öncelikle devrim Rusya'da tecrit edilmeliydi. İkinci olarak da Rusya'daki devrim deneyimini kapitalist dünyada yaygınlaştırma eğiliminde olan sendikal oluşumlar ve işçi hareketleri bastırılmalıydı. Kapitalist zihniyet -dolaylı bir anlatımla burjuva kamusalığı- işçi sınıfının ulusal düzeyde bir temsil bulabilecek kadar güçlü ve birleşik bir yapı oluşturduğu düşüncesine uzaktı. Yüzyıl dönümünden beri yükselen işçi hareketleri bastırılırken bir kez daha, İngiliz işçi hareketi ve Fransız plebyen kamularının bastırılışındaki yöntemler uygulandı: Mümkün kılınabildiği ölçüde şiddet ve işçi hareketlerinin kendilerinin siyasal örgütlenme biçimlerini de yakından ilgilendiren üretim örgütlenmesinin dönüşme süreci, onları üretimin yarı zanaatçı bir biçiminden kopararak fabrikanın alanına sokmuştu. O dönemin hareket önderleri ve özellikle İngiltere'de teorisyen rolünü üstlenen esnaf ve zanaatçılarla işçi sınıfı arasındaki bağlantının kopması, aynı zamanda kapitalizmin yapısal genişleme dönemine girdiği yüzyıl sonunda sanayi burjuvazisine ve genel olarak kapitalizme derin bir nefes aldırılmıştı. 1917 sonrasında önemli sektörlerdeki iş gücü bileşiminin yeniden düzenlenmesi, işin aklileştirilmesine yönelik yeni teknikler, vasıfsızlaştırma ve seri üretim bandının yaygınlaştırılması yoluyla görece artı değere el koyacak mekanizmalara başvurularak emek gücü yeniden massedilmeye çalışıldı. Böylece mesleğinde ustalaşmış, varolan üretim süreçleri ve üretim biçiminin örgütlenmesi ve sürdürülmesi konusunda sermaye sahiplerinden daha bilgili, kapitalist değer biçmeye (valörizasyon) belli ölçüde meydan okuyabilecek özgüvene sahip ve işçi hareketleri içinde öncü rolü oynayan işçi sınıfı üyelerinin bir kez daha üretimden tasfiyesi mümkün kılındı.

Negri buna rağmen işçi sınıfının üretimin yeni örgütlenme biçimine uyumlandığını ve sermayenin işçi sınıfının daha yüksek bir düzeydeki kitleleşmesi ve toplumsallaşmasıyla yüzleşmek zorunda kaldığını ifade eder. Sermaye ardarda teknolojik dönüşümlerin beraberinde getirdiği işçi sınıfının genişlemiş yeniden üretim sorunuyla da başetmek zorunda

¹²⁰ M. HARDT- A. NEGRI, *Dionysos'un Emeği*, Çeviren. Ertuğrul Başer, 44-53

kalır. Üretim yeniden örgütlenmesi, Rusya'daki devrimden dokuz yıl sonra İngiltere'nin gördüğü en büyük grevle sonuçlanır. Hükümet baskısı altında taleplerini elde edemese de bu grev, sermaye ile emek arasındaki çelişkinin derecesini göstermesi açısından 1929'daki Büyük Bunalım'a yürüyen süreç içinde önemli bir yer tutar.

Negri, bütün bu gelişim sürecinin sonunda, sermayenin işçi sınıfını doğasındaki antagonizmayla birlikte tanımaya ve devleti bu antagonizmanın keşfi üzerinde yeniden yapılandırmasına yol açtığını belirtir. Bu yapılandırma işçi sınıfının bağımsız yıkıcı eylemlerini engelleyecek şekilde gerçekleştirilmeliydi.

"İşçi sınıfı devriminden kaçınmanın tek yolu, sınıflar arası yeni güç ilişkilerini tanımak ve kabullenmekten ve bu arada, emekçi sınıfı, onun kesintisiz iktidar mücadelesini 'yücelterek' sistem bünyesinde dinamik bir öğeye çevirerek dinamik bir mekanizma çerçevesinde davranmaya itmekten geçiyordu. İşçi sınıfı bir dizi denge mekanizması içinde 'gelir devrimi'nin güdümlü evreleri sayesinde zaman zaman dinamik birer ayar çekilebilecek çeşitli mekanizmalar içerisinde işlevsel olarak denetim altına alınmalıydı."¹²¹

Anlaşıldığı üzere liberal burjuva kamusalılığının üzerine kurulduğu "piyasanın ve o piyasa çerçevesinde şekillenen toplumun devlet müdahalesinden bağımsızlığı" tezi, burada bizzat burjuvazi tarafından bir yana bırakılıyordu. Daha önce vurgulandığı gibi bu türden bir bağımsızlık, mümkün olmaya en yakın görüldüğü 1840'ların sonuyla 1870'lerin başı arasındaki kısa dönem dışında hiçbir zaman yaklaşılamamış bir hedefti. Ancak tarihin bu anında, daha önce en fazla piyasanın istisnai bir tarafı olarak kabul edilen, özel bir meta olarak emek gücünün sahipleri, kendilerini kurucu bir toplumsal kategori olarak emeği temsil eden sınıf kabul ettirmekle, devletin bu kez basit bir müdahilden de öte sürekli bir fail olarak toplumsal alanda yer etmesini burjuvazi açısından zorunlu kıldılar. 18. ve 19. yüzyılda seçkin burjuva kamularının serbest piyasa ideolojisi temelinde tanımladıkları kamu yararı, bu kez kendinde bir şey olarak işçi sınıfının artık etkin bir öğe olarak kabul edildiği toplumsal bütünlük bağlamında tanımlanıyordu. Buradaki gizemleştirme, yeni siyasal iktisat paradigması aracılığıyla işçi sınıfının kendi için sınıf olma olanaklarının görünmez kılınmasında yatar. Burjuvazinin John Maynard Keynes'e borçlu olduğu bu yeni paradigma 2. Dünya

¹²¹a.g.e.,50-51

Savaşı öncesinde kabuledilmeye başlanmakla birlikte, bugün Refah Devleti olarak bildiğimiz uygulamasını S.S.C.B.'nin öncelikle Doğu Avrupa üzerinde bir siyasal hegemonya kurduğu ve yolundan kesin bir şekilde çıkmış da olsa devrimin etkisini Batı üzerinde sürdürebildiği savaş sonrası dönemde göstermiştir. Yeni paradigmayla devlet kendi dokusu içinde toplumsal düzeyde işçi sınıfı hareketlerine yönelik özel bir kontrol biçimi yapılandırır. İktisat siyasaları gelir düzeylerinde ve tüketim arzusunda sürekli yeni eğilimler yaratmak üzerine kurulur; böylece genel üretim ve yatırım süreci işleyebilecek ve siyasal denge işçi sınıfını kontrol edecek biçimde sürekli yeniden kurulacaktır.¹²²

Negri'nin anıattığı işçi sınıfı ve sermayenin Refah Devleti'yle sonuçlanan mücadelelerinin tarihi, Arrighi, Hopkins ve Wallerstein'in sistem karşıtı hareketlerinin kapitalist Dünya Sistemi'yle mücadelelerinin daha özgül vehçesini gösterdiği söylenebilir. Aradaki fark iki anlatıda da egemenlerle ezilenler arasındaki çelişkilerin aşılmasının (Aufhebung)¹²³ Negri'de işçi sınıfının mücadelesi üzerinde, diğer yazarlarda ise kapitalist sistemin yapılanma süreci üzerinde biraz daha fazla vurgulanmasıdır. Daha doğru bir ifadeyle Negri özellikle Batı Avrupa ve ABD kapitalizmindeki bir geçiş üzerinde yoğunlaşır ve onun özgül karakteristiğinin işçi sınıfı mücadelelerinin dönüşümü üzerinde dururken *Sistem Karşıtı Hareketler*'in yazarları kapitalizmin içindeki sınıfsal direnişlerin yanı sıra etnik ulusal direnişin odaklarının biçimlenişiyle Dünya Sistemi'nin biçimlenişi arasında ortaya çıkan çelişkileri birçok tarihsel örnek üzerinden anlatmaya girişirler. Kamusalığın 20. yüzyılda yöneldiği durumu görmek bakımından iki çalışma farklı olanaklar sunar: Negri'nin betimlediği kapitalist üretimin örgütlenme sürecindeki teknolojik sıçramalar ve yeniden üretim alanının kapitalist değer biçme istemini giderek daha derinden etkileyen genişlemesi, kamusalığı toplumsal üretim temellinden kavrayacak ve üstlendiği yeni işlevleri açıklayacak yeni kavramsallaştırmaları gerekli kılar. *Sistem Karşıtı Hareketler*'in perspektifi ise böyle bir gerekliliği tam olarak dışlamamakla birlikte, tabakalaşmada statü gruplarının oynadığı role yaptığı vurguyla Dünya Sistemi'nin kendi yapısına uygun dağıtımcı işlevinin karşısında etnik-ulusal yapılanmaların önemi üzerinde durur; açık bir seçenek ortaya konmamakla birlikte, buradan, dağıtım sorunları üzerinde yoğunlaşması gereken, sistemdeki ulusal konumları sınıfsal mücadelelerle birleştirecek küresel bir kamusal alan önerisi çıkarsanabilir.

¹²²Bkz.(120), A. NEGRI, M. HARDT, 78

¹²³ Aufhebung: Çelişkileri koruyarak aşma

3.4.2.3. Biyo-politika

Bu iki anlatıya paralel olarak, ancak tarihe bakış açısı onlardan bir hayli farklı olan bir başka kavramsallaştırma Michel Foucault'un eserlerinde bulunabilir. Antonio Negri, Michael Hardt'la birlikte kaleme aldıkları *İmparatorluk* adlı çalışmada, "diyalektiğin negatif hareketine karşılık pozitif bir kurma süreci"¹²⁴ ortaya koyan Foucault ve Deleuze gibi yazarların perspektiflerini neo-liberal siyaset ve siyasalara karşı bir direniş teorisini tahkim etmekte kullanmıştır. Foucault'nun modernliği ele alan ve modern kurumların derin bir eleştirisine yönelen çalışması çok geniş bir alana yayılmaktadır. Çalışmalarının kamusal(lar) bağlamında taşıyabileceği ilgiyi gösterebilmek açısından Ferda Keskin'in "Kamusal Alan ve Yalın Yaşam" adlı makalesi burada klavuz olarak kullanılacaktır.

Ferda Keskin, ifadesini Habermas'ın çalışmasında bulan ve özel-kamusal ayrımının yanı sıra, politik toplum-sivil toplum, devlet-toplum, yurttaş-insan gibi ikili karşıtlıklarla çalışan modern kamusal kavramsallaştırmalarına alternatif olarak Giorgio Agamben'in *Kutsal İnsan* kitabında dile getirilen ve kökenini Antik Yunan toplumunda bulan "yalın yaşam" kavramı temelinde işlenebilecek bir başka kamusal anlayışı daha olduğunu ileri sürer.¹²⁵

Yalın yaşam, *zoe*, tüm canlıların paylaştığı basit yaşama olgusunu temsil eder. Antik Yunan'da bu kavramın ötesinde *bios* olarak anılan ve birey ve gruba özgü yaşama biçimini, yani politik olarak nitelendirilebilecek yaşamı temsil eden bir kavram daha vardı. Keskin, Aristoteles'in *Politika* kitabında, üremek ve hayatta kalmak gibi yalın yaşama ait zorunlulukları ifade eden *zoe*'nun aile ve köy gibi toplumsal birimlere; *bios*'un ise "iyi yaşam"ın gerçekleştirileceği en üstün topluluk birimi olan *polis*'e tekabül ettiğini belirtir.

Kuşkusuz *zoe* ile *bios* arasındaki bu ayrım toplumsal yeniden üretimin alanı olarak özel alan ve toplumun tüm öğeleriyle bir bütün olarak sorunsallaştırıldığı ve tartışmalarda ortaya çıkan düşüncelerin eylemlerle bağlantısının kurulduğu kamusal alan arasındaki ayrımlarla akraba görünür. Buradaki farkın önemi *zoe-bios* ikilisinin, modern toplumlarda Foucault'nun gösterdiği dönüşüme işaret etmek açısından taşıdığı güçten kaynaklanır.

¹²⁴ Bkz. (120), M. HARDT- A.NEGRI, 406

¹²⁵ Ferda KESKİN, "Kamusal Alan ve Yalın Yaşam", *Doğu Batı Dergisi*, 5, 97-101

Foucault'ya göre şiddete karşı hak, yasa va yasadışılık, özgürlük ve yasaklama sorunları çevresinde biçimlenen modern siyasal iktidar teorileri 18. yüzyıldan itibaren Batı toplumlarında oluşmaya başlayan iktidarı ve siyasal dönüşüm biçimini kavrayamazlar. Foucault'nun "modernliğin eşiği" olarak adlandırdığı bu dönüşümde bir birey olarak insan ve ait olduğu insan türü bedeniyle ve bedenlerinin sahip olduğu güçlerle politik stratejilerde merkezi bir konuma gelmiştir. Kapitalist üretim tarzının bir gereği olarak, bedenin sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması, bireyin biyolojik yaşamının sınırlanması ve/ya da yok edilmesi yerine bu güçlerin verimlileştirilmesini, en iyi şekilde kullanılmasını, örgütlenmesini ve denetlenmesini iktidar için zorunluluk haline getirir. Bu iktidarın ortaya çıkışına uygun olarak nüfusun sağlığını gözeten teknikler ve bireylerin şiddete maruz bırakılmadan itaatlerinin sağlanması, disiplin tekniklerinin kurulması söz konusu olmuştur. Foucault'nun biyo-iktidar ve biyo-politika adını verdiği bu yeni iktidar tarzı ve uygulamaları, *zoe* ile *bios*, yalın yaşam ve toplum yaşamı arasındaki ayrımın kalktığı ve yalın yaşamın giderek daha yoğun bir biçimde politikanın nesnesi haline geldiği modern dönemin baskın iktidar biçimidir.

Antonio Negri "Siyasal Alanın Krizi" makalesinde Batı'da ulusal egemenliğin yerleşmesi sürecine değinirken bio-politikanın, iktidarın kitleleri devletin sınırları içinde yerleşikleştirerek toprağa bağımlı kılma sürecinde önemli bir yer tuttuğunu belirtir.¹²⁶ Toplumsal hayatın halk, toprak bütünlüğü, otorite gibi farklı vecheleri zor kullanmayan bu tip bir siyasetin meşru fiziksel güç tekeli, üretimin ve mübadelenin toplumsal normlarını ve iletişim biçimlerini dolayımılmasıyla pekişir. Keskin de ulus'un -ulus devletin- yalın yaşamın politik sisteme kaydolmasının aracı olduğunu belirtir. Aynı zamanda tebanın ulusa dönüşme sürecinde ortaya çıktığı öne sürülen insan hakları manzumesi de politik haklardan ayrı tutulduğu oranda yaşamın politik alana bağımlı kılınmasında aracı işlevi üstlenmiştir. Bu ifadenin gerçeği yansıttığı kabul edilirse devletin 18. yüzyıldaki örgütlenme ilkesinin dönüşümünde doğrudan rol oynayan, toplumla devlet arasında konumlanan, klasik burjuva kamusal alanı biyo-iktidarın söylem düzeyinde oluşumunun açık bir biçimde izlenebileceği bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Biyo-politikanın biçimlendirdiği toplum, kullandığı tekniklerin kurumlaşması anlamında bir disiplin toplumdur. Disiplin toplumunda adetler, alışkanlıklar, üretici

¹²⁶ Antonio NEGRI, "Siyasal Alanın Krizi", www.korotonomedia.net/theria/index_tur.html

pratiklerin üretimi, ve düzenlenişi yaygın bir aygıt ağı (dispositifler) yoluyla kurulur. Böyle bir toplumun işleyişi, toplumsal alanın yapısını belirleyen mantığın kendilerinden türetildiği fabrika, hapisane, okul, hastane gibi kurumların varlığıyla sağlanır. Disiplinci iktidar düşüncesinin ve eylemin meşru sınırlarını ortaya koyarak, normal ve sapkın olanı yaptırımlarıyla birlikte tanımlar.¹²⁷ Michael Hardt ve Antonio Negri kapitalist birikim sürecinin ilk aşamalarının disiplin toplumu temelinde ilerlediğini belirtirler.

Hardt ve Negri, tarihsel süreç içinde disiplin toplumunun giderek Gilles Deleuze'ün tanımladığı bir kontrol toplumuna evrildiğini ileri sürerler. Bu tip toplumda komuta mekanizmaları biyo-politikanın daha incelmış tekniklerine dönüşürler. Disiplinci aygıt ağının öznellikleri dışarıdan saran yapısı, ikincilleşir; komuta mekanizmaları daha etkili bir biçimde yurttaşların bedenleri ve beyinleri üzerinden dağıtılır. İletişim sistemleri ve enformasyon ağları içinde beyinler, refah sistemleri, gözetim altındaki etkinlikleri içinde bedenler yalnız yaşamdan ve yaratma arzusundan yabancılaştır.

"Kontrol toplumu, demek ki, ortak ve gündelik problemlerimizi içsel olarak canlandıran normalleştirici disiplin aygıtlarının güçlenmesi ve genelleştirilmesi olarak tanımlanabilir; ama disiplinin aksine bu kontrol mekanizması esnek ve değişken ağlar yoluyla toplumsal kurumların yapılaşmış alanı dışına da pekala uzanabilir."¹²⁸

Hardt ve Negri biyo-iktidarın bu iki kipi arasında onlara direnenler açısından önemli farklılıklar olduğunu belirtirler: Disiplin toplumunda iktidarın yayılışı bireyin direnişiyle karşılaşır, kontrol toplumunda ise toplumsal yapı ve gelişme süreçlerinin her noktasına nüfuz eden iktidara karşı toplum tek bir bünye gibi karşılık verir. Tüm toplumsal güçler birbirlerine örülmüş durumdadır. Yazarlara göre bu olgu Marx'ın andığı semayenin emeği biçimsel boyunduruğa aldığı bir durumdan, gerçek boyunduruğa aldığı bir duruma geçiştir. Yeni iktidar biçimi insan varlığını tarihte hiç olmadığı kadar kuşatmıştır; öte yandan kendisini yıkabilecek güçler açısından yeni olanaklar sunar.

20. yüzyılda gerçekleşen siyasal toplumsal dönüşüme dair yukarıdaki üç anlatıda, kamusal alanın satır aralarındaki yeri ve ağırlığı değişiktir. *Sistem Karşılığı Hareketler* kitabında Dünya Sistemi'nin oluşumuna paralel olarak 1848'den 1968 sonrasına uzanan dönemde

¹²⁷Bkz. (11), M. HARDT, A. NEGRI,, 47

¹²⁸ a.g.e.,48

egemenliği, devlet otoritesini, otorite haline gelmiş sistem karşıtı hareketleri sorgulayan ve Dünya'ya yayılmış olduğu gösterilen kamusallık tarzlarının izi sınıf ve ulus hareketlerinden toplumsal cinsiyete, kuşağa, etnik kimliğe ve cinselliğe vurgu yapan yeni toplumsal hareketlere kadar sürülür; ancak eserin uluslar arası ilişkiler üzerinde yoğunlaşan ilgisi bu hareketlerin dayandığı bütünsel toplumsal üretim bağlamını ve hareketlerin ilişkiselliğini a ıklayabilmekten doğal olarak uzaktır. "1968'in öldüğü ve gömüldüğü" söylenirken bu ölümün göstergelerinin serimlenmesi de aynı nedenlerden " ld ren mekanizma"yı açıklayamaz.¹²⁹

Negri'nin emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin "aşılması"na dair söylediklerinde işçi sınıfının kamusal alan mücadelesinin önemi açıkça görülür. Bununla birlikte, bir kez gerçekleştikten sonra çelişkilerin "aşılması"nın hukuk ve iktisat teorisi dışında, pratikte, burjuvazinin genişleyen yeniden üretim alanını nasıl düzenlediği ve işçi sınıfında sistemin sürmesi için gereken "tüketim iştahu"nın nasıl yaratıldığı, teknolojik sıçramayla ulaşılan yeni üretim örgütlenmesi içinde yeniden kalifiye hale gelen işçi kesimlerinin uzlaşma çerçevesini zorlamayacak bir bilinç durumunda nasıl tutulduğu açıklanmamış kalır.

Son olarak, Foucault'un disiplin toplumu ve Hardt ve Negri'nin Deleuze üzerinden aktardıkları kontrol toplumu kavramsallaştırmalarında ekonomi ve kültürü birbirine örerek kullanan biyo-iktidar, ortak yararı tartışmaya ve gerçekleştirmeye yönelik özgül bir alan olarak kamusal alanı yutmuş gibi görünmektedir. Hardt ve Negri'nin kontrol toplumunda öznenin tabi kılınışının dolayımıları olarak gösterdikleri enformasyon ağları, iletişim sistemleri, gözetim altındaki etkinlikler, refah sistemleri gibi ögeler, biyo-iktidarın temel isteminin öznenin üretim sürecine sokularak verimli kılınması olduğu düşünüldüğünde kendi başlarına anlamlı görünmemektedir.

Bu özetlenen sorunları içeren 20. yüzyıl kamusalığı, Habermas'ın çizdiği burjuva kamusalığından farklı şekilde ele alınmayı gerektirir görünmektedir. Aslında Habermas "(*İletişimsel Eylem Teorisi* adlı kitabından beri) ekonomi ve devlet aygıtını, artık sistemsel dirençleri tahrip olmaksızın ve dolayısıyla işlevsellikleri zedelenmeksizin demokratik doğrultuda şekillendirilemeyecek, yani bir siyasal bütünleşme tarzına uyarlanamayacak

¹²⁹ Bkz. (112), ARRIGHI, HOPKINS, WALLERSTEIN, 107

sistemce entegre edilmiş eylem alanları olarak görüyorum"¹³⁰ derken, bu alanların aleni kılınması gerekliliği üzerine kurduğu *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'deki kamusallık anlayışının geç kapitalizm koşullarını açıklamadaki yetersizliğini teslim eder görünmektedir. Yukarıda özetlenmiş tarihsel dönüşümlerin kamusallık veçhesine dair daha uygun bir kavramsallaştırma Oscar Negt ve Alexander Kluge'nin Habermas'ın referans çerçevesini de tamamen reddetmeyen *Kamusal Alan ve Tecrübe* adlı çalışmalarında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmakamusal alan ve tecrübeyi geniş anlamda bir toplumsal üretimanlayışı temelinde ele aldığından geç kapitalizmin getirdiği kamusal sorunlara yanıt verme potansiyeli var gibidir.

3.4.3. Negt ve Kluge'nin Kamusal Alan Kavramı

Negt ve Kluge'nin *Kamusal Alan ve Tecrübe (Public Spere and Experience)* kitaplarındaki amaçları, doğrudan geç kapitalizme özgü bir kamusallığı ve onun sorunlarını tartışmak değildir. Kitabın "Giriş" bölümünde de belirttikleri gibi, başlangıçta yazarların amaçları, kitle iletişim araçlarındaki yapısal değişimle birlikte kamusal alanın yapısal değişikliklerini incelemektir. Ancak 1968 sonrasındaki gelişmelere bağlı olarak, kendi deyişriyle "solun çeşitli kesimlerindeki kamusal alanların kaybedilmiş olması ve işçilerin varolan örgütlenmeleri içindeki iletişim kanallarındaki sınırlılık" onları varolan egemen kamusallık biçiminden apayrı bir tecrübe bağlamına sahip "karşı-kamusal alan" olanaklarını aramaya itmiştir. Bu karşı- kamusal alanın bir çeşit ideal tipi olarak "proleter kamusallığı" seçer ve işlerler. Tarihte daha önce özgül bir biçimde tanımlanmamış bu kavramı seçmelerinin nedeni Mirriam Hansen'in deyişriyle "hem eleştirel hem de ütöpik anlamıyla bir olumsuzlama kategorisi" olan proleteryanın "insan emeği ve varlığının parçalanmasına ve bunun diyalektik zıddına, yani, bir bütün olarak varolan koşulların olumsuzlanmasına işaret etmesidir."¹³¹ Bu kavramın ilk bakıştaki anakronik görüntüsü ve taşıdığı güçlü eleştirel vurgu, Negt ve Kluge'nin kamusal alan analizlerini geç kapitalizmin geniş, karmaşık, ancak tarihsel olarak sınırlı çerçevesini aşarak, işçi sınıfının kamusallık tecrübelerine ve bunları her zaman yutma eğiliminde olmuş burjuva kamusallık tarzlarına yöneltmiştir. Bu türden tarihsel bir analiz

¹³⁰ Bkz. (3), HABERMAS, 41

¹³¹ Mirriam HANSEN, "Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge'nin Kamusal Alan ve Tecrübesi, Çeviren. Meral Özbek, *Kültür ve Toplum*, 2,139

Negt ve Kluge'nin kamusal alanın temel problemi olarak saptadıkları "bugünün zamanın geri kalanına saldırısı"nı "tecrübe ufkunun zamana ilişkin matrisini unufak ediş"ini açıklamalarını da mümkün kılacaktır.

Yalın yaşam düzeyinden müşterek topluluk yaşamına dek insan yaşamının -ömrünün- ölçüye gelmeyen birimi olarak ve insan yaşamının bilinç yapılandırıcı anlarını kapsayan anlamıyla her sınıftan ve statüden insan için ortak bir öge olan tecrübe, Negt ve Kluge'nin çalışmalarında merkezi bir konuma sahiptir. Negt ve Kluge'nin kamusal alan sorununu ortaya çıkarmak için sordukları "kamusal alanın kullanım değerinin ne olduğu ve egemen sınıfların bu alan aracılığıyla hangi çıkarlarını sürdürdükleri" sorularına verdikleri yanıtların ilk adımı, toplumsal tecrübenin kamusal alan içinde örgütlendiğinde kullanım değerine sahip olacaktır.¹³² Bununla birlikte burjuva hayat ve üretim tarzı pratiklerinde tecrübe ve örgütlenmenin toplumun bütünlüğüyle ilgisi yoktur. Örgütlenme tarzlarına ve tecrübenin kuruluşuna dair en önemli hükümlerin burjuva üretim tarzının kurumsallaşmasını öncelediğini söylemekle yazarlar tecrübenin tarihsel bir dönüşümünü ima ederler. Negt ve Kluge Hegel'in aşağıdaki tanımının, ampirik öznelerin diyalektiğin farkında olup olmadığına bakılmaksızın tüm toplumlar için geçerli olduğunu iddia ederler:

"Bilincin kendisine, kendi bilgisine olduğu kadar nesnesine de uyguladığı diyalektik hareket, bu hareketten bilinç için yeni, gerçek bir nesne çıktığı sürece, gerçekten, tecrübe olarak bilinen şeydir."¹³³

Miriam Hansen, Negt ve Kluge'nin Walter Benjamin, Kraucer ve Adorno'nun yazılarında ortaya konan bir tecrübe kuramı geleneğini sürdürdüklerini belirtir. Eleştirel kuramın tecrübe konusundaki yaklaşımları içinde temel bir yeri olan *Erfahrung* ve *Erlebnis* ayrımı Benjamin'de kendine özgü biçimde kuramlaştırılmıştır.

Benjamin tecrübe kuramını biçimlendirirken, Bergson ve Proust'un ve Sigmund Freud'dan yararlanmıştır. Freud, bilinci beynin organizmanın dış dünyayla ilişkilerini düzenleyen ve onu dışarıdan gelen uyarılara uyarlayan bir fonksiyonu olarak tanımlıyordu. Uyarıcılara karşı koruyucu bir kalkan olan bilinç, organizmayı dış dünyanın devasa enerjilerinin yol açabileceği şoklardan korumaya çalışır. Bilinç kalkanını delip geçen şoklar

¹³² Bkz. (9), O.NEGT-A.KLUGE, 3

¹³³ a.g.e., 5

travmaya neden olurlar; ani korkuların kaynağı da organizmanın uyarıya hazır bulunmamasıdır. Şokların kabul edilebilmesi uyarılarla başatme aracılığıyla mümkündür. Gerek uyarılarla başatmeyi telefi eden rüyalar gerek uyarının kabulünü örgütlemek için zaman kazandıran algılama bu eğitimin parçalarıdır. Şokların bilinç tarafından travma yaratmayacak şekilde kesilmesi, şoku başlatan olayın bilinçli hafızada kaydedilmesi anlamına gelir. Ancak bu süreçte olayın bir bütün olarak algılanması ve kaydedilmesi de engellenmiş olur. Organizmanın karşılaştığı olayların bilinçte kaydedilişi, koruma kalkanı tarafından sakatlanan tecrübe, ya da gündelik yaşantının bilinci Benjamin tarafından *Erlebnis* olarak adlandırılır. Hakiki tecrübe, *Erfahrung* ise nesnenin/olayın bütünlüklü olarak bilinç-dışı bellekte iz bırakabildiği koşullarda mümkün olur.¹³⁴

Benjamin, tecrübe kuramının olgusal referansını kapitalist modernleşme koşullarında dönüşen insan tecrübesinde arar. Modernleşmenin harekete geçirdiği büyük enerjiler, kapitalizmin eski yaşam tarzları üzerindeki yıkıcı etkileri, kitlelerin şehirlere yığılması ve kapitalist işletmelerde yoğunlaşan emeğin yabancılaşması insan tecrübesinin doğasını önemli ölçülerde değiştirmiş ve şoku gündelik hayatın bir parçası kılmıştır. Doğanın döngüsel zaman akışının belirlediği tarımsal üretimin on binlerce yıldır süren ağır akışıyla biçimlenmiş olan tecrübe kapasitesi, kapitalist sınıai meta üretiminin zorladığı üretim sürecindeki parçalanmaya ve niceliksel olarak cemaat yaşamının ihtiyaçlarının çok ötesinde üretmek zorunda olan kapitalist işletmenin zaman rejimine uyum göstermek zorunda kalır.

Benjamin'in tecrübe kuramındaki *Erfahrung* ve *Erlebnis* terimleri, diyalektik bir ilişki içinde ortaya konmamıştır. Negt ve Kluge'nin tecrübe kavramını kullanışları ise diyalektik bir karakter sergiler. Tecrübe, Benjamin'in göstermiş olduğu türden bir dönüşüm geçirmiş olsa dahi geniş anlamdaki toplumsal üretimin (meta üretimi, yeniden üretim, toplumsallaşma süreçleri, dil, libidinal yapılar) bir nesnesidir ve üretimin yapısının ve dönüşümünün diyalektğine tabidir. Çalışmada daha önce de kullanılmış olan bir alıntı, Negt ve Kluge'nin tecrübenin diyalektik doğası ve kamusal alanla bağlantısı hakkındaki düşüncelerini açıklık getiren bir nitelikteydi:

"Kitlelerin tecrübesinin gerçek hareketi ancak proleter kamusal alanın temel kuralına başvurulursa gözle görülür bir hale gelir: Yani, tecrübenin toplumsal kolektif ufkunun

¹³⁴ Meral ÖZBEK, "Walter Benjamin Okumak II", AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 116-117

örgütlenimsel biçimi olarak kamusal alan yalnızca bir şimdiki zaman kategorisi değildir; tarihsel tecrübenin bütünlüğünü de sağlar. Bu burjuva kamusal alanının dışlayıcı mekanizmalarından dolayı çizgiselmiş gibi görünse de, tecrübenin, çatlaklardan ve aşırı yön değişimlerinden oluşan bir yol, başka bir deyişle diyalektik bir yol izlediğini ortaya koyar."¹³⁵

Oscar Negt ve Alexander Kluge kamusal alanı "toplumsal tecrübenin dolayımçı ufku" olarak tanımlarlar. Kitaptaki bu kategorik tanımdan başka Kluge'nin daha kısmi tanımları da vardır: "Kamusal alan politikanın kabıdır." "Kamusal alan meselelerin şiddet dışı yollarla karara bağlandığı yerdir." "Kamusal alan değerler için bir tür pazardır." Kluge, "kamusal" teriminin 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin politik dönüşümü sırasında vadettiği programla ünlenen ve özerklik, çoğulluk, açıklık, özdeşünüm ve eleştiri anlamlarına gelen "glasnost"un karşılığı olduğunu söyler.¹³⁶

Yine Alexander Kluge, kendisiyle yapılan bir söyleşide Habermas'ın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı kitabında tanımladığı kamusal alan kavramıyla, Negt ile birlikte yaptıkları çalışmada ele aldıkları biçimi arasındaki farkın, kamusal alanın temellendirildiği toplumsal alandan türediğini belirtir. Buna göre Habermas'ın kamusallık kavramı, kuşkusuz bu temelin dönüşebilme olanağını tanımakla birlikte, olgusal temeli bakımından üretimi doğrudan sorunsallaştırmayan bir bağlama kurulmuştur. Sorun, bu temelde kurulu olanın hak ve özgürlükleri dağıtım biçimine ve bu biçimlerin dönüşüme açık hale getirilmesine bağlanır. Buradaki önkabuller dolaylı olarak "kamusal alan"ın Habermas'ın çok önemseydiği hukuki bağlamın öne çıkmasına ve "yukarıdan aşağı" bir kamusallık tasarımı öne çıkarır. Kamusallığı, yeniden üretimi ve öznelliklerin üretimini de kapsayan geniş bir toplumsal üretim bağlamı üzerinden yorumlayan Negt ve Kluge ise, bu sosyal üretimin odağı olan hayat bağlamlarını kamusal alanın temeli olarak gösterirler.

Miriam Hansen, *Kamusal Alan ve Tecrübe*'nin 1993'teki ilk İngilizce baskısına yazdığı önsözde, Negt ve Kluge'nin "kamusallığı sanki homojen bir özü varmış gibi tekil bir şey olarak tanımlamanın ya da tarif etmenin mümkün olmadığı" iddiasında olduklarını belirtir. Negt ve Kluge'ye göre kamusal alan ancak "birbirinden oldukça farklı niteliklere ve köklere sahip fenomenlerin karıştığı bir yığın" olarak kavranabilir.¹³⁷

¹³⁵ Bkz. (9), O. NEG- A.KLUGE,199

¹³⁶ Bkz. (10), LIEBMAN, 173,

Glasnost sözcüğünün anlamlarını aktaran Meral Özbek, "Kamusal Alanın Sınırları", *Kültür ve Toplum*, 2, 12

¹³⁷ Bkz. (131), HANSEN, 36

Negt ve Kluge'nin bu karmaşık yığını bir ölçüde düzene soktukları kamusal alan kavramsallaştırmaları içinden çıkan iki ayrı kategorizasyona göz atmak bu sorunun çözümlenmesinde yardımcı olabilir.

3.4.3.1 Negt ve Kluge'de Kamusal Alan Kategorileri

3.4.3.1.1. Tarihsel Dizilişlerine Göre Kamusal Alanlar

Negt ve Kluge'nin kamusal alanları iki ayrı kategorizasyona tabi tuttukları söylenebilir. İlk kategori, kamusal alanların kapitalizmin gelişimine bağlı tarihsel dizilişleriyle ilgilidir: Klasik burjuva kamusal alanı, sanayi ve ticaretin kamusal alanları ve proleter kamusal alan. Bu kamusal alan tiplerinin tarihsel bir sınıflamayı yansıtmaları, biri ortaya çıktığında diğersinin yok olduğu sanısını yaratmamalıdır. Bu alanlar birbirleriyle iç içe ve yan yana varolmayı sürdürürler. İlk ikisi birbiriyle eklemlenmiş (uyum ve çekişme içinde bir ilişki, yani) olarak egemen kamusal alanı oluştururlar. Üçüncüsü, karşı-kamusal alandır.

1-) Klasik Burjuva Kamusal Alanı

Negt ve Kluge, Habermas'ın tarif ettiği klasik kamusal alanın ana hatlarına katılmakla birlikte, bu çalışmada daha önce dile getirildiği gibi, onlara göre kamusal alanın çelişkileri bu alanın parçalanışı ve çöküşüyle sonradan ortaya çıkmaz; bu çelişkiler kamusal alanın oluşum aşamasından beri mevcuttur.

"Kant'ın, onun aracılığıyla, ahlaki düsturu, uygar yasaların soyut karakterini, insan davranışını belirleyen yasaların katı zorunluluğunu vurguladığı pathos, burjuva meta üretiminin gelişim halinde oluşu olgusunun bir yansımasıdır. Kamusal alan ilkesi dahil olmak üzere bu ilkelerinin içsel şiddetinin kökleri, asıl mücadelenin bütün özgüllüklere karşı sürdürülmek zorunda olmasında yatar. Meta üretiminin evrenselleştirici eğilimine direnen herşey genele, ilkeye feda edilmelidir. Bu kamusal

alanı çevreleyegelmiş tanımlar, kapsamalar ve sınıflamalar gibi ölçütlerin içinde olduğu zorlayıcı yöntemin kaynağıydı."¹³⁸

Burada burjuva kamusalılığıyla genel irade arasındaki özdeşleştirmenin, burjuva kamusalılığı tarafından kapsanamayan her türlü farklılığın dışlanmasını getiren bir ideolojinin olduğu söylenebilir.

2-) Üretimin Yeni Kamusal Alanları

İlk sınıflamanın ikinci kategorisi, yani sanayi ve ticaretin kamusal alanları, Negt ve Kluge'nin "Üretimin Yeni Kamusal Alanları" olarak adlandırdıkları oluşumlardır. Yazarlar kamusallıkla ilgili dönemselleştirmeyi kapitalist üretim biçimlerindeki dönüşümlere bağlarlar:

"Gazetelerin, rektörlüklerin, parlamentoların, klüplerin, partilerin ve derneklerin klasik kamusal alanı, üretimin yarı zanaatçı bir biçimine dayanır. Bilgisayarların, kitle iletişimin, medya kartellerinin, holdinglerin ve çıkar gruplarının kombine halkla ilişkilerin ve nihayet üretim tarafından dönüştürülen bir kamusal alan olarak gerçekliğin kendisinin sanayileşmiş kamusal alanı ise üretimin ileri ve daha iyi örgütlenmiş bir düzeyini temsil eder."¹³⁹

Üretimin kamusal alanları, klasik kamusal alanla birlikte tarihsel olarak öncelikle klasik kamusal alanın sınırladığı toplumsal tecrübenin ufkuna derin bir biçimde nüfuz ederler. Bu alanlardaki ideoloji üretimi yalnızca sermayenin çıkarlarını değil, sermayeye bağlamı tarafından soğuruldukları ölçüde üretim sürecindeki işçilerin çıkarlarını da kapsar. Bu üretimin kamusal alanlarındaki çelişkilerinin yalnızca sermayenin reflekslerine göre çözülmediği anlamına gelir.

Klasik kamusal alandaki tek yönlü dışlama, burada dışlamanın ve yoğunlaştırılmış bir içerme arasında bir gidiş geliş dönüşür. Meşrulaştırılmayan gerçek ilişkiler bu amaca uygun bir biçimde var kılınan kamusal-olmayan bir alanda bırakılır. Kendi başlarına meşrulaştırılmayan iktidar ilişkileri ise, meşru kılınan ve böylece meşruiyet bağlamında sunulan genel çıkarlarla birlikte kamusal alana dahil olurlar. Üretim çıkarlarının uyguladığı

¹³⁸Bkz. (9), O. NEGT- A.KLUGE, 10

¹³⁹a.g.e., 14

baskıyla meşruiyet ihtiyacı arasındaki çelişki kamusal ve özel alan arasındaki çelişkinin yerine geçer. Böylece sermaye bağlamı zenginleşir ve genişleme olanağı kazanır: Bununla birlikte, aynı zamanda çelişkilere yönelik imkan dahilindeki kapitalist çözüm olanakları daralır. Sonuç, sermayeye özgü koşulların ağır bastığı bir dönüşüm toplumu tipidir. Üretimin kamusal alanı, klasik kamusal alanın çıkar dayanaklarından eden ve zayıflatan dışlama mekanizmalarına sahip değilmiş gibi görünür. Bununla birlikte tecrübenin toplumsal ufku iç içe geçen bu iki alanın mekanizmalarının belirlediği sınırlara hapsolür.¹⁴⁰

Siyaset açısından üretim çıkarlarıyla meşruiyet ihtiyacı arasındaki çelişkinin önemi, üretimin kamusal alanlarının temellük ettiği şeyin özelliğidir: Bunlar, insan tecrübesinin temeli olan hayat bağlamlarıdır. Tamamen sermaye birikimine ve kara hizmet üretimin kamusal alanları bu bağlamları hammadde olarak alır, işlemek üzere üretim sürecine teslim eder ve mamül ürünün hammaddenin toplumsal olarak sahibi, bireysel olarak tüketicisi olan insanlara pazarlanmasında etkin rol oynar. Dağıtım ağı daha önce kamu sayılmayan toplumsal unsurlara kadar uzanır ve onları meta dolaşımının besleyicisi olan öğeler kılarak ilerler. Burada yeni kamuların basitçe tüketicie indirgenmesinden söz edilmiyor; aynı zamanda "tecrübe ufku, gündelik hayat bağlamında, maddi, psişik ve toplumsal (yeniden) üretim temelinde söylem üretimine dahil olan birer sahte kamu belirlemektedir.¹⁴¹

Klasik kamusal alanla üretimin yeni kamusal alanlarının alışımında tekrar edilen olgu, varolan biçimiyle proleter kamusal alanın reddidir. Bu bağlamın varlığı, evcilleştirilmiş bir şekilde kapitalist değer biçme isteminin gerçekleştirilmesinde oynadığı rol ölçüsünde kabul edilir. Değer biçme isteminin ifade biçimi süreç içinde değişir; bu istem kendisini gerçek istemlere uyarlar; ancak aynı zamanda onları kendi sistemine oturtacak biçimde onlar için model oluşturur. Gündelik hayat tecrübesi karmakarışık bir resimle karşıkışıyadır: Hayat bağlamı apaçık bir şekilde üretimin ve kamusal alanın bir parçası olur; ancak aynı zamanda dışlanır, çünkü özerk bir bütün olarak somut bütünselliği tanınmamaktadır. Bu şekilde hayat bağlamları üzerinde yükselen insan tecrübesi iki kutuba doğru ayrışır. Kutuplardan birinde sinai kamusal alanlarca soğurulmuştur ve sanayileşme sürecinde ye alır. Değeri biçilir ve rengini meta üretiminden ve dolaşımından alan bir kültür çerçevesinde, egemen kamusal alanın ürettiği anlam zincirine eklenir ve toplumsal bütün açısından kodlanır. Diğer kutuptaki hayat bağlamı ise üretim sistemleri ve toplumu belirleyen üretimin kamusal alanları

¹⁴⁰ a.g.e.,14-15

¹⁴¹Bkz.(131), HANSEN, 140

arasındaki ilişkisi, içinde kamusal alanda kodlanmaz. Hayat bağlamından türeyen tecrübe, yalnızca toplumsal bütün bağlamında niteliksizleşir; anlamını ve kurucu olanaklarını yitirmez. Dayandığı hayat bağlamının değerinin biçilmemiş olması onu ve ifadesini anlaşılmasız kılar; "özel" bir tecrübe olur. Bu ayrışmanın sonucu olarak üretimin alt yapısı ve meşrulaştırım için "değersiz" olan insan etkinlikleriyle ilgili alanlar örgütlenmiş bir yoksullaşmaya mahkum edilmiş olur. Öte yandan kamusal alandaki tecrübe de bağlamından kopmuş, gündelik yaşamın idamesi programlamanın ve meşrulaştırımın sanayileşmiş bağlamına oturmuştur. Bu süreç insan bilinçlerinin parçalarını olduğu kadar, anlamlı bir yaşama duydukları arzuyu da temellük eder.¹⁴²

3-) Proleter Kamusal Alan

Proleter kamusal alan proleter sıfatının taşıdığı bir olgusallığın vurguladığı niteliğe olduğu kadar, burjuva kamusal alanına ve sınai kamusal alana karşı stratejik ya da Leninci biçimiyle ideolojik bir konum almaya işaret eder.¹⁴³ Proleterya, Marksizm'in burjuva toplumunun karşısına çıkardığı anti-tez olarak, hem onun olgusal bir parçası -yabancılaştırılmış emeğin öznesi ve insan emeğinin ve varlığının kapitalist koşullardaki parçalanmışlığının tezahürü- hem de yaşamın tarihsel öznesi olarak onu dönüştürecek bir olumsuzlama kategorisi olarak geliştirdiği bir kavramdı. Negt ve Kluge proleter kamusal alanı, tarih içinde işçi sınıfına ait olarak görülen kurumların -sendika ve partiler- etkinlikleriyle özdeşleştirmezler. Onun tarihsel örneklerini, yukarıda kamusal bağlamıyla ele alınmış İngiliz işçi sınıfı gibi hareketlerin gelişimi içinde ararlar. Yazarlar, proleter kamusal alanı, onu soğurduğu zaman içinde biçimlenen tecrübeye çizgisel bir görünüm veren burjuva kamusal alanlarından ayırt edildiğinde, tecrübenin izlediği kırıklardan ve ani yön değişimlerinden oluşan yolun seçildiği, bir başka deyişle işçi sınıfının tarihsel diyalektik tecrübesinin bütünlüğünü yansıtan ve onu yeniden örgütleyen bir alan olarak tasavvur ederler.

Üretimin kamusal alanının betimlenişinde ortaya çıkan karanlık tablo, proleter kamusal alanın tarifinde telafi edilme eğilimindedir. Egemen kamusal alan tarafından sömürgeleştirilmiş olsa da, hayat bağlamları bu sömürgeleştirmeyi açığa çıkarabilecek ve egemen kamusal alanın ontolojik bir düzeye basmayan ve zorunluluğunu yalnızca kapitalist

¹⁴²Bkz. (9), O. NEGt- A. KLUGE, 18

¹⁴³ Michele BARRETT, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Çeviren. Ahmet Fethi, 33

meta üretiminin anlamsız kar-yatırım-kar döngüsüne¹⁴⁴ dayanan kendinden menkul sistemini olumsuzlayacak tecrübeyi yaratabilecek sağlamlıktadır. Gözden kaçırılmaması gereken nokta tecrübenin iki yaşam bağlamı arasındaki sallantılı konumudur. Miriam Hansen'in özetlediği biçimiyle bu durumu belirleyen etkileşim içindeki üç ögeden söz edilebilir:

"Bunların birincisi, kapitalist yani yabancılaşmış koşullar altında yeniden üretim tecrübesidir. İkincisi bu tecrübenin ufku içinde sistematik olarak tıkanması; yani tecrübe eden öznelerin kamusal ifade ve temsiliyet şebekelerinden izole edilmiş olmalarıdır. Üçüncüsü ise bu tıkanmaya tepki olarak çıkmış, yabancılaşmış üretim tecrübesinde temellenen direnmeler ve tahayyül yüklü stratejilerdir. (protesto enerjileri, psikik dengeleme edimleri, bir şahsiyet olmak üzere gösterilen şiddetli arzu, bireysel ve kolektif fantezi ve yaşamı yeniden sahiplenmeye yönelik yaratıcı girişimler)"¹⁴⁵

3.4.3.1.2 Özgül İşlevleri Açısından Kamusal Alanlar

Negt ve Kluge'nin kamusal alana dair ikinci kategorizasyonları, kamusal alanın kapitalizmin tarihsel ihtiyaçlarına göre biçimlenen evrelerini ve işlevlerini konu alır. Birbirleriyle çelişen bu kategoriler içsel olarak birbirlerine bağlıdır ve bir bütün olarak görünürler. Yazarlar, bu süreçlerin meta üretimiyle analogik olarak kavranması gerektiğini öne sürerler.¹⁴⁶

1.) Kurucu Kamusal Alan

Negt ve Kluge'ye göre burjuva üretim tarzının kendisini bir toplumsal düzen olarak kurması gerekir. Bu, kurucu kamusal alan olarak anlaşılabilir. Burjuva düzeninin politik uygulanışı sürecinde bu biçim prosedürel kurallar ve güçler ayrılığı gibi ilkelerle kontrol altına alınamaz. Burjuva üretim tarzının kamusal-olmayan üretimi evresinde ekstra-ekonomik güç (örneğin ilksel birikimde olduğu gibi) ekonomik güç ilişkileriyle ittifak oluşturur.

¹⁴⁴ kar- yatırım- kar döngüsünün açıklanması için Bkz. İ. WALLERSTEIN, **Tarihsel Kapitalizm**, Çeviren. Necmiye Alpay, 10- 38

¹⁴⁵Bkz. (131), HANSEN, 140

¹⁴⁶Bkz. (9), A. NEGT- A.KLUGE,54-57

Kamusal alanın bu üretilme biçimi yalnızca erken burjuva dönemiyle nitelenmez; kapitalist üretim tarzının çelişkilerinin eski üretim tarzı çerçevesinde çözülemeyeceği her aşamada yinelenir. Bu çelişkiler, onları çözmektense dönüştürerek ekstra ekonomik güç ilişkilerine çevirerek kullanan yeni siyasal düzen tarafından -tarihsel akışa ters olarak- kullanılır.

Yazarlar bu kurucu kamusal alanın feodal mutlakiyetçilikten de canlı emekten de farklı olduğunu ve ele aldıkları şeyin bu kamusal çerçeve için gerekli kamusal alanın, reel politikanın ve iktidarın maddi mefhumu olduğunu belirtirler. Kurucu kamusal alan için Fransız Devrimi'ndeki Konvansiyon dönemi, III. Napoleon iktidarını hazırlayan aşamayı, Mussolini'nin iktidara gelişini ve Almanya'daki "milliyetçi uyanış" dönemini örnek verirler.

2.) Burjuva diktatörlüğünün örgütlenimsel modeli olarak kamusal alan

Bu normlar, meşrulaştırmalar, sınırlamalar, prosedürel kurallar, politik kamusal alanı engelleyen güçler ayrımı olarak kurulur ve burjuva düzenini rahatsız eden ya da etkisizleştiren kararlardan korur. Bu alan asli kamusal alana ve siyasete karşı örgütlenmiş bir engeldir.

Negt ve Kluge anayasal hukukla ifadesini bulan burjuva kamusal alanının bu kolunun dışsal işaretlerinin biçimselleştiriliciliği, gösterilebilirliği, tutarlılığı ve telafi edilebilmesinin (dönüştürülebilmesinin) zorluğu olduğunu belirtirler. Bağımsız toplumsal irade bakımından bölünme mekanizması siyasal haklardan ruhun (psişe) yapılarına kadar ilerler. Bu mekanizma kamusal alanın gerçek temelinde, başka bir deyişle üretici bölümlerde olduğu kadar dilde, kültürde, hayat tarzlarında ve iletişim biçimlerinde de örgütlenmiştir. Mekanizmanın içsel eğilimi kullanım değeri üreticilerini toplumsal tecrübeden; yani kolektif iradenin taşıyıcılarını, bu iradeyi yaratmanın araçlarından ayırmaktadır. Amacı siyasal kamusal alanın varolmasını engellemektir.

3.)Toplumsal Bütünlüğün Yanılsamalı Sentezi Olarak Kamusal Alan

Negt ve Kluge'ye göre kamusal alanın bu kolu kurucu kamusal alanın yalnızca toplumsal alt grupların gücü olarak görünmesini ve burjuvazi diktatörlüğünün bütün kamusal alanların ve toplumsallığın olumsuzlanması olduğu gerçeğini telafi etmek amacını güder. Bu alan toplumun üyelerinin katılım yanılsamasıyla birlikte kolektif irade görüntüsünü ve dünyayı kucaklayan anlamlı bir bağlamı yaratmak zorundadır. Bu toplumsal disiplinin

kurumlarından biridir. Bu kol olmadan, yasaklayıcı prosedürlerin kurucu ya da koruyucu seti sürdürülemez.

4.) Burjuvazi tarafından belirlendiği biçimiyle kullanım değeri ifade eden bir biçim olarak kamusal alan

Negt ve Kluge, burjuva ve post burjuva kamusal alan tarafından kurulan gerçek insanlar bu alanın kuruluşunun ve çöküşünün bütün aşamalarında kullanım değerinin üretimiyle uğraştıklarını söylerler. İnsan ihtiyaçlarına sahiptirler ve insan ilişkileri üretmekte, toplumsal iletişim tarzları yaratmakta ve entelektüel yapılar kurmakta çalışmışlardır. Egemenlik elde edemeden sisteme karşı çıkarken bu insanlar kamu bağlamının, bu türden bir kamusal alanın üretimiyle el ele giden sürekli bir idealist devrimleştirilmesi yolunu izlemişlerdir.

Negt ve Kluge'nin 1970'lerin başında giriştikleri kamusal alan kavramsallaştırması teorik olarak üretim kavramının genişlemiş bağlamı çerçevesinden yapılandırılmıştır. Çalışma bu yüzden yalnızca içinde yazıldığı geç kapitalizm dönemi için değil, kapitalizmin gelişimindeki her dönem ve bunlar arasındaki bağlantıları kamusal alan açısından kavramaya elverişli bir zemine oturur. Böylece, örneğin *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde olduğu gibi belli bir dönemde oluşmuş bir kamusal alan tarzının döneme özgü kurumsallaşmalarının idealizasyonundan ya da dönüşüm içinde toplumsal üretimin örgütlenmesindeki değişikliğe bakıldığında tarihsel olarak artık statüsüne düşen kategorilerin şeyleştirici etkisinden bağımsız analizler yürütmek mümkün olur.

Bunun ötesinde kamusal alanın Negt ve Kluge'de salt söylemsel bir alan olarak kurulmamış olması önemli bir noktadır. Yazarlar kamusal alanın gelişiminde, çerçevesi bu alan tarafından çizilen insan tecrübesi üzerine oturan eylem ve mücadelenin dönüştürücü potansiyeli üzerinde yoğunlaşırlar. Egemen kamusal alanların tecrübeyi baskılama, güdükleştirme ve yönlendirme kapasiteleri ne denli güçlü olursa olsun, proleter yaşam bağlamında ifadesini bulan tecrübe özgürleşim mücadelelerinin üzerinde sürekli olarak yeniden kurulabileceği bir zemin oluşturur. Buna karşılık söz konusu eylem ve mücadeleler egemen kamusal alanların kendilerini ve genel olarak yaşam bağlamlarını hedef alan dönüşümlerini de güdülerler. Mücadeleler egemen kamusal alanlarda bunların kapitalist meta ekonomisine analogik olarak kurulmuş mantığıyla topyekün evrenselleştirme işlemine uygun

biçimde tikel, irrasyonel ve çizgisel olarak gösterilir. Tecrübenin gerçek doğası ise kamusal alandaki bu temsile uymaz; tarihsel bütünlüğü egemen kamusalıklar tarafından soğurulsa da tarihin kırılma anlarında fişkırın diyalektik bir yol izler.

Negt ve Kluge'nin çizdiği çerçeve öncelikle Batı toplumlarında işçi sınıfıyla burjuvazinin "büyük uzlaşma" dönemi olarak gösterilen "Refah Devleti" sürecinin salt burjuva siyasal iktisadının terimleriyle verili açıklama çerçevesinin ötesine geçmeyi mümkün kılar. Liberal siyasal iktisat açısından bakıldığında biraz basitleştirilmiş biçimiyle sorun, üretimi gerçekleştiren ve varlığı emek kategorisinin anayasal olarak kurucu statüsüne yerleştirilmesiyle yapı kurucu bir unsur olarak tanınmış işçi sınıfının aynı zamanda nasıl tüketici hale getirileceğidir.¹⁴⁷ Oysa basitçe üretim tüketim döngüsünde herhangi bir sınıf olarak yer alması işçi sınıfının dönüşüm koşullarını elinde tuttuğu bir dünyanın dizginlerini egemen sınıfların eline bırakmasını açıklamaz. Negt ve Kluge, bunu proleter yaşam bağlamının burjuva kamusal alanlarının bütünleyici (integrative) mekanizmaları aracılığıyla asimile edilişiyle açıklarlar. Bu işçi sınıfı enerjilerinin burjuva kamusal alanında modellenmiş örgütlenme biçimleriyle bütünleştirilmesine dayanır. İşçi sınıfını temelinden tanımlayan üretim araçlarından ayrılma olgusuna ek olarak işçi sınıfı burjuva kamusal alanlarını kendi çıkarlarına uyarlayabileceği ya da dolaysız olarak kendi kamusal alanını yaratabileceği psişik ve kurumsal araçlardan da ayrılmıştır. Bu nedenle sendikalar ve başka işçi örgütlenmelerinin oluşturduğu kamusal alanlar burjuva kamusal alanın çeşitlenmesi gibi dururlar.¹⁴⁸

Çıkarların tikelliğiyle burjuva üretiminin görünüşteki bütünlüğüne, burjuva dünyasına el koyarak başetmeye çalışmak bir yanılısma ortaya çıkarır; çünkü bu proleter yaşam bağlamını kendinin tam karşıtı olan bir şeyin yardımıyla aşmaya çalışmak olur. Proleter yaşam bağlamını üreten tamamen bu karşıtıktır. Sermayeyi aşmadan ücretli emeğin aşılammaması gibi, burjuva yaşamının koşulları aşılammadan proleter yaşamın koşulları da aşılammaz. Bu bağlamdan ayrı olarak, işçi hareketlerinin burjuva toplumsal bağlamını aşmadan kendi istemlerini (interest) gerçekleştirme yolunda tarihte sürekli olarak yinelenmiş girişimlerinin gerçekçi olmayan yanı somut vak'alarda görünmez bir hal alır. Bu çabalar, herşeyden önce ideallerin benimsenmesinde ifadesini bulmuştur: İnsan, ilerleme, çalışma hakkı gibi idealler, gerçek özgürleşimci hareketin yerine geçer.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Negri, emeğin İtalya'da kurucu -anayasal kategori olarak kabul edilmesi üzerine etkileyici bir makale yazmıştır. M. HARDT, A. NEGRI, "Anayasal Emek", *Dionysos'un Emeği*, 87-117

¹⁴⁸ Bkz. (9), O. NEGT-A.KLUGE, 58

¹⁴⁹ a.g.e.,59

Proleter ve evrensel çıkarların bu melez durumunda her yerde hazır ve nazır burjuva örgütlenim normları devreye girer. Burada burjuva kamusal alanının varlığını ancak göçmüş bir şekilde sürdürdüğü söylenebilir. Burjuva örgütlenme biçimlerini kullanan bu proleter kamusal tipi yalnızca proleter çıkarları ve tecrübeyi birbirine bağlamakla kalmaz, aynı zamanda onları proleter kamusal alanın özgül bir biçimine yoğunlaştırır. Bu alan burjuva kamusal alanından dışsal biçimleriyle ayırt edilir: İşçi dernekleri, işçi sınıfı konut ajansları, sendikalar örnek verilebilir.¹⁵⁰

Bu düzeyde, proleter çıkarlar toplumun hareketine katılırlar. Yalnızca varolan sistemin savunucuları değil, işçilerin kendileri de bir takım taleplerinin gerçekleştiğini bir kısmınınsa gelecekte devreye girmek üzere ilkesel düzeyde kabul edildiğini teslim ederler. Bu varsayım tam anlamıyla bir aldatmaca değildir. İstemleri gerçekten toplumsal bağlama katılmıştır; ancak bunlar oraya nesnel istemler, şeyleşmiş ihtiyaçların tatmini olarak katılır. Bütünleştirme evliliklerinin burjuva evliliklerini model almalarından, burjuva toplumunun dil ve kültürünü kulanmalarından, statükoyu sürdüren -genellikle merkezi- kurum ve örgütlerine dadanmalarından başlar. Sonuç, bir muammadır: Kendilerini edilginleştiren proleter kamusal alanın bu tezahürünü terk edemezler, zira bunu yapmaları onları kendi istem ve tecrübelerinin bu tek örgütlenmiş biçiminden koparacaktır. Öte yandan varolan bu durumu sürdürmezler. Savunma onların güçlü tarafı olarak görülse dahi, statükoyu savunmacı bir şekilde sürdürmeyi denemek sermayenin hareket yasalarına ve bütün tarihsel sürece kör kalmak anlamına gelir. Bir krizin ya da statükodaki bir değişikliğin en küçük işareti dahi sabit kabul durumunda işçilerin aleyhine işler. Yeniden- bölüşüm sürecinin nesnesi ya da toplumsal sömürü sürecinin hammaddesi haline gelirler.¹⁵¹

¹⁵⁰ a.g.e.59

¹⁵¹ a.g.e..60

SONUÇ: GEÇ KAPİTALİZM VE NEO-LİBERAL KÜRESELLEŞME KOŞULLARINDA KAMUSALLIK OLANAKLARI

1960'ların ortasına gelindiğinde belirmeye başlayan durgunlukla beraber Negt ve Kluge'nin sözünü ettiği "muamma" somut bir biçimde hissedilmeye başlamıştı. Proleter kamusal alan egemen kamusal alanlara tamamen soğurulmuş gibi görünüyordu: Batı Avrupa'da yalnızca sosyalist partiler değil, bütün Komünist Partiler "refah toplumu" ideali ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Amerikan hegemonyası ile uyum içindeydiler.¹⁵² ABD'nin 1940'ların sonundan itibaren rakipsiz bir şekilde içinde yayılmaya başladığı dünya piyasaları 1960'larda Japonya ve Batı Avrupa merkezli şirketlerin girişimlerine sahne oldu; dolayısıyla 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk üretim ve Pazar bunalımları ortaya çıktı. Doların uluslararasılaştırıcı işlevi enflasyonun ve tıkanmaların uluslararası etkilerini yaygınlaştırıcı bir rol oynadı. Yeni emperyalist yapılanmadaki tıkanıklığın işçi sınıfı üzerindeki etkileri, sınıfsal, ırksal, dinsel, bölgesel eşitsizliklerin baskısını artırarak tüm dünya genelinde kamusal alanlarda yeni hareketlenmelere neden oldu.¹⁵³

Ekonomideki daralmaya eşlik eden gelişmeler kamusal alan etkinliğinin yoğunlaşmasını destekliyordu. 2. Dünya Savaşı sonrasında parlamenter demokrasi, Refah Devleti'nin maddi koşulları ve ABD'nin vesayetçi ve tehditkar askeri gücüyle tutarlılaştırdığı ve Batı Avrupa Komünist Partileri'nin de onayladığı bir ideolojiye dönüşmüştü. Sömürgeciliğin ard arda bağımsızlık ilan eden Üçüncü Dünya halkları karşısında yeni bir emperyalizme dönüşmüş olması ve ABD'nin bu yeni sömürgecilik doğrultusunda Vietnam'da başlatmış olduğu savaş, dönemin "Yeni Dünya Düzeni"ni derinden sarsacak etkiler yarattı. Vietnam Savaşı'ndan kitle iletişim araçlarına yansıyan tablo dünya sisteminin meşruiyetini sarstı ve "parlamenter demokrasi"nin nasıl bir baskı ve şiddet aygıtını gizlediğini gözler önüne serdi:

1960'ların Batı toplumlarının gençliği, tarihin hiçbir genç kuşağının görmediği koşullarda yetişiyordu. Refah Devleti altında sağlık uygulamalarının etkililiği genç nüfusun toplam içindeki yüzdesini arttırmıştı. Yüksek öğrenimde yine refah koşullarından kaynaklanan bir patlama yaşanmış ve özellikle öğrenci gençlik sınıfsal-toplumsal bakımdan

¹⁵² Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 5, 1506

¹⁵³ a.g.e., 5, 1504

bir ara kategori olarak tanımlanmalarına yetecek bir zaman aralığını öğrenime ayırabilecek duruma gelmişti. Yüksek öğrenimin kitleselleşmesinde, ekonomik-toplumsal işleyişin karmaşıklaşması ve üretici güçlerdeki gelişme çerçevesinde emek gücünün gerektirdiği nitelikler önemli bir rol oynamıştı. Öğrenci sayısındaki muazzam artış onları kapitalizm açısından iştah açıcı bir pazar haline de getiriyordu.

Refah koşullarında doğan 1960'lar gençliğinin önemli bir özelliği de savaş tecrübesi yaşamamış ender kuşaklardan biri olmasıydı. 1960'ların başından itibaren sistem tarafından tatmin edilemeyen gençliğin radikalizme kaymasında, önceki kuşakların yakından tecrübe ettiği yoksulluk ve savaş gibi olgular karşısında yılgınlığa kapılmış ve tabiri caizse "haline şükreden" tavrı onlarda yoktu. Sözü edilen koşullar gençliğin yaşamdan bekleyebileceklerini arttırıyor ve maksimalizm eğilimlerini güçlendiriyordu.

Gençliğin radikalleşmesindeki bir başka neden dünyadaki ABD hegemonyasıyla birlikte yayılan "Amerikan tarzı yaşam" anlayışına karşı gelişen bir tepkiydi. Kapitalizmin manipülatif etkisine açık ticari-kültürel bir alan olarak inşa edilmeye çalışılan "gençlik kültürü" de hissedilen bu yeni yaşam tarzının insani mutluluğu, tatmin ve erdemleri tüketim imkanlarına ve normlarına indirgeyen ahlaki ideolojisi giderek daha sert biçimlerde eleştiriliyordu.¹⁵⁴

Özellikle üniversiteli gençliği kapitalizmle çatışmaya iten bir başka olgu, bilginin üretildiği kurumlar olarak üniversitelerin meta üretimiyle bütünleştirilme eğilimidir. Üretimin rasyonelleşmesi ve iş bölümünün yetkinleşmesi emek gücünün giderek daha vasıflı olmasını gerektiriyordu. Zanaatkarca yönleri olan ve yaratıcılık gerektiren akademik alanlar (mühendislik,mimarlık) kendi içlerinde bölünerek uzmanlaşıyor, sanayiın seri üretim ritmine bağlanıyor; bilimsel araştırma ve etkinlikler ekonomik verimlilik ilkelerine bağımlı hale getiriliyordu. Kapitalizme özgü üretim denetimi, rasyonelleşme ve iş bölümü bilginin üretilme sürecine hakim kılınıyordu. Bu anlamda öğrenciler üniversitenin sunduğu bilimsel-mesleki bilginin bütünü üzerindeki denetimlerini, bilgiye sahip olma niteliklerini yitirmekte ve kendi yaşam bağlamları içinde bir proleterleşme sürecine girmektedirler. Bilgiyi araçsallaştıran, parçalayan ve sanayiın emrine sunan üniversite otoritesi, aynı yöndeki baskıları insan yeti ve tecrübelerine uygulayan siyasal-toplumsal otoriteryanizmin bir yansıması gibiydi.

¹⁵⁴ a.g.e.,5, 1505

Kapitalizmin ve dünya sisteminin radikal sorgulaması bu koşullar içinde yeşeren öğrenci hareketleri temelinde yükseldi.

Yeni toplumsal hareketlerin sorgulama çerçevesi yalnızca sistemin iktidarda görünen kurumsallaşmalarını hedef almıyordu. Parlamenter sistemin en muhalif görünen öğeleri, komünist partiler kurulu düzenin bir parçası olarak yoğun eleştiriden paylarını alıyorlardı.¹⁵⁵ Kurulu düzenin yerinden oynatılamaz, nüfuz edilemez iktidarına karşı doğrudan eylem yöntemi yaygınlık kazandı. Doğrudan eylem perspektifi vekaleti reddediyor; devrimci-eylemci öznenin siyasal iradesini ve insiyatifini dolaysızlaştırıyordu. Vietnam, Latin Amerika ve diğer anti-emperyalist kurtuluş mücadeleleri; doğrudan eylemciler için önemli bir moral motivasyon kaynağı oluşturuyordu. Öğrenci hareketi sosyalizme yaklaştıkça, bu yönelim sistematik bir burjuva demokrasisi reddiyesiyle bütünleşti ve devrimci konsey (sovyet) tecrübelerinden hareketle ilk evrelerinde anarşizan öğelerin ağırlıklı olduğu bir doğrudan demokrasi söylemi geliştirdi. Reform taleplerinin gerçekleşmesi amacıyla kurulu düzenin ya da bizzat hareketin içindeki öğelerin araçlarının/vekillerinin araya sokulması dolayım içinde taleplerin ertelenmesi düşüncesi reddedildi. "Hemen şimdi, burada ve bizzat" gerçekleştirilmesi gereken devrimci talepler söz konusuydu.

"Bu düşünce, global düzeyde 'şimdi (hemen) devrim' şiarında uç verdi. Çin Kültür Devrimi'nin uyandırdığı coşku ve sempatinin katkısıyla, toplumsal sistemin bütün toplumsal pratiklerde de alternatif-devrimci ilişkiler kurmaya, geleceğin toplumunu şimdiden inşa etmeye dönük bir karşı kültür/kültür devrimi perspektifi üretildi. Bu düşünceye koşut olarak devrim(ler)i gerçekleştirecek özne de her türlü dolayım içeren yüklemden arındırıldı. Devrimi isteyen ve onu yapmaya girişen öznenin kendisini devrimci özne kılacağı düşüncesine dayanan, sınırsız bir öznelcilik evrildi."¹⁵⁶

Burada 1968 olaylarını yönünü veren öğrenci hareketleriyle 18. yüzyıl sonunda kültür ürünlerindeki metalaşmanın ilk aşamasının özgürleştirdiği burjuva entelektüellerinin devrimler açısından üstlendikleri rolleri karşılaştırmak yararlı olabilir; zira bu iki örnek farklı kamusal alanların ete kemiğe bürünmesini mümkün kılmışlardı. Öncelikle sözü edilen iki grubun da dönemlerinin üretim tarzları çerçevesinde şekillenen tabakalaşma açısından varolan

¹⁵⁵ Bkz. **Bölüm 3.4.3.1.2.** "Özgül İşlevlerine Göre Kamusal Alanlar: Toplumsal Bütünlüğün Yansımaları Sentezi Olarak Kamusal Alanlar", 102

¹⁵⁶ Bkz. **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 5, 1505-1506

hiçbir sınıfsal temele tam olarak oturmadığı işaretlenmelidir. 18. yüzyıl burjuva entelektüelleri kökenleri ve yaşam tarzlarının genel nitelikleri açısından "burjuva" idiler; bununla birlikte kendileri dışındaki burjuva çıkarlarını savunmaları ürettikleri kültürün kökene ve yaşam tarzına bağlı sınıfsal nitelikleriyle çok az açıklanabilir. Bu entelektüellerin insanı mülk sahibi bireyle özdeşleştirebilmelerinin temelinde, metalaşmanın, kendilerini, yani varlıklarını eski düzene değil yeni düzene borçlu olanları, böylece eski düzenin insanı körelten ve baskılayan mekanizmalarına tabi olmadan özgürce akıl yürütebilenleri ortaya çıkaran işleyişini görebilmelerinin yattığı söylenebilir. Bu anlamda Marx'ın asıl olarak sanayi burjuvazisini kastederek söylediği "kendi suretinde bir dünya yaratma" girişimi, geniş çaplı meta üretiminin ortaya çıkışından önce bilincini dünyaya egemen kılmak isteyen, geçiş aşamasının bu tuhaf ara ürününün, tüm dünyada adlandırıldığı biçimiyle Aydınlanma'nın üstlendiği bir olguydu. İlke ve kurumlarıyla bütün bir burjuva kamusal alanı, toplumsal alanda kendisine ve tarihin o anında temsil edilen hiçbir toplumsal çıkara oturmadığından "çıkardan bağışık" görünen düşüncelerine yer açmak isteyen bu topluluğun çabasıyla ortaya çıkmıştı. Yeni bir toplumsal kategori olarak burjuva toplumsal alanının meşrulaştırım ihtiyacının sonucu olarak değişik burjuva fraksiyonlarının -ve hatta aristokratların- bu alanda etkinlik göstermeleri, entelektüel etkinliklerin tabanının genişlemesi, kültürdeki metalaşma olgusunun yaşamın başka alanlarıyla karşılaştırıldığında yavaş seyrederek sözü edilen entelektüel kesimini hızlı bir biçimde proleterleştirmemesi burjuva kamusal alanının idealleriyle toplumsal üretimin gerçek karakteri arasındaki çelişkilerin üzerini örterek tarihsel bir tutarlılık kazanmasını sağladı. Sınai üretimin dev adımlarla genişlemesinden sonra su yüzüne çıkacak olan bu çelişkiler, kültür üreticisi burjuva entelektüellerinin 1789'dan 1848'lere uzayan süreçte plebyen ve proleter kamuların biçimlenmesinde önemli roller oynamasını beraberinde getirmişti.

1968 olaylarını sürükleyen hareketler ise meta üretimi süreçlerinde doğrudan yer almayan ve sınıfsal köken açısından tabakalaşmayı çapraz kesen bir yapıya sahip olduğu varsayılabilen öğrenci grupları tarafından yönlendirilmişlerdi. Burada da varolan sınıf yapısına tam olarak oturamayan bir ara kategoriden söz edilebilir. 1968 öğrenci hareketinin kamusal yapılandırıcı bir unsur olarak farkı, kendi sınıfsal konumlarının farkındalığıyla birlikte tamamen toplumsal ve siyasal iktidarda muhalefet temelinden hareket etmeleriydi. Öte yandan muhalefet ettikleri yapıların yalnızca Batılı iktidar kurumlaşmalarının kapitalistik biçimleri değil, bu biçimler tarafından boyunduruğa alınmış olan kurumsallaşmış muhalefet biçimleriydi. Üçüncü Dünya'daki anti-kapitalist mücadelelerin ortaya koydukları bakış açısı

Dünya'da egemenliğin doğasına dair düşünceleri değiştiriyordu. Sınıfsal bir ara kategori olarak öğrenciliğin dayandırılabilceği üretimsel temel bir anlamda burjuva kamusal alanını biçimlendiren burjuva entelektüellerinin ortaya çıkışında kültürel üretimin muadili olan öğe ne doğrudan meta üretimi ne de geç kapitalizm koşulları altında genişlemiş yeniden üretimdi: öğrencilik, toplumsal üretim içindeki yerleri giderek daha çok farkedilebilen bilginin, özelliğın ve toplumsallaşmanın üretiminde önemli bir rol oynamaya başlayan bir unsur olarak öne çıkıyordu.

1968'de (aslen 1966-1970) arasında olup bitenler üzerine birçok yorum geliştirilmiştir. Hemen herkes ortada bir devrim olduğu konusunda hemfikirdir. Bu devrim, çeşitli vehçelerine bakılarak toplumsal, siyasal, kültürel olarak ya da bunların hepsiyle nitelenebilir. Bu çalışmanın bakış açısından, kamusal alanın toplumsal, siyasal ve kültürel öğelerin tecrübe ve bilinçle dolayımlanması sağladığı işlevden ötürü, 1968'in olgusal gerçekliği en çok bir kamusal devrim olarak nitelenmeyi hakeder görünüyor. Bu nitelemenin uygunluğu kamusal alanın yoğun ve etkin kullanımı, hareketlerin genel olarak savaş ve şiddet yöntemlerini reddetmesi, (oldukları biçimleriyle) kurulu düzenin kurumlarının ve devletin ele geçirilmesi anlayışından uzaklık gibi devrimin yürütülmesinde kullanılan yöntemler kadar; '68'den dünyaya kalan mirasın süreklilik gösterdiği söylenebilecek öğelerinin kamuların yeni örgütlenme ve etkileşim tarzları oluşunda kendini gösterir. 1968'in, günümüzdeki kamuların örgütlenme biçimleri üzerinde dolaysız olarak etkili olan kamusal alanlarının genel özellikleri şöyle sıralanabilir: Bütüncül temsillerin reddi, merkeziyetçiliğın reddi, mücadelelerin özgül bağlamlar üzerinde kurulmasında ısrar, kamuların iç örgütlenmesinde doğrudan demokrasi, mücadeleler ve bu arada, küresel ve yerel arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanarak öne çıkarılması.

Negt ve Kluge'nin *Kamusal Alan ve Tecrübe* adlı kitapları 1968'de ortaya çıkan hareketliliğın durulmasından sonra yazılmıştı. Mirriam Hansen bu kitabın "emek-dışı meselelere ve oluşturucu kesimlere çok az ilgi göstermesine" karşın Almanya özelinde parçalanmaya ve dağılmaya yüz tutan çeşitli hareketler açısından toparlayıcı bir rol oynadığını belirtir. Hem Almanya'da ortaya çıkmış yeni toplumsal hareketler hem Alman solunun çeşitli fraksiyonlarının, mücadelelerin eşzamanlı olarak muhalif ve kamusal boyutlarını görmeleri ve hareketlerin kendi somut, özgül çıkarları temelinde örgütlenirken toplumun bir bütün olarak dönüştürülmesi doğrultusunda başka hareketlerle ilişkilerinin önemini kavranması açısından kitap görmezden gelinemez bir etki yaratmıştı. Öte yandan kitabın yarattığı bu etkinin,

doğrudan kendisinin tanımladığı alternatif ya da karşıt kamusal alanlar ve bunların koordine edilmesi, birleştirilmesi, müttefikleştirilmesi konusunda getirdiği bir strateji önerisine dayanmadığını belirtmek gerekiyor: Negt ve Kluge klasik burjuva kamusal alanı ve üretimin yeni kamusal alanlarının proleter kamusal alanları nasıl baskı altına aldıkları ve kapitalist birikim rejimleri için gereken, meta üretiminin toplumsal üretimin diğer veçheleriyle belli tarzlarda ilişkilendirilmesi sorununun nasıl çözüldüğünü gösterirken ortaya koydukları eleştirel parlaklığı yeni muhalif örgütlenme stratejileri kurmak bağlamında tekrarlayamamışlardır. Üstelik, proleter yaşam bağlamına dayanan tecrübenin betimlemesi, "proleter" teriminin ortodoks Marksizm içinde edindiği katı anlam parçalanamadığı ölçüde, hem proleter olmayan ezilenlerin yaşamlarının söz konusu bağlamla ilişkiseliliğinin kurulmasında, hem bu kategoriyi "kendinde bir şey"den fazla bir öge olarak kurmaya hazır olan radikal bilinç açısından taşıdığı nüfuz edilemez nitelik yüzünden sorunlu görünür.¹⁵⁷ Kitapta var olduğu, bu çalışmada bir çok kez yinelenmiş olan, toplumsal üretim kavramsallaştırmasını meta üretimi ve hatta yeniden üretim alanlarının ötesine götüren başarıyla ortaya konmuş tartışmalara rağmen "proleter" teriminin ifade ettiği kesimlerin geç kapitalizm koşulları altındaki genişlemesine ya da yeni proleterleşme süreçlerine dair herhangi bir değinme yoktur. Bunda Fordist-Keynesyen üretim çerçevesinin 1970'lerin başında katılığını hala koruyor olmasının ve sınıai meta üretiminde çalışan kitlelerin hem nüfus içindeki hem muhalif örgütlenme tarzları içindeki niceliksel-niteliksel ağırlığının büyük payı olsa gerekir. Mirriam Hansen'in aktardığına göre Negt ve Kluge daha sonraki ortak eserleri *Tarih ve İnat*'ta ve ayrı ayrı yayınladıkları eserlerde kamusal alan için proleter sıfatını kullanmayı bırakmışlardır.¹⁵⁸

"Proleter" teriminin içeriğinin Negt ve Kluge'nin gösterdiği toplumsal üretim bağlamının genişlemesine uygun kapsamda bir özneye işaret edebilmesi için kapitalizmin birikim tarzını ve üretim örgütlenmesini bir kez daha alt üst etmesi, işçi sınıfları açısından bir dağınıklık döneminin daha yaşanması, otuz yıl içinde Dünya'nın gördüğü en hızlı dönüşüm dönemlerinden birini geçirmesi ve terimin başka bir terimle tanımlanması gerekti: Michael Hardt ve Antonio Negri *İmparatorluk* adlı çalışmalarında dünya tarihini yeniden ele geçirerek

¹⁵⁷ Bkz. (9), O.NEGT- A.KLUGE, 22-26.

Bir örnek olarak Negt ve Kluge toplumsal tecrübeyi yapılandıran öğelerden biri olarak "bilişsel itki"yi tanımlarken, kuramcılarının ve işçi sınıfının tecrübelerinin oluşumundaki bilişsel itkilerin birbirlerinden tamamen farklı temellere sahip olduğunu belirterek kuramsal çalışmanın proleter yaşam bağlamına nüfuz edemeyeceğini göstermeye çalışırlar.

¹⁵⁸ Bkz. (131), HANSEN,143

ve özellikle son otuz yılın büyük dönüşümünün bütün boyutları üzerinde durarak kapitalist küreselleşmenin yarattığı son iktidar aygıtı olan İmparatorluk'un karşısına onu yıkma gücünü ve karşı iktidar perspektifini içinde taşıyan güç olarak (proleter) çokluk'u yerleştirirler.¹⁵⁹

Hardt ve Negri, imparatorluğun ortaya çıkışını tanıdık bir Marksist argümanla açıklarlar: Tarih, sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür ve imparatorluk da sınıf mücadeleleri sonucunda ortaya çıkmış siyasal iktidarın yeni biçimini temsil eder. Yazarlar, özetle geç kapitalizmin genişleme evresinde işçilerin Taylorizm'e karşı verdikleri mücadelenin teknolojik devrimi hızlandırdığını; bunun da üretimin toplumsallaşmasına ve bilgisayarlaşmasına yol açtığını; Asya ve Afrika ülkelerinde sömürgecilik sonrası dönemde işgücünün büyük bir hızla üretkenlik ve akışkanlık kazandığını; 1980'lerden sonra Doğu Bloku ülkelerinde yeni teknik ve entelektüel işgücünün özgürleşme arzusunun sosyalist disiplini dağıtarak dünya piyasasının Stalinist tarzdaki yapay çarpılıtışına son verdiğini ve tüm bu gelişmelerin neo-liberalizmin topyekün piyasa hedefini gerçekleştirmesini mümkün kıldığını belirtirler.¹⁶⁰ Ulus devlet egemenliklerinin nüfuslarını toprağa bağımlı kılma (territorialisation) sürecinde biyo-politik hale gelen iktidar,¹⁶¹ işçi sınıfıyla sermaye arasında 2. Dünya Savaşı sonrasında konjonktürel uzlaşmayı temsil eden Fordist-Keynesyen üretim biçiminin sermayenin yeni küreselleşme sürecinde adım adım çökertilmesiyle bu küreselleşme sürecine uygun yeni bir tüzel kuruluş biçimine yönelir. İmparatorluk, Polybius Roma İmparatorluğu analizindeki imparatorluğun çeşitli yönetim biçimlerini sentezleyen yapısına atfen, ABD başkanlığının "monarşik gücüne", çokuluslu sınaî ve mali şirketlerinin "aristokratik gücüne" ve yönetim piramidinin en altındaki yoksul ulusların, işçi örgütlerinin sorgulayıcı işleyişini, yani sömürülen ve dışlananların "demokratik gücüne" gönderme yapmaktadır.¹⁶²

Hardt ve Negri neo-liberalizmin dayattığı kapitalist tahakkümün giderek daha fazla küresel hale geldiği koşullarda, işlevi artık direnişin, kapitalist komuta aygıtının kendi sınırları içindeki nüfusu disipline etmek ve dünya çapındaki eksenel bölüşümü ve yeniden- bölüşüm siyasalarına uyarlamak olan ulus-devletler temelinde ya da oluşumları ve mutasyonları İmparatorluk'un biyo-politik stratejileri ve farklılık üretim rejimlerine denetlenebilir olan

¹⁵⁹ Bkz. (11), M.HARDT- A.NEGRI, 84

¹⁶⁰ www.bianet.org/diger/tartisma4517html

¹⁶¹ A. NEGRI, "Siyasal Alanın Krizi" www.korotonomedia.net/theria/index_tur.html

¹⁶² www.bianet.org/diger/tartisma4517html

Bkz. (11), M.HARDT- A. NEGRI, 325-326

yerel kimlikler üzerinden sürdürülemeyeceğini iddia ederler. İmparatorluk'a karşı mücadele yayıldığı küresel düzeyde tasarlanmalıdır.¹⁶³Böyle bir mücadelenin öznesi, Sanayi Devrimi'yle direnişin ana figürü olarak belirmiş olan erkek kitlesel fabrika işçisi olamaz; çünkü bu figürün mücadeledeki hegemonik konumu sınai meta üretiminin toplumsal üretim içindeki başat rolünün gerilemesiyle elden gitmiştir. Yazarlara göre iletişim, ortak faaliyet, duygulanımların üretimi ve yeniden üretimini üstlenen maddi-olmayan emek figürü proleteryanın bileşiminde giderek daha merkezi konuma gelmektedir. Bununla birlikte proleteryanı tanımlayan "sermaye içinde olma ve sermayenin devamını sağlama" gerçeği sürmektedir; ancak sınıf mücadelesinin "ayaklanma halindeki emeğin ortak arzularını iletme ve tecrübe etme" temelindeki enternasyonal biçimi miadını doldurmuştur. Negri ve Hardt'ın kullandığı çokluk teriminin proleter çokluk olarak ele alınmasına olanak verecek bağlantı da burada kurulur: 1968-1989 yılları arasında kapitalist üretimin yeniden yapılanması, küresel yayılışı ve proleteryanın bileşimindeki değişiklik proleter mücadelelerdeki bir dönüşüm eşliğinde gerçekleşmiştir. 1989 Tionanmen Meydanı olayları, İsrail faşizmine karşı intifada, 1992'de Los Angeles'da Afro-Amerikalılar'ın ayaklanması, 1990'ların ikinci yarısına damgasını vuran Chiapas isyanı, 1995'deki Fransa ve 1996'da Güney Kore grevleri küresel düzeyde zincirleme bir etki yaratamayan, başka mücadele bağlamlarına tercüme edilemeyen ve salt bölgesel kaygılar temelinde kalan, ancak yine de etkili hareketler olarak göze çarpmaktadır. Tüm bu hareketler yazarlara göre "dünya sahnesinde çokluğun sömürüye karşı çıkışının belirtilerini gösteren ve yeni bir tür proleter dayanışması ve militanlığından işaretler taşıyan etkili olaylar"dır. Hareketlerin iletişim teknolojilerinin patlama yaptığı bir çağda iletişim kur(a)mamaları ve yatay-enternasyonalist bir biçimde genişlemek yerine dikey bir sıçrayışla doğrudan küresel bir düzeye erişmeleri, Hardt ve Negri tarafından, toplumsal mücadelelerde yeni bir niteliğin ortaya çıkışı olarak yorumlanır. Mücadelelerin yerel bir düzeydeki sağlam temellerinden doğrudan küresel bir düzeye sıçramasının yanında, ekonomik ve politik mücadeleler arasındaki geleneksel ayrımları yıkmaları ve aynı anda ekonomik, kültürel ve siyasal nitelikler taşımaları onların hayatın biçimi üzerinde yürütülen biyo-iktidar karakterine işaret etmektedir. "Bunlar yeni kamusal alanlar ve yeni cemaat biçimleri yaratan mücadelelerdir." Hareketlerin iletişimsizliğinin onların zayıflığından değil aksine güçlülüğünü gösterdiğini; hareketlerin etkililiklerini garantilemek için hiçbir dış yardıma ve uzantıya ihtiyacı olmamasının bunun göstergesi olduğunu iddia ederler.¹⁶⁴

¹⁶³ a.g.e., 69-71

¹⁶⁴ a.g.e., 80

Hardt ve Negri'nin genel olarak 1989 sonrasına tarihledikleri mücadelelerin ve aynı zamanda bir güç belirtisi olarak yorumladıkları iletişimsel kopukluğun 1968 olaylarıyla belirmeye başlayan kamusal kavrayışla süreklilik içinde bulunan bir kamusal tarzının ürünü olduğu söylenebilir. Yinelenirse, kamusal alanın yoğun bir şekilde kullanılışı, düzenin verili kurumlarını ve devleti doğrudan ele geçirme motivasyonunun olmayışı, sistem tarafından yutulmaya hazır bütüncül temsillerin reddi, merkezîyetçiliğin reddi, mücadelelerin özgül bağlamlar üzerinde yükselişi yazarların betimledikleri olayların her birinde varmış gibi görünen öğelerdir. Şiddet kullanmaktan kaçınma, iç örgütlenmede doğrudan demokrasi ve yerel küresel ilişkilerin değerlendirilmesi gibi öğeler sayılan hareketlerin tümüne atfedilebilir görünmüyor.

Bu hareketleri ve *İmparatorluk*'un yazarlarının onlar üzerine yorumlarını Negt ve Kluge'nin proleter kamusal alan kavramsallaştırmalarıyla karşılaştırmak günümüzde küresel bir kamusal alanın olanaklarının bulunup bulunmadığını sorgulamak açısından yararlı olabilir. Öncelikle her iki yazar çiftinin geç kapitalizm toplumsal üretim alanının dilsel, iletişimsel, psikişik ve kamusal boyutlarına yaptıkları vurguların paralelliğine dikkat edilmelidir. Negt ve Kluge'nin şansızlığı gibi görünen olgu, toplumsal üretimin boyutlarının ve bu boyutların işlevlerinin artan önemine dair anlatılarının Hansen'in Jameson'dan aktardığı üzere vakitsiz geliştirilmiş olmasıdır.¹⁶⁵ Söz konusu genişleme neo-liberal küreselleşmeyi yönlendiren ve taşıyan teknoloji sayesinde günümüzde neredeyse algı düzeyinde ortadadır. Bir başka paralellik ilk bakışta anakronik görünen 'proleter' teriminin kullanımındadır. Hardt ve Negri günümüzde bağlamı bunu gerektirdiğinde Negt ve Kluge'nin *Kamusal Alan ve Tecrübe* 'de savdukları tarzda, aynı eleştirel vurguyla kullanmaktadırlar. Öte yandan Alman yazarlar, daha sonradan terk ettikleri proleter kamusal kavramının yerine Negri ve Hardt'ın yukarıda sözünü ettiği hareketlerin onlarla aynı şekilde kavramılaşmasına *Tarih ve İnat* adlı ortak kitaplarında "ortak ve genelleştirilmiş tek bir karşıt-kamunun kapsayamayacağı bir etkinlik zenginliğinden bahsederler."¹⁶⁶

Hardt ve Negri, Geç Kapitalizm döneminin iktidar yapısını açıklarken kullandıkları biyo-politika kavramıyla Negt ve Kluge'nin aynı dönemin kamusal tarzlarına dair söyledikleri arasındaki paralellik de ilgi çekicidir. Egemen kamusal alanların insan tecrübesini işleme biçimleri ve yaşam bağlamlarını sürekli olarak daha geniş bir biçimde soğurma

¹⁶⁵ Bkz. (131), HANSEN, 140

¹⁶⁶ a.g.m., 145

eğilimi, biyo-iktidarın bireylerin ve insan türünün biyolojik yaşamını sermayenin kullanımına sokmak üzere güçlendirmek, örgütlemek ve denetlemek amacı genel olarak örtüşmektedir. Biyo-iktidarın devreye girdiği disiplin toplumunun dispozitif ağının söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari önlemler, bilimsel sözcükler, felsefi, ahlaki ve hayırseverce önermelerden oluşuyor olması tüm bu öğelerin yaşam bağlamlarını üzerine kurulan ve insan tecrübesini belli kalıplara doğru zorlayan nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda, Negt ve Kluge'deki tanımıyla "kolektif tecrübenin üretildiği yapılanmalar" olarak kamusal alanların biyo-iktidar kavramıyla ilişkisi biraz daha belirginleşmektedir. Disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçiş, yani bir dispozitifler ağıyla kuşatılarak iktidara tabi kılınan bir öznenin giderek daha öznelliğinin üretim aşamasında iktidarın istemlerine uyumlandırılıyor olması Geç Kapitalizm altında teknolojik devrimler yoluyla yaygın elektronik bir tecrübe dolayımı sağlama gücüne erişen üretimin yeni kamusal alanlarının, pişenin ve ilkel toplumsallaşmanın üretiminde artan etkisine tekabül etmektedir. İktidarın boyunduruğundan kurtulmak için uygulanacak strateji açısından da biyo-iktidar ve disiplin toplumu kavramlarını üreten Foucault ile Negt ve Kluge arasında yine bir paralellik bulunduğu söz edilebilir: Foucault, iktidarın verili bir öge değil, her dönemde karşılıklı güç ilişkilerinin konjonktürel bir kristalleşme biçimi olduğunu belirtir ve kontrol toplumu bağlamında özgürleşimin yolunun "kendimizi hem devletten hem de devlete özgü bireyselleşme türünden özgür kılmak"tan geçtiğini belirtir.¹⁶⁷ Negt ve Kluge'deki çarpıcı fark, özgürleşimin ancak kolektif olarak sağlanabileceğine dair sosyalizan-komünizan görüdür. Negt ve Kluge'de özgürleşim, egemen kamusal alanlar tarafından hiçbir zaman içerilmemiş ve kapitalistik anlamda değeri biçilmemiş ya da artık kapitalizmin değer biçme isteminin nesnesi olmaktan çıkmış yaşam bağamları üzerinde proleter bir kamusal alan inşa etmek ve ilişkiselliğinden koparılmış yaşam parçaları arasında yeni ilişkiler kurma olanaklarına bağlıdır.

İmparatorluk'ta, bu eserin yazarlarının *Kamusal Alan ve Tecrübe*'den haberdar olduğuna dair hiçbir iz yoktur. Negt ve Kluge'nin bu kitaplarının içerdiği tecrübe kuramı ve kamusal alan kavramsallaştırmasının en azından ilk incelemede biyo-iktidar kavramının yerini tutabilecek ya da onu tamamlayabilecek gibi görünen boyutları, dünyanın yerinde ilgi uyandırmış, ancak özellikle yazarlarının da kitabın poetik yönlerine işaret ederek bir ölçüde kabul ettikleri bir tutarsızlıkla eleştirilmiş olan *İmparatorluk*'un yapısını sağlamlaştırabilirdi.

¹⁶⁷ Ferda KESKİN, "Foucault'da Öznellik ve Özgürlük", *Toplum ve Bilim*, 97, 39

Böyle bir tartışma ve girişim kuşkusuz bu çalışmanın amaçlarını olmasa bile kapsamını aşıyor gibi görünmektedir.

İmparatorluk kitabının kamusal bağlamında önem taşımasının nedenlerinden biri de kitabın sonuçlandırıldığı bölümde, İmparatorluk'a ya da Kapitalist Dünya Sistemi'ne karşı yükselen ve giderek küreselleşmekte olan muhalefetin sahiplenebileceği radikal bir insan hakları manzumesi, bir politik programın ana hatlarının sunulmuş olmasıdır. Yazarlar öncelikle herkes için bir küresel yurttaşlık hakkı talebini dillendirirler. Bu talebin nesnel temeli özellikle neo-liberal kapitalizm koşullarında gerçekleşen kitlesel kaçak göçlere verilidir. Bu göçlerin önüne geçmekten aciz olan ve bünyesinde artık Dördüncü Dünya olarak anılan vatandaş olmayan geniş topluluklara karşı mücadele vermek zorunda kalan kapitalizmin merkez bölgeleri bu hak talebiyle zorlanmak istenmektedir. "Kendi hareketini kontrol etme hakkı çokluğun nihai küresel yurttaşlık talebidir."¹⁶⁸

İkinci olarak yükseltelen talep herkes için bir toplumsal ücret hakkıdır. Bu talebe nesnel temel olarak gösterilen biyo-politik üretim rejimi çerçevesinde üretimle yeniden üretim ve üretken emek ve üretken olmayan emek arasındaki çalışma zamanıyla boş zaman arasındaki farkların ortadan kalkması, dolayısıyla herkesin toplumsal üretimde yer alması iddiasıdır.

Hardt ve Negri'nin dile getirdikleri son hak talebi üretim araçlarını yeniden sahiplenme ve buna bağlı olarak bilgi, enformasyon, iletişim ve duygulanımlara, hayatın ve üretimin dokusunu oluşturan ve biyo-politik üretimin asli araçları olan bu kaynaklara erişim hakkıdır. Bu talep için gösterilen nesnel temel yukarıda sayılan üretim unsurlarının (makinelere) çoklukla bütünleşmiş olmasıdır. Varolan durumda söz konusu bütünleşme çokluğun üretici makineler üzerinde denetim kurduğu anlamına gelmemektedir; aksine bu bütünleşme proleter çokluğun yabancılaşmasını güçlendirir.

Bu radikal-sonul taleplerle karşılaştırıldığında, çok farklı temellerden ve anlayışlardan hareket eden kamuların biraraya geldiği 3. Dünya Sosyal Formu'nda bütün kamuların üzerinde uzlaştıkları üç asgari ortak nokta oldukça mütevazî görünmektedir. Bu talepler (1) yoksul ülkelerin borçlarının en kısa zamanda silinmesi, (2) özellikle sermayenin küresel

¹⁶⁸ Bkz. (11), M.HARDT-A.NEGRI, 401,

operasyonlarından zarar gören ülke ve kesimlerin uğradıkları yıkımı bir ölçüde telafi edebilmek ve ikinci bir amaç olarak eşitsiz gelişmişlik olgusunun uzun vadede şiddetinin azaltılması için uluslararası şirketlerin, özellikle de finans şirketlerinin spekülasyonlarının küresel bir fon lehine vergilendirilmesi, (3) özellikle sağlık ve eğitim alanındaki kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinden küresel bir ilke olarak vazgeçilmesi ve bu alanlarda yapılmış özelleştirmelerin geri alınması.¹⁶⁹

Meral Özbek, bir anlamda Hardt ve Negri'nin radikal-sonul talepleriyle güncel olarak makul görünen günümüzdeki reel talepler arasındaki mesafeyi katedecek kamusal stratejilerini belirlemeye çalışan "Kamusal Alan, Politika ve Yurttaşlık" başlıklı yazısında, öncelikle halihazırdaki kamusal anlayışlarını demokrasi ve siyaset üretimi konusundaki yaklaşımlar bakımından iki ayrı kategori altında topluyor: Kamusal konusundaki referans çerçevesi bu çalışmada daha önce ele alınmış yazarlardan Jürgen Habermas'ın çizgisine uyan radikal demokrasi, kapitalizmin yapısal çelişkilerinin ilgasını zorunlu kılmayan eşitlik, farklılık ve çoğulluk talepleriyle günümüzün egemen kamusal alanlarının dışında, özellikle neo-liberal küreselleşmenin yol açtığı sorunları "ezilenler lehine telafi edici biçimlerde çözmeye çalışan söz ve eylemlerin alanı" olarak alternatif kamusal alanlarda ifadesini bulur. Yukarıda verilen Dünya Sosyal Formu'nun acil gündemine bakılarak günümüzde egemen olmayan kamusal alanlarının genel olarak alternatif kamusal alan yapılanmalarına denk düştüğü söylenebilir.¹⁷⁰

Gerçek bir demokrasi kurabilmenin ancak kapitalizmin ve yarattığı sınıf çelişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini savunan sosyalist-devrimci demokrasi ise doğrudan emek-sermaye çelişkisi üzerinde yükselen sınıf mücadelesi temelinde, anti-kapitalist, kolektif kurucu söz ve eylemlerin oluşturduğu alanları" içeren karşıt kamusal alanlarda temsil edilir. Negt ve Kluge'nin proleter kamusal alanı karşıt kamusal alan kavramsallaştırmasının erken bir örneği olarak düşünülebilir. Özbek, neo-liberal küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan, kazanılmaları uzun mücadeleleri gerektirmiş siyasal, toplumsal ve ekonomik haklarda gerilemelerin, anti-demokratik yönetim eğilimlerinin, aşırı şiddet siyasetlerinin, yoksullaşmanın ve metalaşmanın nüfusundaki derinleşmenin önünün alınmasının hangi demokratik perspektife sahip olduğuna bakılmaksızın tüm hareketlerin birlikte hareket etmesini gerektirdiğini belirtir. Radikal

¹⁶⁹ Joseph STİGLİTZ ile söyleşi, "Küresel Bir Sivil Oplum Oluşuyor", *Post Express*, 34, 15

¹⁷⁰ Meral Özbek, "Kamusal Alan, Politika ve Yurttaşlık", *Kültür ve Toplum*, 2, 2

demokrasi açısından, sınıf-dışı demokratik mücadelelerin her zaman sınıfsal ilişkilere eklenmiş bir biçimde ortaya çıkması; sosyalist demokrasi açısından ise yitirilen hakların geri alınması, dünyada ezilen çoğunluğun durumunun düzeltilmesi ve demokrasinin derinleştirilerek etkinleştirilmesi sınıf mücadelesinin doğal bir uzantısı olması, dünyadaki küresel demokrasi mücadelesinin bu iki ana damarının ilişkileneceği için yeterli nesnel temeli sağlar görünmektedir.

Son olarak, bu çalışmayı aslında temelden ilgilendiren, ancak bu çalışma bağlamında değil ele alınmaları, belirli boyutlarda sınırlandırılarak bağlama dahil edilmeleri dahi uzun bir çalışma gerektirecek gibi görünen birkaç sorunu kısaca anmak yerinde olur gibi görünüyor. Öncelikle günümüzde gerek ulusal gerek küresel bağlamlarda zaman zaman kamusal alanın muadili gibi temsil edilen bir sivil toplum kavramının kamusal bağlamında yeniden ele alınması zorunlu gibi görünüyor. Meral Özbek "Kamusal Alanın Sınırları" başlıklı yazısında sivil toplumun çeşitli kavramsallaştırma biçimlerine değindikten ve Habermasçı kamusal alan kavramsallaştırmasının sivil toplum kavramının "devlet iktidarının sınırlanması ve meşruluğuyla uğraşma kapasitesi ve aynı zamanda yeni toplumsal hareketler ve insan deneyiminin karmaşıklığına ilişkin artan duyarlılıklara klavuzluk eden yararlarını içererek aştığını" E. M. Wood'dan aktardıktan sonra sivil toplumun "politik kamusal alanın sosyolojik temeli, kurumsal çekirdeği" olduğunu belirtir.¹⁷¹ Burada sivil toplum- kamusal alan ilişkisi üzerine biraz pervasızca bir dizi soru sorulabilir: Küresel bir kamusal alanın ortaya çıkması açısından son yıllarda oluşum halinde olduğu sık sık söylenen bir küresel sivil toplumun oluşumu şart mıdır? Eğer bu soruya olumlu yanıt veriliyorsa "sivil toplum geleneği zayıf olan toplumların (bütün bir Arap dünyası, çeşitli Asya ve Afrika ülkeleri ve hatta bir ölçüde Türkiye) bu küresel sivil toplumda ve ondan türeyecek bir kamusal alandaki yeri nedir ve temsil olanakları nasıl olabilir? Özellikle Batı Avrupa tarihinde kamusal alanı incelemiş olması sivil toplum ve kamusal alanın oluşumunu art zamanlı olgular olarak ele almayı zorunlu kılmakta mıdır?

Bu çalışmada yanıtlanması bir bağlamaştırma ve boyut sorununa yol açacak bir sorun kamusal eylem kategorisi etrafında görünür oluyor. Toplumun ve toplumsal tecrübenin düşünümseleştirildiği, rasyonalize edildiği ve söylemlere döküldüğü bir yapılanma olarak kamusal alanın kavramsallaştırma girişimlerinde eylemin ve eylemliliğin yerine dair pek az

¹⁷¹Bkz. (6), ÖZBEK, 8-9

şey söylenmektedir. Grevlerin, yürüyüşlerin, protesto gösterilerinin ve hatta kurum ve kuruluşların işgallerinin ve bu eylemlerin ortaya çıkardıkları enerji ve yeni tahayyül olanaklarının kamusal alanların biçimlenmesinde ve dönüşümündeki rollerini çözümleyecek bir çeşit kamusal eylem tipolojisine ihtiyaç varmış gibi görünmektedir. Bu özellikle küresel egemenlerin uyguladığı şiddet politikalarının karşısına Kluge'nin kamusal alanın sınırı olarak gösterdiği şiddetle çıkmamak, eylemin burjuva sosyolojisi içindeki şeyleşmiş tanımlarının ötesine geçmek ve yerel ve küresel düzeylerdeki tüm muhaliflerin söylem düzeyine sıkıştırılmasının önüne geçmek açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AGAMBEN, Giorgio (2001), **Kutsal İnsan**, Çeviren. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ARRIGHI O., HOPKİNS T.K., WALERSTEIN I. (1991), **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çeviren. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul

BARRETT, Michele (1996), **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çeviren. Ahmet Fethi, Çeviren. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

BENJAMIN, Walter (2001), **Pasajlar**, Çeviren. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BÜYÜK LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ (1994), Milliyet Yayınları, İstanbul

GIDDENS, Anthony (1994), **Sosyoloji**, Çeviren. M. Ruhi Esengün- İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul.

GÖZE, Ayferi (1993), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

HABERMAS, Jürgen (1997), **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, Çeviren. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.

HOBSBAWM, Eric J. (1989), **Devrim Çağı**, Çeviren. J. Ergüder, A. Şenel, V Yayınları, Ankara.

KLEIN, Naomi (2002), **No Logo**, Çeviren. Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

MANDEL, Ernest (1991), **Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları**, Çeviren. Doğan Işık, Yazın Yayıncılık, İstanbul.

MARX, K. ENGELS F. (1990), Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i, Çeviren. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

- MARX, K. ENGELS F. (1998), **Komünist Manifesto**, Çeviren. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- NEGRI A., HARDT M.(2001), **İmparatorluk**, Çeviren. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- NEGRI A., HARDT M. (2003), **Dionysos'un Emeği**, Çeviren. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NEGT Oscar- KLUGE Alexander(1993), **Public Sphere and Experience**, Translated by Peter Labanyi, Jamia Owen and Assenka Oksiloff, Üniversty of Minnesota Press, Minneapolis, London.
- PIRENNE, Henri (1994), **Ortaçağ Kentleri**, Çeviren. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- POLANYI, Karl (2000), **Büyük Dönüşüm**, Çeviren. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ROSENTAL M.- YUDIN P.(1972), **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, Çeviren. Enver Aytekin-Aziz Çalışlar, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- SARICA, Murat (1996), **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- SENNETT, Richard (1996), **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çeviren. S. Durak - A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul. SOSYALİZM ve TOPLUMSAL MÜCADELELER
- ANSİKLOPEDİSİ (1988), İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, Selver (1996), **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- THERBORN, Göran (1989), **Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu**, Çeviren: Şirin Tekeli, Verso Yayınları, Ankara.
- WALLERSTEIN, İmmanual(1996), **Tarihsel Kapitalizm**, Çeviren. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (1997), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çeviren. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.

MAKALELER

- BUĞRA, Ayşe (2003), "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E.P. Thompson Okumak", **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen, "Kamusal Alan", Çeviren. Meral Özbek, **Kültür ve Toplum**, 2, Hil Yayınları, (yayınlanacak)
- HANSEN, Miriam "Yirmi Yılın Ardından Negt Ve Kluge'nin Kamusal Alan ve Tecrübesi, Çeviren. Meral Özbek, **Kültür ve Toplum**, 2, Hil Yayınları, (yayınlanacak)
- KEANE, John (2002), "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümleri", **Medya Kültür Siyaset**, Derleyen. Süleyman İrvan, Alp Yayınevi, Ankara.
- KESKİN, Ferda (1998), "Kamusal Alan ve Yalın Yaşam", **Doğu Batı Dergisi**, 2, 5, DoğuBatı Yayınları, Ankara.
- KESKİN, Ferda,(1997). "Foucault'da Öznellik ve Özgürlük", **Toplum ve Bilim**, 73, Birikim Yayıncılık, İstanbul.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1988), "Fransız Devrimi Örneği Çeşevesinde Burjuvazinin Burjuva Devrimlerindeki Rolü", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**
- LIEBMAN, Stuart, "Yeni Alman Sineması, Sanat, Aydınlanma ve Kamusal Alan Üzerine", Alexander Kluge ile Söyleşi, Çeviren. N. Dinç-M. Özbek, **Kültür ve Toplum**, 2, Hil Yayınları (yayınlanacak)
- NEGRI Antonio, "Siyasal Alanın Krizi" www.korotono.medya.net/theria/index_tur.html
- ÖZBEK, Meral, "Kamusal Alanın Sınırları", Kamusal Alan Özel Sayısı, **Kültür ve Toplum**, 2, Hil Yayınları, (yayınlanacak)
- ÖZBEK, Meral, "Kamusal alan Politika ve Kolektif Yaratıcılık" Kamusal Alan Özel Sayısı, **Kültür ve Toplum**, 2, Hil Yayınları (yayınlanacak)

ÖZBEK, Meral (2000), "Walter Benjamin Okumak 1,2,3, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 55, 2, Ankara,.

STIGLITZ Joseph ile söyleşi, "Küresel Bir Sivil Toplum Oluşuyor", **Post Express**, 34, Şubat, 2004, İstanbul.

7. ÖZGEÇMİŞ

1973 Yılında İstanbul'da doğdu. Lise Eğitimi İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. 1995-2000 yıllarında Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde lisans eğitimi gördü. 2001'de Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji programında yüksek lisans eğitimine başladı.

